

Harkittu, tutkittu, avoin

Marketta Rajavaaran juhlakirja

Toimittaneet
Annamari Tuulio-Henriksson
Laura Kalliomaa-Puha
Pirkko-Liisa Rauhala

Harkittu, tutkittu, avoin

Marketta Rajavaaran juhlakirja

Toimittaneet

Annamari Tuulio-Henriksson

Laura Kallioma-Puha

Pirkko-Liisa Rauhala

Kelan tutkimus | Helsinki | 2017

© Kirjoittajat ja Kela

ISBN 978-952-284-014-1 (nid.)

ISBN 978-952-284-015-8 (pdf)

Julkaisija: Kela, Helsinki, 2017

Kirjapaino: Erweko

Alkusanat

Marketta Rajavaaran 60-vuotisjuhlakirjan aloite tuli Helsingin yliopistosta, josta saapui Kelaan yhden naisen delegaatio keväällä 2014 keskustelemaan yhteistyön mahdollisuuksista juhlakirjan valmistelussa. Kelassa asiaan tartuttiin heti, ja perustettiin työryhmä tulevaa kirjaa toimittamaan. Laadimme suunnitelman MJK (= Marketan JuhlaKirja) -projektista, jonka ensi vaiheessa esitimme kirjoittajakutsun niille henkilöille, joiden joku tiesi toimineen tavalla tai toisella Marketan kanssa. Asiasta oltiin innostuneita laajasti, ja lopulliseen kirjoittajajoukkoon jäi raudanluja ydinjoukko.

Kirjan alustava teema oli ”Palvelutyö muuttuu”, ja näkökulmiksi ajateltiin esimerkiksi arviointia, implementointia, vaikuttavuutta, asiakaslähtöisyyttä, harkintaa tai henkilökohtaistamista. Aihepiirin innoittajina toimivat Marketan tutkimustyön, opetustyön ja muun toiminnan kiinnostuksen kohteet.

Pidimme hankkeen visusti salassa Marketalta. Toukokuussa 2015, muutamana päivänä kuluttua syntymäpäivästä, kidnappasimme Marketan kesken Marina Congress Centerin konferenssin ja kuljetimme taksilla Kelaan. Olimme kutsuneet juhlakirjan kirjoittajiksi ilmoittautuneet brunssille, ja onnistuimme yllättämään Marketan täydellisesti! Tässä iloisessa, muistoja tihkuneessa tilaisuudessa luovutimme Marketalle juhlakirjan aihion, johon oli koottu erilaisia leikkeitä Marketan elämästä, ja kutsuimme hänet mukaan kirjoittajaksi varsinaiseen juhlakirjaan.

Nyt olemme saaneet juhlakirjan valmiiksi. Paljon onnea vielä Marketalle ja kiitokset siitä, että olet vahvasti vaikuttanut yllä kuvattujen teemojen saralla suomalaisessa sosiaalipolitiikassa ja sosiaalityössä! Olet armoitettu opettaja, ja lukematon joukko nuoria opiskelijoita on saanut sinulta tärkeitä tutkimusaiheet ja parasta asiantuntemusta opinnäytteidensä loppuun saattamisessa.

Kiitokset kaikille kirjoittajille, jotka luovasti ja juhlakirjan tyyliin sopivasti tuotitte omat lukunne tähän kirjaan. Kiitokset myös Kelan julkaisutoimitukselle, erityisesti Tarja Hyväriselle ja Maini Tulokkaalle, joiden luotettava kädenjälki näkyy tässäkin julkaisussa.

Helsingissä tammikuussa 2017

Toimittajat

Sisältö

MARKETTA RAJAVAARA	
Onko tiedon aika ohi?	7
AULIKKI KANANOJA	
Mihin käytännön sosiaalityö tarvitsee tutkittua tietoa?.....	19
TUIJA KOTIRANTA JA MIKKO MÄNTYSAARI	
Vaikuttavuus tulee ja menee – ja palaa taas takaisin	35
ILSE JULKUNEN	
Arvioinnin kriittiset elementit	51
MIRJA SATKA	
Sosiaalityön tieto ja tietäminen muuttuvan hallinnan oloissa	69
SARI RISSANEN JA MARKETTA RAJAVAARA	
Hyvinvointipalvelujen tutkimus sosiaalityön erikoistumiskoulutuksessa	77
LAURA KALLIOMAA-PUHA, PÄIVI TILLMAN JA MIHA SAARIKALIO-TORP	
Palvelujen kohtaamattomuus – monikkoperheiden ja lasten omaishoitajien kokemuksia	91
MINNA YLIKÄNNÖ	
Työttömät palvelujärjestelmän heittopusseina.....	111
ANNAMARI TUULIO-HENRIKSSON	
Tiedosta teoiksi myös skitsofrenian hoidossa	131
PIRKKO-LIISA RAUHALA	
Sosiaaliturvan reformikaudet Suomessa.....	143
RISTO ERÄSAARI	
Onko muutos avoin kysymys?.....	167
Kirjoittajat.....	191

Marketta Rajavaara
Onko tiedon aika ohi?

Tieto on valtaa – vai onko?

Tietämättömyys on voimaa, kirjoitti George Orwell kirjassaan Vuonna 1984 tarkoittaen lähinnä sitä, että tietämättömiä kansalaisia on helppo hallita. Ihmiskunnan ongelmien takana on tyhmän, hitaamalla käyvän enemmistön tonttuilu, latasi Mikael Jungner heinäkuussa 2016 monia ärsyttäneessä Facebook-päivityksessään. ”Sillä missä on paljon viisautta, siinä on paljon surua; ja joka tietoa lisää, se tuskaa lisää”, todetaan Vanhassa Testamentissa.

Tietämättömyys on rationaaliseen hallintaan luottavan tietoyhteiskunnan tuntematon puoli. Se voi olla suurempi yhteiskunnallinen voima kuin usein tulee ajatelleeksi. Se saattaa olla myös yllyke tieteenteolle. Michel Foucault (1997) puhui halusta tietää, *”the will to knowledge”*, mutta voi olla olemassa myös toinen halu – *”the will to ignorance”*. Tietämättömyyttä on epämiellyttävää tunnustaa, joten sitä ei myöskään usein julkisesti käsitellä. Tietämättömyys jää tietämättömäksi.

Useat asiantuntijat ja tutkijat ovat viime aikoina ihmetelleet sitä, ovatko tutkimustieto ja älyllisyys menettäneet kokonaan asemansa yhteiskunnassa. ”Elämme totuuden jälkeistä aikaa – tieto on kaikkien saatavilla mutta sen vieroksumisesta on tullut hyve, kirjoitti Petri Hakkarainen Helsingin Sanomissa (Helsingin Sanomat 9.8.2016). Hakkaraisen mukaan suhteesta tietoon on muodostunut tietoyhteiskunnan uusi jakolinja ja politiikassa voi menestyä paremmin älyllisyyttä halveksimalla kuin asiantuntemukseen nojaamalla.

Tietoyhteiskunta ja tietotalous ovat saaneet aikaan moniselitteisen lupauksen tiedon avulla ohjatusta toiminnasta, tuotannosta ja politiikasta. Tutkimustietoon perustuva päätöksenteko on edelleen enemmänkin tyhjää retoriikkaa kuin saavutettu tavoite yhteiskunnan ja tieteen vuorovaikutukselle. Uudet tutkimustulokset voivat jäädä sivuosaan, kun tutkimuksen menestys mitataan kaupallistettavin vienti-innovaatioin, yliopistojen ja tutkimuslaitosten rahoituskriteerein sekä Julkaisufoorumin (JUFO) luoki-

tuksin. Tutkimuksen ja opetuksen vapaus on vähentynyt, ja tutkimuksen poliittinen ohjaus on tiukentunut. Tutkimus- ja koulutusleikkaukset sekä yliopistojen ja tutkimuslaitosten yt-menettelyt häätävät tutkijat ulkomaille ja muihin työtehtäviin.

Tiedonmuodostus, tiedonhallinta ja tutkimusperusteisen toiminnan vaalinta ovat kuljettaneet minua tutkimuksessa, opetuksessa ja asiantuntijana. Tieto-ohjautuvuuden kysymykset ovat monin tavoin myös tämän kirjan artikkeleiden taustalla. Mieleni tekee nyt kuitenkin paneutua tietämättömyyteen. Muutaman vuosikymmenen tutkijankokemukseni on osoittanut minulle, miten sattumanvaraista tutkimustiedon hyödyntäminen on politiikassa, hallinnossa ja ammatillisissa käytännöissä. Maailma näyttää myös muuttuneen oudosti tietoa ja tutkimusta torjuvaksi. Brexit ja trumpismi sekä muut samankaltaiset poliittiset ilmiöt ovat nostaneet pintaan kysymykset kansalaisten ja äänestäjien tietämyksen merkityksestä. Mitä pidemmälle tutkijanurani on edennyt, sen enemmän olen alkanut kiinnittää huomiota tietämättömyyteen. Olisi helpottavaa heittäytyä autuaan tietämättömäksi, mutta tiedon puutteen edessä tunnen lähinnä kiusaantuneisuutta. Sokrateen viisautta oli todeta se, että ”tiedän vain sen, etten tiedä”.

Nyt olisikin syytä keskustella tietämättömyydestä yhteiskunnallisena, kulttuurisena ja tutkimuksellisena kysymyksenä. Tämän kirjoituksen tarkoitus on virittää tähän teemaan sekä tarjota yksi, ehkä hieman epätavallinen näkökulma tämän kirjan artikkeleihin. Tarkastelen seuraavassa tietämättömyyden käsitettä, asemaa ja ilmenemistä sekä esittelen kirjan artikkeleita omaa lukijankokemustani sekä tiedon ja tietämättömyyden kysymyksiä vasten.

Tietämättömyyden moni-ilmeisyys

Tietämätöntä kuvaava arkisanasto on vivahteikasta: aasi, ajattelematon, asiaa tuntematon, epätietoinen, epäsensitiivinen, epäviisas, harkitsematon, hölmö, idiootti, juntti, kovapäinen, lyhytnäköinen, naiivi, osaamaton, palkka, pösilö, sokea, tonttu, torvi, typerys, typerä, tyhmä, tyhmyri, ulkona kuvioista ja yksinkertainen. Tietämätön voi kuitenkin olla myös utelias, ihmettelijä ja kyselijä. Tämä edellyttää sitä, että tietää sen, ettei tiedä.

Latinankielinen termi *ignorantia* tarkoittaa ei-tietämistä. Tietämättömyys liittyy etenkin tiedon tai informaation puutteeseen. (Roberts ja Armitage 2008, 335.) Suomen kielellä tietämättömyys on hieman puutteellinen ilmaisu, sillä se kadottaa englanninkielisen termin *ignorance* merkityksen

siitä, ettei välitä. Tietämättömyys saattaakin olla tiedon, informaation tai näkemyksen puutetta.

Kreikan kielen *agnosis* on sitä, ettei tietoa ole käytettävissä. Agnotologia tarkoittaa kulttuurisesti aikaansaadun tietämättömyyden tai epäilyn tutkimusta, kuten harhaanjohtavan tieteen tarkastelua. Käsite on lähtöisin tieteen ja teknologian tutkija Robert N. Proctorilta. Tarkasteltavaksi voivat tulla esimerkiksi tilanteet, joissa uusi tieto saa subjektit aiempaakin epävarmimmiksi. Tietämättömyys ei ole kuitenkaan sama asia kuin epävarmuus (*uncertainty*). (McCoey 2012, 4–5; Croissant 2014.)

Tietämisen ja tietämättömyyden suhde saattaa palautua perin juurin ihmiskunnan aatehistoriaan. Aristoteliseen perinteeseen liittyvät ajattelutavat ovat tukeneet modernin tieteen syntyä, ja ne ovat esittäneet maailman tiedon avulla hallittavissa olevana. Tämän perinteen valossa ihmisten toimiminen vastoin parempaa tietoa on ymmärretty heikkotahtoisuudeksi (*akrasia*). Platonistiseen perinteeseen liittyvät ajattelutavat ovat suosineet ihmisten mielikuvitusta, uskomuksia, myyttistä ajattelua, kertomuksia, haluja ja intohimoja sekä tuottaneet virikkeitä taidemuotojen kehitykselle. Länsimainen kulttuuri on nojautunut pääosin aristoteliseen, ihmisten toimintaa ja vuorovaikutusta säätelevään, intohimoja hillitsevään tietoperusteiseen hallintaan. Uskomukset, halut ja intohimot sekä epäjärjestyksen mahdollisuudet kulkevat kuitenkin jatkuvasti mukana rationaalisen hallinnan rinnalla.

Tietämättömyyden teema on herättänyt jonkin verran keskustelua yhteiskuntatieteissä. Linsey McCoey (2012) on jopa esittänyt ohjelmaa tietämättömyyden tutkimiselle. Tietämättömyys niveltyy läheisesti hyvän yhteiskunnan pohdintoihin. Hyvinvointipolitiikkaan tietämättömyyden käsite on tullut John Rawlsin (1988) oikeudenmukaisuusteorian yhteydessä. Rawls puhui ”tietämättömyyden verhon” takana olemisesta. Siinä on kyse tilanteista, joissa henkilöt päättävät yhteiskuntansa toimintaperiaatteista. He eivät päättäessään tiedä, millaisessa yhteiskunnassa he elävät tai mikä on heidän oma asemansa siinä. He eivät tiedä edes omaa käsitystään hyvästä elämästä tai pyrkimyksiään tultuaan pois verhon takaa. Siksi heidän on yritettävä rakentaa periaatteet, jotka mahdollistavat heillekin hyvän elämän kaikissa olosuhteissa. Rawls otaksuu, että päätöksentekijät valitsivat oikeuden vapauteen sekä ratkaisut, jotka hyödyttävät yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevia. Oikeudenmukainen hyvinvointipolitiikka voisi siten rakentua näiden periaatteiden varaan. Rawlsin teoreettinen idea on hieno, mutta sillä on käytännön merkitystä vain, jos päätöksentekijät tulevat tosiasiaissa itsekin kokemaan päätösten seuraukset.

Mihin tietämättömyyttä tarvitaan?

Tietämättömyyttä ei usein tunnisteta tai se piilotetaan. Tietämättömäksi tunnustautuva asiantuntija painuu työttömyyskortistoon ja mediapimennöön, vaikka monimutkaisissa ongelmissa tietämättömyyden esiintuminen on jopa eettisesti aiheellista. On varmempaa olla tietävinään kuin muistuttaa vaatimattomasti olemassa olevan tiedon rajoista. Esimerkiksi taloustieteilijät ovat saattaneet tarjota itsevarmasti tietoa, jota on myöhemmin voitu arvostella epäluotettavuudesta. Lukuisat ravitsemusasiantuntijat julistavat terveellisen ruokavalion periaatteet, ja vain harvat tunnustavat niihin liittyvät epävarmuudet. Tietämättömyys ei ole aina pahasta. Linsey McCoeyn (2012) mukaan tietämättömyydellä on ainakin kolmenlaisia tehtäviä. Hän puhuu tietämättömyydestä emansipaationa, hyödykkeenä ja pedagogiikkana.

Tutkimuksen yhteydessä tietämättömyydestä puhutaan tavanomaisesti vain kielteisessä mielessä, kun viitataan esimerkiksi tilanteisiin, joissa tutkimustietoa ei käytetä tai sitä salataan tai torjutaan. Tietämättömyyteen liittyy kuitenkin myös myönteinen, emansipatorinen ulottuvuus, sillä tietämättömyys on yleensä välttämätön ehto tiedonhankinnalle, tieteelliselle oivaltamiselle ja uusille tutkimustuloksille.

Tietämättömyys mahdollistaa tietohyödykkeet luodessaan kysynnän tutkimuksille, selvityksille, ICT-teknologioille, ennakoinneille, laskelmille ja muunlaiselle tiedonhankinnalle. Roberts ja Armitage (2008) huomauttavat siitä, että tietotalous perustuu pohjimmiltaan kaikenlaiseen tietämättömyyteen. He puhuvatkin ”tietämättömyystaloudesta”. Tietämättömyyden hyödyntäminen ei koske vain suoranaisia tietohyödykkeitä vaan monenlaisia kuluttajien tarvitsemia asioita. Autot, tabletit, televisiot ja pölyimurit ovat laitteita, joita käyttääkseen kuluttaja tarvitsee entistä vähemmän tietoa ja joita hän pystyy entistä vähemmän itse korjaamaan.

Tietämättömyys pedagogiikkana viittaa mahdollisuuksiin käyttää poliittista valtaa vähän tietäviin kansalaisiin nähden. Tietämättömyyttä poliittisesti hyväksi käytävä hakee hyväksyntää vetoamalla ihmisten tunteisiin, myyttisiin käsityksiin, ennakkoluuloihin ja stereotyyppioihin pikemminkin kuin pyrkii selvittämään asioita jäsentyneen tiedon avulla. Tietämättömyyden ruokkiminen on tehokas vallan tavoittelun keino.

Yhteisöt ja tietämättömyys

Yhteiskunta on yhteisöjen ja niiden tietokulttuurien läpäisemä. Ne sisältävät omanlaisiaan käsityksiä pätevistä tiedosta. Kuvitteelliset yhteisöt ovat

ihmisryhmiä, joita pitää koossa usko näiden yhteisöjen olemassaoloon (Anderson 1983). Ne edellyttävät säilyäkseen sitä, että niiden jäsenet samaistuvat niihin. Kuvitteelliset yhteisöt ovat ajankohtaisia siksi, että kansallisvaltio, ehkä perhe ja sukukin, ovat menettäneet asemaansa ihmisten samaistumisen kiinnekohtina. Erilaiset väliaikaiset, satunnaiset ja virtuaaliset yhteisöt ovat saaneet niiden asemasta jalansijan. Vuonna 2016 on ollut vaikeampaa keksiä vahvempaa nuorten yhteisöllistä sidettä kuin mobiilipeli Pokémon GO. Ei ole olemassa vain yksilöön kiinnittyvää tietoa, vaan tiedon olemassaolo perustuu yhteisöille. Martin Kuschin (2002) mukaan ei ole yleistä oikeutusperustaa sille, millainen tieto koetaan yhteisössä päteväksi. Siten empiirinen uskomus saa tiedon aseman vasta tultuaan jaetuksi muiden kanssa. Samankaltainen ajattelutapa sisältyy Ian Hackingin (2002) järkeilytyylin käsitteeseen. Järkeilytyylit ovat tutkimuksen, luokittelun ja nimeämisen käytäntöjen kokonaisuuksia, jotka syntyessään suuntaavat tiedonmuodostusta uusiin kohteisiin ja kysymyksiin. Hackingin mukaan jokaisen järkeilytyylin sisällä kehittyvät omat todistamisen ja osoittamisen kriteerinsä, ja ne määrittävät totuusehdot alalle, jossa niitä sovelletaan.

Yhteisöt luovat omia käsityksiään siitä, mitä on tieto tai ei-tieto ja tietämättömyys. Yhteisöjen moni-ilmeisyys saa aikaan sen, että syntyy monenlaisia ”tietämättömyksiä” ja mahdollisuuksia leimata toisten, vieraiden yhteisöjen jäsenet tietämättömiksi. Jean-François Lyotard (1985) totesi vuosikymmeniä sitten yhteiskuntien suurten kertomusten romuttuneen. Tämä muutos on vienyt uskoa kaiken tietävän tieteen mahdollisuuksiin. Ihmiset ovat tulleet herkiksi erojen, halujen, kielipelien, merkitysten ja uskomusten vivahteille, ja merkitysyhteyksien moninaisuus luo loputtomasti pieniä kertomuksia.

Pokémon GO perustuu mobiiliteknologian hyödyntämiseen. Se saa aikaan maailman, jossa todellinen ja virtuaalinen sekaantuvat. Se tuottaa yhteisöllisiä käsityksiä siitä, mikä on tietämisen arvoista. Kun peli tuli markkinoille, hankin sen heti uteliaisuuttani. Edes Pikachu makuuhuoneessa ei saanut minua vakuuttuneeksi siitä, että hyötyisin juuri tämän yhteisön tietosääntöihin perehtymisestä. Helsingin Vanhankirkon puistossa on voinut huomata, että moni on toista mieltä.

Tutkimustoiminnassa jää tilaa tietämättömyydelle. Tiede ja tutkimus ovat levittäytyneet kaikkialle yhteiskuntaan, ja tutkimuksellisia elementtejä on alettu sisällyttää yhä useammanlaisiin toimintoihin. Tämä on hämärtänyt tutkimuksen ja ei-tutkimuksen rajan ja periaatteet, jotka ohjaavat laadukasta tutkimusta. Kun yhteiskunta on intresseineen, tietotarpeineen, tuottavuusvaateineen ja liike-elämän oppeineen tullut tieteeseen ja yliopistoihin, tutkimusta on ollut tarpeen kehittää soveltavaan suuntaan. (Nowotny ym. 2004.) Tutkimuksen tilaaja-tuottajamalli ja kilpailutus patistavat

tutkijat jatkuviin rahoitushakuihin, jotka vievät ajan tutkimuksen teolta. Ne asettavat huipputiedeasiantuntijan vaatimukset tutkimuksen tilaajayhteisöille. Niiden tulee tuntea tutkimustiedon nykytila, hahmottaa tietoaukot, hallita tutkimuksen lähestymistavat sekä tunnistaa monimuotoiset tutkimusyhteisöt, joilta tutkimusta voidaan hankkia. Joskus tässä onnistutaan, usein ei.

Tutkimusyhteisöissä tietämättömyyttä vahvistaa tutkimusalojen erikoistuminen. Kun kukin asiantuntija tietää yhä enemmän yhä suppeammasta alasta, keskinäinen vuorovaikutus jää helposti ohueksi ja kilpailevaksi ja monimutkaisten asiakokonaisuuksien hallinta vaikeutuu. Pelkästään hyvinvointipolitiikan ja sosiaalityön kansallisessa tutkimuksessa on selkeitä yhteisöllisiä eroja muun muassa rekisteritutkimuksen, laadullisen tutkimuksen, käytäntötutkimuksen tai toimintatutkimuksen tuottaman tiedon pätevyuden tunnustamisessa. Kelan tutkimus on alansa huippu rekisteriaineistoihin perustuvassa tutkimuksessa, mutta Helsingin yliopistossa hallitaan sosiaalityön käytäntötutkimus. Toimeentuloturvan tutkimus on kaikkiaan selkeämmin kvantitatiivisesti suuntautunutta kuin palvelujen ja sosiaalityön tutkimus, jossa laadullisella tiedolla ja toiminnallisella otteella on keskeinen asema.

Tutkimuksen muutoksessa tavat julkaista ja hyödyntää tutkimusta ovat muuttuneet. Yhä harvemmin tieto otetaan käyttöön tutkimusraporteista, sillä tviitit ja facebook-päivitykset ajavat saman asian. Yhä useammin tieto hyödynnetään samalla kuin se tuotetaan. Tästä on esimerkkinä tässä kirjassa edellä mainittu sosiaalityön käytäntötutkimus. Tiedon hyödyntämisyklin nopeutuminen on hyvä asia, mutta tiedon laadun varmistamiselle se tuottaa riskejä. Tieteen tutkimuksessa on ollut tapana puhua tutkimustiedon instrumentaalisesta, käsitteellisestä ja poliittisesta hyödyntämisestä. Tutkimustietoa käytetään edelleenkin välineellisesti ja poliittisiin tarkoituksiin. Sen sijaan käsitteet ja niihin sitoutuvat uudet tavat jäsentää maailmaa ovat jääneet viime aikoina vähemmälle huomiolle. Käsitteet eivät vaikuta kiinnostavan tutkimuksen tilaajia eivätkä enää useita tutkijoitakaan. Ilman ajattelutyötä ja käsiteinnovaatioita tietämättömyys hiipii mukaan, ja tutkimus on vaarassa jämähtää entisiin kehyksiin. Siinä tilanteessa maailman ja yhteiskunnan muutokset eivät ole enää tiedollisesti jäsennettävissä.

Harkittu, tutkittu, avoin

Kirjan lähtökohdat

Työurani Helsingin yliopistossa lähti liikkeelle samana kevätpäivänä vuonna 1984 kuin tehtiin päätös Tiedekeskus Heureka rakentamisesta Keravanjoen viereiselle pellolle. Sain puhelun Hakunilan yläasteelle, jossa toimin koulukuraattorina. Minut kutsuttiin siltä istumalta työhönotta-haastatteluun Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskuk-sen suunnittelijan tehtävää varten. En ollut hakenut työpaikkaa, en edes katsellut. Tilasin taksin, ja kahta tuntia myöhemmin, Vantaan kaupungin edustustilassa toteutuneen haastattelun jälkeen, päätin vaihtaa työtä. Heti vapun jälkeen lensin uusissa tehtävissäni Kuopion yliopistoon sosiaalityön koulutuksen valtakunnalliseen seminaariin. Suositelijani oli ollut Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen sosiaalihuollon lehtori Aulikki Kananoja, joka oli ohjannut minua pro gradu -tutkielmassani.

Tästä yllätyssoitosta aukeni kaksi vuotta myöhemmin tutkijanurani Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksella. Urakäänne ajoittui on-nekkaasti, sillä tiede kirjoitettiin vielä 1980-luvulla isolla T:llä, ja tutki-musta arvostettiin. Syntyi uusia tutkimusaloja, oppiaineita, tiedekeskuksia, täydennyskoulutuslaitoksia, tutkimuslaitoksia, tiedekustantajia, yliopistoja ja ammattikorkeakouluja. Sosiaalihuollon valoisat ja optimistiset kehitysnäkymät taltioituivat vuoden 1984 sosiaalihuoltolakiin. Uudistuva sosiaali-huolto vaikutti tarvitsevan tutkimustietoa.

Kymmenvuotisen työperiodin jälkeen sosiaalipolitiikan laitoksella vaihdoin vuonna 1996 Kelan tutkimukseen. Sosiaaliturvan tutkimusaihei-ta määrittivät 1990-luvun alun lamasta selviämisen kysymykset, ja minulle kertyi tästä alkaen pitkä jakso työttömyyden, aktiivisuuden ja kuntoutuksen tutkijana. Vuodesta 2008 olen työskennellyt sekä Helsingin yliopiston so-siaalitieteiden laitoksella että Kelan tutkimuksessa osa-aikaisesti ja nähnyt läheltä niin yliopistojen kuin tutkimuslaitostenkin haasteiden ja aseman muuttumisen.

Olen kovin otettu työtovereitteni yllättävästä huomionosoituksesta ja päätöksestä toteuttaa tämä kirja. Kirjan kirjoittajat ovat kulkeneet rinnalla-ni hyvinvointipolitiikkaa ja sosiaalityötä tutkien ja kehittäen, ja he jakanevat kanssani ainakin jossain määrin hyvinvointipolitiikan tieto-ohjautuvuuden tavoitteen. Kirjoittajat ovat monella tavoin edelläkävijöitä tutkimustietoon perustuvan sosiaaliturvan ja sosiaalityön kehittäjinä.

Kirjan artikkelit sisältävät kirjoittajiensa omakohtaisia tutkijan ja ke-hittäjän kokemuksia, empiirisiä tutkimustuloksia ja niiden koonteja sekä käsitteellis-historiallisia jäsennyksiä. Näistä osatekijöistä syntyy tutkimusta parhaimmillaan. Käsitteelliset jäsennykset luovat maailman uudelleen, em-

piiriset tutkimustulokset tekevät sen hallittavaksi ja omakohtaisten kokemusten esiin tuominen edistää tutkimustiedon eheyden ja laadun turvaamista. Juhlakirjan luonteesta johtuen artikkeleihin on sisällytetty minulle tuttuja tutkimusteemoja, kuten sosiaalityön professionalismi, tiedonmuodostus, vaikuttavuustutkimus, työttömyyden hallinta, palvelujärjestelmän tutkimus, harkintavalta ja käsitehistoria. Olen vuosien mittaan siirtyillyt tutkimusteemasta toiseen, ja tämä ehkä selittää ajoittaisia tietämättömyyden tuntemuksiani.

Sosiaalityön tutkimusta ja arviointia

Aulikki Kananoja keskustelee seuraavassa artikkelissa siitä, mihin käytännön sosiaalityö tarvitsee tutkittua tietoa. Kirjoittaja pohtii omaa tietämättömyyttään siitä, millainen teoreettinen tai tutkimusten tuottama tieto auttaisi parhaiten sosiaalityöntekijää. Kaikkiin ihmisten elämäntilanteisiin ja sosiaalisiin vaikeuksiin ei suinkaan näytä olevan olemassa relevanttia tutkimustietoa. Artikkelissa kuitenkin otaksutaan sosiaalialan tiedonmuodostuksen jäsenyvän tulevaisuudessa entistäkin systemaattisemmaksi ja läpinäkyvämmäksi.

Kolmannessa artikkelissa **Tuija Kotiranta** ja **Mikko Mäntysaari** tarkastelevat vaikuttavuustietoa sosiaalityön tutkimuksessa ja kehittämisessä. Vaikuttavuuden kysymysten ohella artikkelissa kuvataan ensimmäistä tutkimusprojektiani, Helsingin kaupungin sosiaaliviraston ja Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen Käytännön sosiaalityö tiedontuottajana -hanketta (1986–1990), joka toteutettiin Aulikki Kananojan sekä professoreiden Tapani Purola, Pauli Niemelä ja Georg Walls taustaideoiden pohjalta. Georg Walls tutkimuksen johtajana, tutkija ja kuusi tutkija-sosiaalityöntekijää saivat Helsingin kaupungin sosiaaliviraston innovatiivisesta toimeksiannosta johtuen varsin vapaat kädet. Nykyoloihin on vaikeaa kuvitella yhtä jännittävää, uusia kysymyksiä esittävää hanketta. Artikkelin kirjoittajien mielestä tutkimushanke merkitsi lähtölaukausta sosiaalityön käytäntötutkimukselle Suomessa. Se sysäsi myös eteenpäin sosiaalityön vaikutusten tutkimusta. Artikkelissa tuodaan esille, miten vaikuttavuustietoon on suhtauduttu sosiaalityön tutkimusyhteisöissä ristiriitaisesti: vaikuttavuuden tutkimusta on väheksytty ja vastustettukin. Sosiaalihuollon uuden lainsäädännön näkökulmasta vaikutusten arviointi ei ole kuitenkaan enää vain mielipidekysymys.

Kirjan neljännessä artikkelissa **Ilse Julkunen** käsittelee arvioinnin kriittisiä elementtejä ja viidennessä artikkelissa **Mirja Satka** tarkastelee sosiaalityön tietämistä muuttuvan hallinnan oloissa. Kirjoittajat ovat Hel-

singin yliopiston sosiaalityön käytäntötutkimuksen professoreina olleet vaikiinnuttamassa sosiaalityön käytäntötutkimuksen institutionaalisia ja tiedollisia rakenteita Heikki Waris -instituutin ja Matilda Wrede -instituutin toimintoina ja vieneet käytäntötutkimuksen kansainväliseen maineeseen. Ilse Julkunen osoittaa artikkelissaan tutkimushankkeittensa kokemusten perusteella, kuinka paradigmaattiseksi muodostunut sosiaalityön metodologinen kaksijakoisuus vahvistaa tutkimusyhteisöjen tietämättömyyttä: jako kvantitatiiviseen ja kvalitatiiviseen tutkimukseen on perustelematon. Se liioittelee tutkijoiden empiiristen näkemysten syvyyttä ja laajuutta sekä vaikutuksia. Kirjoittaja kuvaa tutkimusta ja arviointia avoimena vuorovaikutuksena, joka toteutuu parhaimmillaan yhteisenä oppimisena ja vertaistyöskentelynä eri osapuolten kesken. Arviointitutkijan tavoite on ottaa selvää ja osallistua ennemmin kuin vain nähdä ja löytää.

Mirja Satka asettaa sosiaalityön tiedon globaaliin hallinnan kehykseen, jota hallitsevat tehokkuuden ja hyödyllisyyden vaatimukset. Keskeinen uuden hallinnan tietomuoto on näyttöperustainen toiminta (*evidence-based practice*). Edellä mainitun vaikuttavuustutkimuksen tavoin tutkimusnäyttöihin perustuva sosiaalityön ohjaus herättää alan tietoyhteisöissä niin intoa kuin vastustustakin. Kirjoittaja vaikuttaa luottavan ennen muuta laadullisen tutkimuksen mahdollisuuksiin peräen myös eri tiedonlajien ja tieteenalojen dialogia. Hänen mukaansa tulee tunnistaa, että kaikenlaisilla tutkimuksen välineillä on myös sellaisenaan palvelutoimintaa muokkaavat seuraukset.

Kuudennessa artikkelissa **Sari Rissanen** ja minä esittelemme valtakunnallisen yliopistoverkosto Sosnetin koordinoiman erikoissosiaalityöntekijäkoulutuksen hyvinvointipalvelujen erikoisalalla tehtyjä ammatillisia lisensiaatintutkimuksia. Sosiaali- ja terveystieteiden palvelut kehittyvät jatkossa entistä integroidummiksi, ja sosiaalipalvelujen tutkimusperusteisuus on yhä tärkeämpää. Tästä syystä erikoisalalan tutkimustiedolle on riittänyt kysyntää kunnissa ja sosiaali- ja terveystieteiden järjestöissä. Tutkimusaiheiden perusteella monet opinnäytteet ovat olleet kansallisesti tienraivaajia omalla alallaan. Erikoistumiskoulutus on äskettäin uudistettu, mutta myös uusi muotoinen erikoistumiskoulutus tuottaa sosiaalialalle välttämätöntä tutkimusosaamista.

Tietoa palvelujen toimimattomuudesta

Seuraavat artikkelit selvittelevät hyvinvointipalvelujen aukkoja, pulmia ja toimimattomuuksia tutkimustiedon valossa. Tiedon ja tekemisen ristiriidan esiin tuominen yhdistää näitä artikkeleita: palvelujen toimimattomuus-

desta saatetaan tietää paljonkin, mutta ehkä osin poliittisen tahdon puutteesta johtuen tutkimustieto ei muunnu paremmiksi teoiksi, palveluiksi tai uudistuksiksi.

Seitsemännessä artikkelissa **Laura Kalliomaa-Puha, Päivi Tillman ja Miia Saarikallio-Torp** tarkastelevat palvelujen osuvuutta monikkoperheiden ja lasten omaishoitajien kokemusten valossa aineistonaan Kelan tutkimuksen omaishoitokysely vuodelta 2012 sekä Kelan tutkimuksen ja Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttama Perhevapaat 2013 -väestökysely. Kirjoittajat ihmettelevät sitä, miten vähän lapsiperheet toisinaan saavat toimomaansa apua, vaikka palveluja on runsaasti tarjolla. Asiakkaiden tiedon, taidon ja jaksamisen puute estävät usein palvelujen piiriin hakeutumisen. Palveluihin liittyy epäsovivuutta, huonoa ajoitusta, riittämättömyyttä, ymmärtämättömyyttä ja kohtuuttomia asiakasmaksuja. Kirjoittajat muistuttavat siitä, että sosiaalilainsäädäntöön sisältyy harkintaa, jotta palvelut ohjautuisivat oikea-aikaisesti ja yksilöllisesti räätälöitynä tarpeensa tietäville asiakkaille. Tätä harkintaa olisi syytä käyttää asiakkaan hyväksi.

Kahdeksannessa artikkelissa **Minna Ylikännö** käsittelee työttömien asemaa aktivointipolitiikan kohteena aineistonaan Ylen nettisivuille kertynyt keskusteluaineisto vuodelta 2014. Suomessa työttömien työllistämisvastuu jakaantuu työ- ja elinkeinohallinnon ja kuntien kesken, ja kuntien vastuuta halutaan edelleen kasvattaa. Kirjoittajan mukaan työttömällä asiakkaalla on periaatteessa viisi mahdollisuutta asennoitua työllistämispalveluihin: nöyrä lojaalisuus, omien toiveiden ja mielipiteiden esiin tuominen, poistuminen palveluista, luovuttaminen sekä tuleminen pois käännytetyksi. Artikkelin tulosten perusteella työtön ei voi saada toiveitaan ja mielipiteitään esille muttei voi poistua palveluista. Kaikkien asiakkaiden kokemukset eivät vastaa heittopusseina oloa, mutta kirjoittaja huomauttaa siitä, miten ensiarvoista on käyttää hyväksi tietoa asiakkaiden kokemista palvelupuutteista työttömien palveluja kehitettäessä.

Yhdeksännessä artikkelissa **Annamari Tuulio-Henriksson** kokoaa ja jäsentää tutkimustietoa, joka koskee skitsofreniaan sairastumista, sairauden hoitoa ja kuntoutusta, potilaan asemaa sekä toiminta- ja työkykyä. Skitsofreniaan sairastumisen ei tarvitsisi enää johtaa toimettomuuteen ja työkyvyttömyyseläkkeeseen. Sairauden hoidon kehittymisestä huolimatta siitä toipuneiden osuus ei ole kuitenkaan kasvanut. Psykoosisairauksiin liittyy edelleen kielteisiä asenteita, pelkoa ja tietämättömyyttä. Kirjoittaja muistuttaa siitä, että skitsofreniaan sairastuneiden inhimillistä kärsimystä voidaan lieventää parhaiten tahtomalla ja toteuttamalla kaikki ne asiat, jotka nykyisen tutkimustiedon valossa tiedetään hyödyllisiksi.

Uudistuksia ja muutoksia

Kymmenennessä artikkelissa **Pirkko-Liisa Rauhala** rakentaa kertomusta suomalaisen sosiaaliturvan kehityksestä viimeisen runsaan sadan vuoden aikana. Suomalainen sosiaaliturva on muodostunut monista syistä johtuen muista Pohjoismaista jonkin verran poikkeavaksi sekä kehittynyt hitaasti ja myöhään. Kirjoittajan mukaan sosiaaliturva on noussut poliittis-hallinnollisten uudistamiskeskusteluiden ytimeen viidessä eri vaiheessa. Kansakunnan luomisen ja eheyttämisen, köyhyydestä nostamisen, alueellisen tasa-arvoistamisen ja keskiluokkaistamisen jälkeen on 1990-luvulta alkaen siirrytty tilanteeseen, jossa hyvinvointivaltiollinen universalismi on alkanut haurastua ja uudistamiseen on tullut mukaan etuus- ja palvelujärjestelmiä murentavia piirteitä.

Kirjan viimeisessä artikkelissa **Risto Eräsaari** keskustelee muutoksen käsitteestä. Muutos vaikuttaa itsestään selvältä käsitteeltä, mutta siihen nivoutuu monia asioita, kuten tulemista, tulemattomuutta, joksikin muuksi tulemista, tapahtumista, järjestystä, käännteitä ja katkoksia. Kirjoittaja pohdii myös kristinuskon ja maallistumisen välistä suhdetta muutoksen lähtökohtina. Muutokseen voi liittyä tutkimattomuutta, tietämättömyyttä, käsitämättömyyttä tai harkitsemattomuutta. ”Kaikki voisi olla toisin – mutta oikeastaan en voi muuttaa mitään” kiteyttää muutostulkinnan, jossa sen paremmin yksilö kuin myöskään maailma ei määritä muutoksen mahdollisuutta.

Tiedän, etten tiedä

Tämän kirjan artikkeleiden valossa hyvinvointipolitiikan ja sosiaalityön kehittäminen perustuu tietoon, vaikkakin haparoivasti ja epätäydellisesti. Tietoon ja järkeen perustuvan yhteiskunnan ja hyvinvointipolitiikan hallinnan ideaali ei ole toistaiseksi hävinnyt minnekään. On kuitenkin oireellista, että tietämättömyyden kysymykset puskevat erilaisin ilmentymisin läpi politiikan, kansalaiskeskustelun ja hyvinvointipolitiikan tietoperusteisen hallinnan.

Hyvinvointipolitiikka vaikuttaa entistä enemmän erilaisten mielikuvien, toiveiden, halujen, intressien ja ennakoimattomien kehityskulkujen sekamelskalta. Tiedän vain sen, etten tiedä, miten yhteiskunnat, Suomi muiden mukana, tulevat kehittymään jatkossa. On avoin kysymys, millaisen aseman tutkimus ja erityisesti yhteiskuntatieteellinen tutkimus saavat tai ottavat hyvinvointivaltion jälkeisessä yhteiskunnassa. On pelottavaa ajatella, että myytit, uskomukset ja ennakkoluulot saivat politiikassa ja

yhteiskunnan kehittämisessä entistä suuremman jalansijan ja usko tiedon voimaan ja järkeviin perusteluihin rapautuisi.

Tiede ja tutkimus sekä tutkimukseen perustuva opetus ja asiantuntija-toiminta edustavat toistaiseksi parasta järkeä, mitä maailmassa on. Kiitän lämpimästi tähän kirjaan kirjoittaneita sekä julkaisun toimittajia ja toteuttajia ajatuksia herättävistä artikkeleista sekä kaikenlaisista innostamisista, onnistumisista, yrityksistä, erehdyksistä ja pinnistelyistä, joita olemme tehneet vuosien mittaan sekä yhdessä että erikseen.

Lähteet

Anderson B. *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism.* London: Verso, 1983.

Croissant JL. Agnotology. Ignorance and absence or towards sociology of things that aren't there. *Social Epistemology* 2014; 28 (1): 4–25.

Foucault M. *The will to knowledge.* Julkaisussa: Rabinow P, toim. Michel Foucault. *Ethics, subjectivity and truth. Essential works of Foucault 1954–1984. Volume 1.* New York, NY: New Press, 1997: 11–16.

Hacking I. *Historical ontology.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Helsingin Sanomat 9.8.2016. Elämme totuuden jälkeistä aikaa. Tieto on kaikkien saatavilla, mutta sen vieroksumisesta on tullut hyve. Pääkirjoitus.

Jungner M. Facebook-päivitys 24.7.2016.

Kusch M. *Knowledge by agreement.* Oxford: Clarendon Press, 2002.

Lyotard J-F. *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa.* Tampere: Vastapaino, 1985.

McCoey L. Strategic unknowns. Towards a sociology of ignorance. *Economy and Society* 2012; 41 (1): 1–16.

Nowotny H, Scott P, Gibbons M. *Rethinking science. Knowledge and the public in the age of uncertainty.* Cambridge: Polity Press, 2004.

Rawls J. *Oikeudenmukaisuusteoria.* Porvoo: WSOY, 1988.

Roberts J, Armitage J. The ignorance economy. *Prometheus* 2008; 26 (4): 335–354.

Aulikki Kananaja

Mihin käytännön sosiaalityö tarvitsee tutkittua tietoa?

Kysymys käytännön sosiaalityön ja tiedonmuodostuksen suhteista yhdistää minut tämän kirjan päähenkilöön Marketta Rajavaaraan. 1980-luvun lopulla Helsingin kaupungin sosiaaliviraston ja Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen yhteisessä projektissa *Käytännön sosiaalityö tiedontuottajana* kysyttiin, mitä tietoa käytännön sosiaalityö tuottaa sosiaaliviraston asiakkaina olevien helsinkiläisten lapsiperheiden elämäntilanteista. Marketta Rajavaara toimi projektin tutkijana. Hänen lissensiaatintutkielmansa *Tavallisesta perheestä tapaukseksi* (Rajavaara 1992) käsitteli tämän hankkeen tuottamaa tietoa. Tutkimus avasi uudella tavalla myös palvelujen käyttäjien – kokemusasiantuntijoiden – osuutta tiedon tuottamisessa.

Tässä kirjoituksessa materiaalina ovat kirjoittajansa käytännön kokemukset ja niiden pohjalta syntyvä kuva käytännön sosiaalityön, teoreettisen tiedon ja tutkimustiedon yhteyksistä. Esitys ei siis perustu tutkittuun tietoon eikä sen kriittiseen analyysiin. Yli 40 vuoden aikana syntynyt käytännön kokemus sosiaalihuollon erilaisissa tehtävissä on tuottanut mittavan havainto- ja kokemusmateriaalin, jota seuraavassa pyrin tarkastelemaan erityisesti käytännön, teorian ja tutkimuksen yhteyksien näkökulmasta.

Ensimmäisten työvuosien kysymykset

Tulin 1960-luvun alussa ensimmäiseen vakinaiseen sosiaalityön tehtävääni Pelastakaa Lapset ry:n kasvattilapsitoimistoon. Työskennellessäni kasvatuskoteihin sijoitettavien lasten ja sijaisperheiden kanssa jouduin miettimään, miten voin käytännössä hyödyntää opintojeni antamaa teoreettista tietoa. Tehtäviini kuului arvioida perheiden soveltumista sijaiskodiksi tai pariskuntien edellytyksiä adoptiovanhemmiksi. Lisäksi tehtäväni oli tukea perheitä sijoitettujen lasten kasvuun ja kehitykseen liittyvissä tai sijaisperheille muutoin tärkeissä kysymyksissä. Monien pohdintojen jälkeen löysin

yhden yhtymäkohdan yliopisto-opintoihini. Sosiologisessa rooliteoriassa – en muista kenen kehittämässä – olivat perheeseen liittyvät käsitteet asiajohtaja ja yhdessäolojohtaja. Näitä sitten soveltelin kulloiseenkin asiakkaana olevaan perheeseen. Yleensä määrittelin miehen asiajohtajaksi ja vaimon yhdessäolojohtajaksi! Kovin pitkälle rooliteoria ei riittänyt sijais- tai adoptiovanhemmiksi pyrkivien pariskuntien arviointiin eikä kasvatusvanhempien auttamiseen murrosikäisen kasvattilapsen rajun kapinan tai kivuliaan identiteettikehityksen käsittelyyn. Hyvin vähän aineyhdistelmäni, johon sisältyivät sosiaalipolitiikka, sosiologia, valtio-oppi, sanomalehtioppi ja tilastotiede, antoi välineitä ammatilliseen käytäntöön. Sosiaalityötä erillisenä oppiaineena ei Tampereen yliopistossa tuolloin ollut.

Pelastakaa Lasten toiminnassa omaksuttu lastenpsykiatrin säännöllinen ryhmäkonsultointi sen sijaan avasi silmät lasta ja lapsen kehitystä koskivalle laajalle tietomäärälle ja sen tärkeydelle työskenneltäessä lasten ja perheiden kanssa. Sosiaalityötä monipuolisempi näkemys lapsen kasvuun ja kehitykseen auttoi nuorta työntekijää näkemään paitsi oman ammatillisen osaamisensa rajat myös osaamisen merkityksen työtyytyväisyyttä lisäävänä tekijänä. Kun seuraavassakin työpaikassa, Vakuutusalan Kuntouttamiskeskuksen kuntouttamisneuvojana, ammatillinen riittämättömyys kävi sietämättömäksi, piti lähteä ulkomaille saamaan enemmän sosiaalityöhön soveltuvaa oppia.

Miltei koko ammatillisen urani ajan olen joutunut kysymään, mitä on se teoreettinen tai tutkimusten tuottama tieto, joka auttaa käytännön sosiaalityöntekijää työssä vastaan tulevien elämäntilanteiden ja sosiaalisten vaikeuksien ymmärtämisessä, jäsentämisessä ja niiden kanssa työskentelyssä. Vähin erin on ollut pakko myöntää, että kaikkiin ihmisten elämän sosiaaliin vaikeuksiin ei ole olemassa relevanttia teoreettista tietoa, vaikka paljon onkin. Ihmisten elämä ei rakennu tieteenaloittain, vaan monien erilaisten tekijöiden ja sattumienkin monen suuntaisen vuorovaikutuksen tuloksena. Myöskään tieteellisellä tutkimuksella ei ole vastauksia kaikkiin sosiaalityön kysymyksiin. Kovin niukasti tiedämme esimerkiksi sosiaalityön erilaisten käytäntöjen todellisesta sisällöstä, puhumattakaan niiden vaikutuksista ihmisten elämään.

Sosiaalityön käytäntö tarvitsee erilaisia tiedon lajeja

Sosiaalityön käytäntö tarvitsee erilaista tietoa. Koska en ole tutkija enkä erilaisten tiedon lajien asiantuntija, lähestyn teemaa käytännön kokemusten suunnasta. Sosiaalityön tehtäväkenttää kuvataan usein työskentelynä ihmisen ja yhteisön taikka ihmisen ja yhteiskunnan risteyskohdassa. Suo-

malaisessa sosiaalihuollossa tämä on usein tulkittu siten, että kysymys on ihmisen ja järjestelmän suhteesta. Tehtävä pelkistyy näin kysymykseksi sosiaalisten turva- ja auttamisjärjestelmien kyvystä vastata sosiaalsiin riski- ja ongelmatilanteisiin. Kriittinen sosiaalityö tarkastelee myös yhteiskunnan ja sen järjestelmien toiminnasta kansalaisille aiheutuvia ongelmia: avun saamisen vaikeasti ymmärrettäviä ehtoja, byrokraattisia hakemusmenettelyjä, hitaita ja jopa nöyryyttäviä käytäntöjä, perusteetonta kontrollia, oikeusturvan aukkoja. Yhteiskuntatieteellinen tieto on tärkeä sosiaalityön yhteiskunnallisen kehityksen, toiminnan rakenteiden, ammatin hyvinvointipoliittisen viitekehyksen ja makrotason dynamiikan ymmärtämiseksi. Sosiaalityö ei toimi yhteiskunnallisessa tyhjiössä, vaan monin sitein kulloisenkin yhteiskunnan rakenteiden ja poliittisten virtausten vaikutuspiirissä.

Sosiaalityön käytännössä tulee kuitenkin vastaan ennen kaikkea ihmisen ja lähiyhteisön suhteiden ongelmallisuus: lasta vaurioittavat kasvuolot, rajojen kokeilut ja törmäilyt nuoruusiässä, perheristiriidat, koulukiusaaminen, erilaisuuden aiheuttamat leimat ja syrjäyttämiset, taloudellisten vaikeuksien, sairauden tai vammaisuuden kaventamat elämän edellytykset, työttömyyden murtama itsetunto, yksinäisyys sekä päihdeongelmien ja riippuvuuksien aiheuttama elämänhallinnan heikentyminen. Sosiaalityön käytäntö tarvitseekin ihmisten kirjaviiden elämäntilanteiden ja sosiaalisten ongelmien herkkää kuuntelua, tiedollisia välineitä monimutkaisten ja joskus kaoottisten elämäntilanteiden jäsentämiseen ja niiden sanalliseen muotoiluun. Näihin tarpeisiin vastaa työstettävää tilannetta tai kysymystä käsittelevä teoreettinen tieto.

Sosiaalisia ja psykososiaalisia ilmiöitä käsittelevän teoreettisen tiedon merkitystä ei voi korostaa liikaa, koska se toimii myös asiakkaan ja työntekijän yhteisen ymmärryksen, jäsentämisen ja tilannemäärittelyn välineenä. Tarvitaan taitoa muuntaa käsitteellinen jäsenitys auttavaksi vuoropuheluksi, jossa asiakas itsekin oivaltaa ja jäsentää tilannettaan uudella tavalla, löytää sanoja ja välineitä vaikeuksiensa käsittelyyn, ottaa oma tilanne haltuunsa. Teoria auttaa myös pohtimaan, minkälaiset käytännön toimenpiteet voivat rakentaa asiakkaalle uudenlaisen kokemusympäristön ja sosiaalisesti vahvistavan suhteen yhteisöön. Makrotason yhteiskuntatieteellinen tieto antaa vain osittain vastauksia näihin kysymyksiin, vaikka yhteyksiä makrotasoon onkin. Yksilöiden ja yhteisöjen vuorovaikutusta koskevaa tietoa on tarpeen hakea tieteenaloilta, jotka käsittelevät juuri näitä kysymyksiä, esimerkiksi sosiaalipsykologiasta. Lasten ja perheiden kokemuksia käsittelevää tietoa syntyy psykologian ja kasvatustieteen piirissä.

Käytännön toiminta esittää myös käsitteellistämistä ja jäsentämistä konkreettisempia, asiakkaan ja ammattilaisen yhteistyön sisältöä ja muotoja koskevia kysymyksiä. Miten rakentaa luottamusta yhteistyön perustaksi?

Miten lieventää elämäntilanteen vaikeuksia? Miten osoittaa asiakkaalle hänen ihmisarvoaan ja miten vahvistaa hänen omia edellytyksiään käsitellä vastaan tulevia ongelmia? Miten edistää sosiaalisesti vahvistavia siteitä ihmisen ja hänelle tärkeiden läheisten tai yhteisöjen välillä? Miten tuoda näkyviin sellaisia yhteisöjen ja organisaatioiden ongelmia, jotka vaikeuttavat ihmisten elämää? Antavatko opinnot apua sosiaaliseen raportointiin tai luottamushenkilöille tehtävään esitykseen? Voidaanko asenteisiin vaikuttaa ja miten?

Kysymykset kohdistuvat myös omaan ammattiin ja omaan osaamiseen. Miten kehittää oman ammatin käytäntöjä ja menetelmiä asiakkaiden suu- rempaa osallisuutta ja työn myönteisiä vaikutuksia lisäävään suuntaan? Miten ottaa puheeksi sensitiivisiä ja vaikeita asioita? Miten parantaa omaa osaamista silloin, kun vaikeuksistaan huolimatta asiakas torjuu yhteistyön? Nämä ovat menetelmällisiä kysymyksiä, joihin voidaan etsiä vastauksia paitsi oman ammatin käytännöistä myös tutkimusaineistoista. Jos oman maan tutkimus ei ole riittävää, on kansainvälinen tutkimuskenttä käytettävissä. Monet sosiaalityön kysymykset eivät ole sidottuja vain suomalaiseen yhteiskuntaan tai sen sosiaalihuollon rakenteisiin.

Käytäntöjä ja menetelmiä koskeva tieto rakentuu yleensä ammatillisen opetuksen, kirjallisuuden ja ammatillisten yhteyksien – konferenssien, seminaarien, verkostojen – kanavia pitkin. Se on alan koulutuksen kivijalkaa, joka täydentyy oman ja työyhteisön kokemusten pohjalla. Makrotason yhteiskuntatieteellinen tieto lisää ymmärrystä yhteiskunnallisen kehityksen muutoksista ja virtauksista ja siten päivittää kuvaa toimintaympäristöstä. Käytännön asiakastyötä koskevat tutkimukset konkretisoivat kuvaa asiakkaiden elämäntilanteista, sosiaalityön tehtävien muutoksista, sosiaalityön käytäntöjen sisällöistä, asiakkaiden odotuksista ja kokemuksista sekä asiakkaiden elämäntilanteiden muutoksista, parhaimmillaan erilaisten käytäntöjen vaikutuksista.

Palveluja ja etuuksia koskeva tieto otetaan käyttöön kunkin asiakkaan ja kunkin elämäntilanteen edellyttämällä tavalla. Palvelu- ja etuustieto on keskeisiltä osiltaan välinetietoa, joka yhdistetään tavoitteena olevaan muutokseen. Palveluohjauksellinen ote ei aina edellytä asiakkaan tarpeiden teoreettista analyysiä, vaikka ohjauksikäytännöillä on myös teoreettiset juurensa.

Koulutus tiedon ja käytännön yhteyksien suuntaajana

Käytännön ja teorian sekä käytännön ja tutkimuksen yhteyksien muodostumisessa alan koulutus on keskeisessä asemassa. Tarkastelen lyhyesti suomalaisen sosiaalityön koulutuksen lähtökohtia tästä näkökulmasta. So-

siaalityön keskeiset koulutusohjelmat – sosiaalihuoltajakoulutus ja sosiaalihuoltajakoulutus – käynnistyivät 1940-luvun alkuvuosina. Etenkin sosiaalihuoltajakoulutus syntyi tarpeesta saada kuntiin koulutettuja ammattilaisia toteuttamaan 1930-luvun lopulla voimaan tullutta lastensuojelun, alkoholihuollon ja irtolaishuollon sekä aikaisempaa huoltoavun lainsäädäntöä. Lakien soveltamisen orientaatio on ohjannut sosiaalityötä pitkälle seuraavallekin vuosituuhannelle. Tosin sosiaalihuoltajakoulutuksen yksilökohtaisen työn orientaatio (*case work*) ja myöhemmin yhteiskuntatieteet ovat tuoneet sosiaalityöhön omia aineksiaan. Havaintojeni mukaan juridis-hallinnollinen orientaatio on edelleen ammatillis-tieteellistä orientaatiota vahvempi ainakin kunnallisessa sosiaalihuollossa siitä huolimatta, että koulutuksessa painottuvat sosiaalityeelliset ja sosiaalityön sisällölliset ainekset. Tieteellistä näyttöä edellä olevan johtopäätöksen tueksi ei minulla kuitenkaan ole.

Nyt käsiteltävän teeman kannalta merkittävä on 1970-luvulla käyty keskustelu sosiaalihuollon ja sosiaalityön koulutuksen uudistamisesta. Taustalla oli sosiaalihuoltoon kohdistunut ankara kritiikki muun muassa asiakkaiden oikeusturvan puutteista ja asiakkaiden kohtelun alistavista piirteistä, ”pakkoauttamisesta” (Eriksson 1967). 1960-luvun edistyksellinen yhteiskunnallinen ilmapiiri, laajojen universaalien palvelujärjestelmien, kuten peruskoulun, kansanterveystyön ja lasten päivähoidon, rakentaminen loivat ihmisten tasa-arvoa ja hyvinvointia laaja-alaisesti edistävän kehityksen myös sosiaalihuollolle ja sosiaalityölle. Koko sosiaalihuoltoa uudistettiin parlamentaarisisessa Sosiaalihuollon periaatekomiteassa, joka valmisteli mittavan lainsäädäntöohjelman (KM 1971:A25). Sen pohjalta syntyi vuoden 1982 sosiaalihuoltolaki (L 710/1982) ja sitä täydentäviä muita lakeja. Sosiaalihuoltolaki toimi – tosin monin täydennyksin – sosiaalihuollon ja kunnallisen sosiaalityön lakiperustana vuoteen 2015 saakka.

Aikakauden uudistushengen mukaisesti myös koulutuksen uudistaminen todettiin 1960-luvulla välttämättömäksi. Sosiaalityöntekijäin liiton (nykyinen Talentia) esityksen perusteella opetusministeriö asetti Sosiaalityön koulutuskomitean, joka jätti mietintönsä 1972 (KM 1972:A7). Komitea määritteli sosiaalityön yhteiskunnallista paikkaa ja tehtävää silloisten yhteiskuntapoliittisten näkemysten mukaisesti.

Käytän koulutuksen sisällön tarkastelussa tietoisesti jo yli 40 vuotta vanhaa lähdettä, koska se rakensi ensimmäisen kerran Suomessa sosiaalityön koulutukselle yhtenäisen sisällön. Pyrkimyksenä oli yhdistää aikaisempien koulutusten orientaatiot ammatillisen sosiaalityön yleiseksi tietopohjaksi. Osana kokonaisuudistusta aikaisemmat sosiaalihuoltajakoulutus ja sosiaalihuoltajakoulutus päättyivät. Esitetty uusi koulutus olisi silloisissa koulutusrakenteissa ollut alemman korkeakoulututkinnon tasoinen. Tältä osin ehdotus ei toteutunut. Tuolloin käynnissä ollut yliopistouudistus poisti

yliopistojen rakenteesta alemmat korkeakoulututkinnot ja koulutuskomitean rakenteelliset ehdotukset jäivät yliopistouudistuksen jalkoihin.

Vaikka aikakauden yhteiskunnallinen keskustelu oli vilkasta ja ajoittain kiivastakin (muun muassa *Pakkoauttajat*-kirjan ympäriltä virinnyt keskustelu) ja yksilökohtaisen työn orientaatio ankarana kritiikin kohteena, komitean esitykset eivät käynnistäneet periaatteellista keskustelua sosiaalityön tietopohjasta. Esimerkiksi Saksassa käytiin samalla vuosikymmenellä mielenkiintoista debattia sosiaalialan ammattilaisten tiedollisista orientaatioista. (Matthies 2009.) Suomessa näytti ainakin ammattikunnan piirissä vallitsevan laaja yksimielisyys sosiaalityön ammatin tietopohjasta.

Näin Sosiaalityön koulutuskomitea kuvasi sosiaalityön peruskoulutuksen sisältöä:

”7.3.1. *Teoreettiset oppiaineet ja aineyhdistelmät*

Sosiaalityön peruskoulutuksella komitea tarkoittaa taitojen opettamista työskentelemään yhden asiakkaan, perheen tai muun ryhmän kanssa ja taitoa vaikuttaa asiakkaan lähiympäristöön ennalta ehkäisevässä mielessä sekä sosiaalisten uudistusten kautta koko yhteiskunnassa. Komitean käsityksen mukaan sosiaalityön koulutus tulee rakentua *yhteiskunta- ja käyttäytymistieteellisen sekä sosiaalieettisen teorian* pohjalle. Koulutuksen yhteydessä tulee niveltää tämä tieto käytännönopetuksen avulla *sosiaalityöntekijän ammatilliseksi taidoksi*. Koulutukseen tulee sisällyttää myös *tukiaineina* sellaisia oppiaineita, jotka antavat tulevalle sosiaalityöntekijälle niitä käytännön tietoja, joita hän tarvitsee tehtäviensä hoitamisessa. Teoreettisen tiedon tulee koskea *ihmistä*, hänen fyysistä ja psyykkistä rakennettaan ja toimintaa sekä ihmisen sosiaalista käyttäytymistä. Toisaalta teoreettisen tiedon tarkoituksena on antaa tietoa *yhteiskunnasta*, sen eri osista, rakenteesta ja toiminnasta sekä eri väestökerroksissa vallitsevista arvoista.

Tämän lisäksi koulutuksen tulee antaa opiskelijalle tiedot niistä sosiaalieettisistä *perusarvoista*, joiden pohjalta sosiaalityö lähtee. Komitea haluaa edelleen korostaa sitä, että edellä mainittu tieto tulee opetuksessa *yhdistää* kokonaisuudeksi, jonka pohjalle varsinainen sosiaalityön koulutus rakennetaan.” (KM 1972:A7, 67.)

Yhteiskunnan muutos ja sosiaalityön kansainväliset virtaukset ovat tuoneet tietopohjaan uusia aineksia. Koulutuksen nostaminen ylemmän korkeakoulututkinnon tasolle on merkinnyt vahvempaa tutkimuksellista sisältöä. Ammatillisen osaamisen näkökulmasta komitean työ vastaa edelleenkin paljolti myös sosiaalityön kansainvälisen järjestön (International

Federation of Social Workers) ja kansainvälisen sosiaalityön koulutusyksiköiden yhdistyksen (International Association of Schools of Social Work, IASSW) omaksumaa kuvaa sosiaalityön tietopohjasta (Global Standards for ... 2004/2012).

En tiedä, miten paljon sosiaalityön ylemmän korkeakoulututkinnon rakentumisen yhteydessä käytiin keskustelua Sosiaalityön koulutuskomitean kuvaaman koulutussisällön ja akateemisen tutkinnon sisältöjen suuremman vapauden suhteista. Suurin ero koskee ihmistä ja ihmisen ”sosiaalista käyttäytymistä” koskevaa teoreettista tietoa, jonka sisältyminen opintoihin riippuu opiskelijan aineyhdistelmästä. En tunne riittävästi niitä variaatioita, joita sosiaalityön opiskelijoiden aineyhdistelmissä nykyään esiintyy. Tietoa ei ole myöskään siitä, millä tavoin erilaiset aineyhdistelmät näkyvät työntekijöiden työkäytännöissä, asiakassuhteiden rakentumisessa ja työn vaikutuksissa. Käytännön palautteissa kokemuksen mukaan korostuvat yhteistyön ja vuorovaikutuksen ongelmat. Toisaalta kokemuksesta tiedetään, että myönteisiä kokemuksia raportoidaan harvoin.

Käytännön sosiaalityön funktio ja sen suhde tutkittuun tietoon

Käytännön sosiaalityön ja tutkimustiedon suhdetta tarkasteltaessa on välttämätöntä ottaa huomioon käytännön ja tutkimuksen erilainen luonne. Sosiaalityön käytäntö on toimintaa, jossa autetaan vaikeuksissa olevaa ihmistä, perhettä tai yhteisöä, olipa käytettävissä tutkittua tietoa tai ei. Toiminta voi perustua lainsäädännön mekaaniseen toteuttamiseen, sen selvittämiseen, täyttyvätkö etuuden tai palvelun saamisen ehdot. Tällaisessa tehtävässä tarvetta teoreettiseen analyysiin tai tutkittuun tietoon pohjaavaan käytäntöön ei läheskään aina ole.

Kaikkien vaikeuksissa olevien kohdalla toimenpiteiden hallinnollinen päätöksenteko ei kuitenkaan riitä. Tarvitaan myös asiakkaan yksilöllisestä elämäntilanteesta lähtevää ja hänen toimintaedellytyksiään vahvistavaa muutostyötä, jossa työn sisältö perustuu yhteiseen ymmärrykseen vaikeuksien luonteesta, muutoksen tarpeesta ja tavoitteista. Työskentelyä edistää, jos käytettävissä on jäsentävää teoreettista tietoa sekä tutkittua tietoa vastaavista elämäntilanteista ja ongelmien ratkaisua edistävästä tekijöistä. Jos relevanttia teoreettista tietoa ei ole käytettävissä, työntekijä yleensä toimii omien olettamustensa tai kokemuksensa pohjalta eli ”itse tehdyn teorian” pohjalta. Pitkälle pelkistäen voi sanoa, että työntekijä käyttää aina ”teoriaa”, joko tieteellisesti päteväksi todettua, taikka omiin olettamuksiin ja/tai kokemuksiin perustuvaa ”teoriaa”. Jälkimmäinen vain harvoin on läpinäkyvää eikä sen pätevyyttä yleensä ole testattu hyväksytyin menetelmin.

Tieteellinen tutkimus on totuuden etsimistä, yleisiin lainalaisuuksiin pyrkivää, perusteiltaan ja menetelmiltään läpinäkyvää, siirrettävään, yleensä kirjalliseen muotoon saatettua ja itsensä kritiikille alistavaa. Tieto ei ole yhtä kuin käytäntö. Suomessakin usein toistetaan, että sosiaalityön tehtävissä tarvitaan lisää tutkittua tietoa. Tämä on totta. Monista sosiaalityön tehtäväksi tulevista ongelmista on teoreettista ja tutkittua tietoa kuitenkin mittavasti sekä suomalaisissa että kansainvälisissä tutkimuksissa. Kansainvälinenkin tutkimustieto on suurelta osin sovellettavissa suomalaisiin ihmisiin, perheisiin ja yhteisöihin, vaikka kulttuureissa, voimavaroissa ja yhteiskuntien palvelurakenteissa onkin eroja. Käytännön näkökulmasta tiedon riittämättömyyttä suurempi ongelma on olemassa olevan teoreettisen ja tutkitun tiedon niukka muuntuminen, transformaatio, lähestymistavoiksi, käytännöiksi ja niiden uudistumiseksi. Vaikka en tunne riittävästi muiden maiden tilannetta, epäilen, että myös muualla olennainen tietopohjaa koskeva ongelma on juuri olemassa olevan tiedon riittämätön työstäminen käytännön interventioiksi ja niiden kehittämiseksi.

Sosiaalityö tarvitsee oman prosessinsa, jolla käytettävissä oleva teoreettinen tai muu tutkittu tieto muuntuu työn asettamiin kysymyksiin, työn yhteiskunnalliseen tarkoitukseen ja sen päämääriin vastaaviksi käytännön menetelmiksi. Tätä voidaan nimittää myös tiedon implementoinniksi. Kysymys ei ole suoraviivaisesta tiedon soveltamisesta käytännön tilanteisiin, vaan monipolisesta prosessista, joka yhdistää erilaisia elementtejä. Käsitteideni mukaan prosessi rakentuu erilaisia elämäntilanteita koskevasta tiedosta, ihmisten ja yhteisöjen toiminnan lainalaisuuksia koskevasta tiedosta, sosiaalityön etiikasta ja sosiaalityöntekijän yhteiskunnallisesta tehtävästä. Näistä kootaan läpinäkyvä, sosiaalityön erilaisiin ympäristöihin sovitettava ja opetuksen kautta siirrettävissä oleva toimintatapa, jonka ydinelementit ovat koko ammattikunnalle yhteiset. Menetelmä ei kuitenkaan ole sementtiin valettu, standardimainen käytäntö, vaan sen sovellukset vaihtelevat tarpeen ja jokaisen asiakkaan yksilöllisen tilanteen mukaan. Sosiaalityölle ominaista on myös asiakkaan tärkeä osuus käytännön muotoutumiseen. Työtapa syntyy ammattilaisen ja asiakkaan yhteistyössä.

Käytännön ja tutkimuksen välinen kuilu ei ole vain suomalainen ongelma. Teemasta keskustellaan yleisesti sekä kotimaisten että kansainvälisten ammattilaisten tapaamisissa. Viimeksi vuonna 2014 New Yorkissa pidetyssä sosiaalityön käytäntötutkimuksen kansainvälisessä konferenssissa teema tuli esiin sekä monissa esityksissä että epävirallisissa keskusteluissa (Epstein ym. 2015). Tilanne on paradoksaalinen, koska sosiaalityön akateemista koulutusta perustellaan yleensä tarpeella perustaa ammatillinen toiminta teoreettiseen ja tutkittuun tietoon. Myös kansainvälisillä sosiaalityön areenoilla toteutuu implementoivaa sillanrakennusta käytännön sosiaalityön

ja tutkitun tiedon välille siten, että mukana on sekä teoreettinen tieto että muu tutkittu tieto.

Käytännön suunnasta katsoen kysymys ei ole vain tieteellisen tiedon lisäämisestä, vaikka se on yliopistolaitoksen keskeinen tehtävä. Silloin kun ammatillinen käytäntö edellyttää pohjakseen teoratietoa ja muuta tutkittua tietoa, on kysymys myös ja ennen kaikkea ammatin luotettavuudesta, sen toiminnan läpinäkyvyydestä ja kyvystä tuottaa myönteisiä muutoksia ihmisten elämäntilanteisiin ja toimintaedellytyksiin eli ammatin yhteiskunnallisesta vastuusta, vastuusta kansalaisille.

Esimerkkejä pyrkimyksestä yhdistää sosiaalityön käytäntöä ja tutkittua tietoa

Keskustelu sosiaalityön käytännön ja tieteellisen tutkimuksen välisestä kuilusta on usein hyvin yleisluontoista. Tarvitaan kuilun avaamista, ongelmien spesifiointia. Minkälaista tietoa tarvitaan sosiaalityön eri tehtäväalueilla ja konkreettisissa tehtävissä?

Esitän seuraavassa muutamia esimerkkejä siitä, miten olen yrittänyt etsiä ja rakentaa teoreettisesta tiedosta ja tutkimustuloksista tiedollisia apuvälineitä käytännön työhön. Esimerkit eivät ole tarjolla olevia malleja, kaukana siitä. Paremminkin ne ovat kuvauksia käytännön ja tutkitun tiedon harparoivista yhteyksistä ja sattumanvaraisesti vastaan tulleiden lähteiden hyödyntämisestä. Käytettyjen tutkimusten pätevyyttä tai luotettavuutta en ole niitä soveltaessani arvioinut. Tietyn tutkimuksen hyödyntämisessä enemmän on painanut tutkimusteeman ja tutkimuskysymysten relevanssi käytännön ongelman näkökulmasta. Tieteellisten aineistojen kriittinen arviointi ei välttämättä seuraa opiskelijaa käytännön työhön, vaikka opetus antaisi siihen edellytyksiä. Ammatillis-tieteelliseksi julistautuvassa työssä se olisi jopa välttämätöntä. Välittömiä vastauksia vaativissa käytännön tilanteissa on harvoin aikaa tieteelliseen pohdiskeluun tai tutkimustulosten vasta-argumenttien etsintään. Esimerkkien avulla haluan nostaa näkyviin sosiaalityön käytännön, teoreettisen tiedon ja tutkimustulosten yhteensovittamisen kysymyksiä ja kehittämistarpeita. Esimerkit sinänsä ovat aitoja, koska olen ne itse kokenut.

Työalana kuntoutus ja vammaispalvelut. Tullessani vuonna 1965 kuntouttamisneuvojaksi silloiseen Vakuutusalan Kuntouttamiskeskukseen (VKK, nykyisin Vakuutuskuntoutus) en tuntenut vammaisuuteen liittyviä kysymyksiä enkä kuntoutuksen problematiikkaa lainkaan. Tehtäväni oli vuonna 1964 voimaan tulleen tapaturmavakuutuksen invalidihuoltolain soveltaminen ja seuraavana vuonna voimaan tulleen vastaavan liikenneva-

kuutuslain soveltaminen. Organisaatio oli perustettu vuonna 1964 ja olin ensimmäinen päätoiminen kuntouttamisneuvoja. Nimikekin oli Suomessa uusi ja edessä siis kyntämätön pelto.

Ensimmäisten vuosien kokemukset olivat innostavia, mutta vaativia. Edistyksellisestä lainsäädännöstä ja kohtuullisen hyvistä taloudellisista toimintaedellytyksistä huolimatta tavan takaa jouduin toteamaan, että asiakkaiden kuntoutussuunnitelmat eivät edenneet toivotulla tavalla. Esteet olivat monenlaisia. Yleinen puhunta liitti ongelmat asiakkaan motivaatioon, mutta käytännössä vaikeudet näyttivät moninaisemmilta, ja vammaiskysymys kaikkiaan hyvin moniulotteiselta. VKK:n toiminnassa omaksuttu prosessimainen työote palautti kuntouttamisneuvojan eteen jatkuvasti asiakkaiden kuntoutumisen vaikeuksia ja esteitä, joihin ei näyttänyt olevan ymmärrettävää syytä tai joiden poistamiseen ei itse kyennyt eivätkä yhteistyökumppanitkaan kyenneet kehittämään ratkaisuja. 1960-luvulla asiakas nähtiin paljon nykykäytäntöjä enemmän kohteena kuin subjektina. Rooliteoriaakin yritin jälleen hyödyntää. Ajankohtana muodikas Erving Goffmanin teos *Stigma* (1963) oli ahkerassa käytössä. Se antoi perspektiiviä ja avasi portteja relevanttiin teoriapohjaan. Poikkeavuuden sosiologia näytti käytännönkin kannalta antoisalta tietoaalueelta etenkin yhteisön ja koko yhteiskunnan asenteiden analysoimisen ja jäsentämisen kannalta. Käytännön menettelytapoihin sen anti jäi vähäisemmäksi, vaikka vaikuttikin ajatteluuni.

Sosiaalityön opiskelussani Yhdysvalloissa (1969–1971) keskityin valinnaisissa mahdollisuuksissa vammaisuuteen ja kuntoutukseen liittyvään teoreettiseen kirjallisuuteen ja mahdollisuuksien mukaan teorian ja käytännön yhteyksiin. Nyt edessäni olikin tiedon puutteen sijasta teemaan liittyvän teoreettisen tiedon ja tieteellisen tutkimuksen mittaamaton määrä. Vammaisuuteen ja kuntoutukseen liittyvä sosiologinen, sosiaalipsykologinen ja psykologinen kirjallisuus avasi ilmiötä moneen, sosiaalityöllekin relevanttiin suuntaan. Jouduin tekemään valintoja. Minkälainen teoreettinen viitekehys jäsentää parhaiten tietynlaista ongelmatilannetta, miten erilaisista teorioista johdetaan käytännön menetelmiä? Miten yhdistää eri tieteenalojen teoreettista ja tutkimustietoa käytännön interventoiden rakentamiseen? Mitä tiedetään erilaisten teoreettisten viitekehysten ja niiden pohjalle rakentuvien käytäntöjen vaikutuksista?

Suomeen ja käytännön työhön palattuani lähdin siitä, että vammautuneiden ihmisten erilaiset elämänhistoriat ja elämäntilanteet edellyttivät erilaisia teoreettisia viitekehyskiä. Vammautumisen aiheuttaman trauman käsittelyssä kriisiteoria (esimerkiksi Parad 1969; Cullberg 1977) antoi välineitä jäsentää tilannetta asiakkaan kanssa ja auttoi erilaisten kuntoutustoimenpiteiden ajoittamisessa. Se ei kuitenkaan ollut vastaus kaikkiin vammautumista seuranneisiin tilanteisiin. Identiteettiä koskevat teoriat, niihin

sisältyvät käsitteet (esimerkiksi *body image*) ja identiteetin muutosta koskevat tutkimukset osoittautuivat myös käytännössä hyödyllisiksi. Ne kuitenkin vaativat paljon tulkintaa, jotta asiakas saisi niistä itselleen aineksia oman tilanteensa jäsentämiseen ja käsittelyyn. Suomessa vierailleen yhdysvaltalaisen sosiologin Constantina Safilios-Rothschildin tapaaminen johti hänen vammaisuutta ja kuntoutusta koskevien sosiaalipsykologisten tutkimustensa pariin ja niiden hyödyntämiseen (Safilios-Rothschild 1970). Eriyisesti tärkeiden läheisten ihmisten (*significant others*) merkittävä osuus kuntoutumisprosessissa avasi yksilöä laajemman, yhteisöllisen näkökulman omaankin työskentelyyni.

Suomessa kuten muissakin maissa sotavammaisten kuntoutus oli toiminut vahvana katalysaattorina kuntoutuksen eri tehtäväalueiden kehittymiselle. Yhteydet Kansainväliseen kuntoutusjärjestöön (Rehabilitation International) antoivat mahdollisuuden nähdä mittavaa tieteellistä työtä. Mielenkiintoista oli todeta, että kuntoutuksen sosiaalinen ulottuvuus jäsenyi järjestön piirissä kaikkein viimeisenä. Suomalaiset asiantuntijat toimivat tämän alueen sisällön ja rakenteiden ”ajatushautomona”. Kuntoutusta koskeva tieteellinen tutkimus oli Suomessakin käynnistynyt suurelta osin sotavammaisten kuntoutuskysymyksestä (mm. Ranta-Knuutila 1962) ja painottunut etenkin alkuvaiheessaan lääkinälliseen, sittemmin myös ammatilliseen kuntoutukseen.

VKK:n koko maata kattava asiakkaisto antoi mahdollisuuden tunnistaa yksilötason kuntoutustarpeiden lisäksi tiettyjen ryhmien kuntoutuksen erityisiä piirteitä ja heikosti tyydytetyjä kuntoutuksen tarpeita. Uuden organisaation henki oli kehitysmuotoinen ja monista vammaisryhmistä (selkäydinvammaiset, aivovammaiset, liikennevahingossa vammautuneet lapset) tehtiin kehittämistyön pohjaksi erilaisia selvityksiä. Tieteelliset kriteerit täyttäviä tutkimuksia nämä eivät olleet mutta auttoivat sekä asiakastyön ammattilaisia että johtoa kehittämään uusia, asiakkaiden tarpeisiin vastaavia toimintamalleja. Eräistä näistä muodostui kuntoutuksen kentälle pysyviä toimintamalleja, jotka hyödynsivät ryhmämuotoisia lähestymistapoja eli nykyterminologian mukaisesti vertaisryhmiä. Tarveanalyysien ja kehittämishankkeiden avulla pyrittiin myös jäsentämään käytännön työtä nousevan kehittämisen ja tutkimisen, induktiivisen lähestymistavan, problematiikkaa. (Kananoja ja Niemi 1973; Kananoja 1975.)

Jälkikäteen voin todeta, että jos tuolloin olisi ollut käytettävissä Susanna Hyvärin väitöskirja *Vallattomuudesta vastuuseen* (2001) ja hänen esittämänsä teoria poikkeavan ihmisen identiteetin rakentumisesta poikkeavuuteen perustuvan vastaidentiteetin kautta, olisin todennäköisesti hyödyntänyt käsitettä käytännön työn jäsentäjänä ja uudistajana. Samoin Seppo Kantolan (2014) teoreettinen analyysi vammaisten ihmisten ver-

taisryhmän merkityksestä olisi antanut hyödyllistä teoreettista pohjaa ja parempaa ymmärrystä selkäydinvammaisten kuntoutuskurssien suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Sosiaalihuollon johtaminen. Vuonna 1985 Helsingin kaupunki uudisti sosiaalipalvelunsa yhdistämällä aikaisemmista palvelusektoreista muodostuneet kolme erillistä virastoa yhdeksi kokonaisuudeksi, sosiaalivirastoksi. Se organisoitui aluepohjalla seitsemäksi alueelliseksi sosiaalikeskukseksi. Siirryin viraston palvelukseen aluepohjaisista avopalveluista vastaavaksi osastopäälliköksi. Kaupungin eri alueilla, suurpiireillä, vallitsivat erilaiset väestöprofiilit ja siten myös erilaiset palvelutarpeet. Nopeasti todettiin, että resurssien jakamiseen alueellista tarvetta vastaavasti ei ollut päteviä kriteereitä. Yhdessä kaupungin Tietokeskuksen kanssa sosiaaliviraston kehittämisyksikkö valmisteli muun muassa Erik Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuuksiin ja ruotsalaiseen elinolotutkimukseen perustuen tilastollisen tutkimuksen huono-osaisuuden kahdeksan ulottuvuuden esiintymisestä eri alueilla. Tällä pohjalla muodostettiin neljä faktoria, joiden perusteella rakennettiin resurssi-indeksi alueellista rahanjakoa varten. Suositusta ei voitu heti sellaisenaan toteuttaa, koska se olisi merkinnyt liian jyrkkiä muutoksia sosiaalikeskusten budjetteihin. Tarvittiin pidempi sopeutumisaika. (Karisto ym. 1990.) Tätä tutkimusta hyödynnettiin myös viraston positiivisen diskriminaation projektissa, jossa luotiin erityisiä lasten ja perheiden palvelujen menetelmiä lasten kasvun kannalta eniten riskejä sisältäville kaupungin alueille (ks. Positiivisen diskriminaation tavoitteiden ... 2009–2012).

Helsingin huono-osaisuuden alueellista esiintymistä koskeva tutkimus edustaa oman urani aikana selkeimmin tieteellisen tutkimuksen käyttöä toimintapolitiikan instrumenttina. Jälkikäteen ajatellen tätä olisi ollut mielenkiintoista jatkaa Olavi Riihisen hyväosaisuutta ja huono-osaisuutta koskevan analyysin pohjalta (Riihinen 1981). Riihisen analyysi huono-osaisuuden erilaisista sisällöistä ja erilaisten huono-osaisuuden muotojen esiintyvyydestä olisi ollut tärkeä muun muassa syrjäytymistä koskevien strategioiden sisältöjen muotoilussa. Aineisto on kerätty yli 40 vuotta sitten ja määrälliset esiintyvyydet siten todennäköisesti vanhentuneita. Silti tutkimuksen panos huono-osaisuuden erilaisten ilmenemismuotojen analyysinä on käytännön strategioiden, etenkin niiden sisältöjen muotoilun, näkökulmasta merkittävä ja riittämättömästi hyödynnetty.

Siirtyessäni Stakesista uudelleen vuonna 1999 Helsingin kaupungin sosiaalivirastoon tuli ratkaistaviksi uudenlaisia käytännön, teorian ja tutkimuksen yhteyksiin liittyviä kysymyksiä. Lastensuojelun virallisen käytännön mukaan virastopäällikkö hyväksyi tehdyt kiireelliset huostaanotot. Minulle esiteltiin päätettäväksi – eniten viikonloppujen jälkeen – kiireellisesti huostaanotettujen lasten asiakirjat. Tavan takaa jouduin toteamaan,

että lapsi ja perhe oli tunnettu pitkiäkin aikoja, mutta perheen tilannetta oli pääasiassa vain seurattu erilaisten avohuollon toimien tukemana sen arvioimiseksi, tapahtuisiko myönteistä kehitystä ilman ”raskaampia” toimia. Joitakin lapsia oli otettu kiireellisesti huostaan useita kertoja.

Käytettävissä oleva teoreettinen tieto korostaa etenkin pienten lasten kohdalla pysyvien ja turvallisten aikuisten merkitystä hyvän kasvun edellytyksenä. Kiireellisiin huostaanottoihin johtaneet olosuhteet, muun muassa perheiden raskaat päihdeongelmat ja muut sosiaaliset ongelmat ja toistuvat kasvuympäristön muutokset sisälsivät riskin lapsen kehityksen vaurioitumiseen ja lapsen ongelmien jatkumiseen pitkälle tulevaisuuteen. Oli ratkaistava, miten lapsen kasvua voitaisiin tukea varhemmin ja vahvemmin ja näin varmistaa edellytyksiä hyvään kasvuun omassa perheessä tai sijaishuollossa.

Käytettävissä oleva teoreettinen ja tutkimustieto johti kahteen uudistukseen: Sofian vuorovaikutusyksikön perustamiseen ja lastensuojelun tilannearvioinnin toteuttamiseen sovitussa muodossa ja rajatussa ajassa. 1990-luvulla varhaisen vuorovaikutuksen teoriat ja uudenlaiset toimintamallit esimerkiksi Ruotsissa tulivat Suomessakin tunnetuiksi. HYKSin sosiaalipediatrien aktiivinen yhteistyö viraston kanssa käynnisti sosiaaliviraston Sofian vastaanottokodissa varhaisen vuorovaikutushankkeen. Siellä vauvojen perheet saivat ja saavat intensiivistä tukea mahdollisimman varhain, jotta kiintymyssuhde vauvan ja vanhempien välille rakentuu pysyvän, turvallisen ja asiantuntevan tiimin tukemana. Yksikkö on toiminut yli 10 vuotta ja suunnitteilla on sen vaikutuksia koskeva tieteellinen tutkimus. Sofian vuorovaikutusyksikön perustaminen ja toiminta on esimerkki teoreettisen ja tutkitun tiedon hyödyntämisestä lastensuojelun ehkäisevässä työssä ja varhaisessa tuessa.

Lastensuojelun tilannearvioinnin määräaika suuniteltaessa taustalla oli muun muassa yhdysvaltalaisen William J. Reidin ja Ann W. Shynen tutkimus kahden erilaisen työskentelymallin tuloksista (Reid ja Shyne 1969). Siinä verrattiin kahta erilaista sosiaalityön käytäntöä: toisessa mallissa työskentelylle sovitaan määräaika ja toisessa työskentely on aikataulultaan avointa (*open ended*). Tutkimus osoitti, että määräajaksi sovittu työskentely tuotti asiakkaiden kannalta paremman vaikutuksen. Kun lisäksi Heikki Waris -instituutin Kohtaavan lastensuojelun projekti perustui niin ikään tilannearvioinnin selkeälle struktuurille ja asiakkaan kanssa sovittujen käyntien muotoon ja määrään, oli edellytyksiä luoda koko lastensuojeluun ajaltaan rajoitettu tilannearvioinnin käytäntö. Määräajaksi arvioitiin riittävän keskimäärin kolme kuukautta, jona aikana arvioitiin voitavan tavata sekä koko perhettä että erikseen vanhempia ja lapsia ja käydä vielä loppukeskustelu yhdessä. Tämä käytäntö alkoi jo ennen lakisääteistä tilannearvioinnin määräaika. Tavoitteena oli estää liian pitkät ja avoimet seuranta-ajat

ja siten varmistaa lapsen kannalta sekä turvalliset kasvuolot että pysyvät aikuiset mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Käytäntö sai osakseen ammattilaisten kritiikkiä, koska se muutti vakiintuneita käytäntöjä. Kun tilanearvioinnin määräaika sittemmin tuli lainsäädäntöön, saatiin toimintamallille myös valtakunnallinen vahvistus.

Kokoavia ajatuksia käytännön sosiaalityön ja sosiaalihuollon suunnasta

Sosiaalityön käytännön ja tutkimuksen välistä kuilua käsitellään usein hyvin yleisellä tasolla. Kysymys kaippaa kuitenkin tarkempaa erittelyä. Seuraa-va jäsentely perustuu omaan analyysiini:

- työstettävän tilanteen tai ilmiön luonnetta koskevat kysymykset edellyttävät usein yhteiskuntatieteellisen tiedon lisäksi muiden tieteenalojen tietoa
- sosiaalityön käytäntöjä eli erilaisia interventioita, niiden toteutusta ja vaikutuksia koskevat kysymykset sijoittuvat pääosin sosiaalityön omaan asiantuntemusalueeseen, mutta myös näissä kysymyksissä on mahdollista hyödyntää muiden tieteenalojen tietoa ja etenkin sovitaa erilaista asiantuntemusta yhteen
- sosiaalityön moraalia ja etiikkaa koskevien kysymysten tulisi kulkea mukana kaikissa ulottuvuuksissa; sosiaalityön oman tietoaalueen lisäksi filosofia antaa käsitteellisiä välineitä moraalien ja etiikan ulottuvuuksien käsittelyyn. (Kotiranta ym. 2011.)

Oman tiedon ja osaamisen alueensa muodostavat työn analysointia, käsitteellistämistä, tutkimista ja raportointia koskevat kysymykset. Tämä on työn kehittämistä ja tutkimista koskevaa aluetta ja se voidaan nähdä myös osana rakenteellista sosiaalityötä. Tämä osa-alue jää tarkasteluni ulkopuolelle.

Olen tätä artikkelia kirjoittaessani pohtinut, minkälainen teoreettinen ja muu tutkittu tieto on tukenut käytännön työtäni parhaiten. Ne teoriat, jotka ovat antaneet eniten välineitä palvelun käyttäjän tilanteen ymmärtämiseen ja jäsentämiseen, ovat usein syntyneet tutkijan itse tekemästä käytännön työstä. Klassisin esimerkki tästä on Sigmund Freud, jonka laaja teoriakokonaisuus rakentui potilastyön havainnoista. En ota tässä kantaa freudilaisiin teorioihin sinänsä enkä Freudin tutkimusmetodin pätevyyteen, vaan käytän sitä esimerkkinä hoitotyön havaintojen katalysoimasta ja ohjaamasta teorianmuodostuksesta, havaintojen käsitteellistämisestä, jäsentämisestä ja soveltamisesta uusiin tilanteisiin. Samoin Bowlbyn teoria

varhaisten kiintymyssuhteiden merkityksestä sai alkunsa hänen kliinisestä työstään (Bowlby 1951). Kriisiteorioiden alku sijoitetaan Bostonin yökerhopalon vuonna 1942 kokoneiden ihmisten hoito- ja toipumisprosessiin (Lindemann 1994).

Sosiaalityön luonne ja relevantin tiedon riittämättömyys asettavat sosiaalityön käytännön vaativan kysymyksen eteen: tulisiko ammatillisen käytännön itse toimia myös tiedon tuottajana. Tämä lähestymistapa mahdollistaisi tiedonmuodostuksen nousemisen nimenomaan sosiaalityölle luonteenomaisista kysymyksistä ja tilanteista. Sosiaalihuollon byrokraattiset rakenteet eivät ole olleet otollinen ympäristö käytännön työn ja tutkimuksen yhdistämiseen. Kannan kuitenkin mieleissäni yhdysvaltalaisen yliopiston sosiaalityön koulun dekaanin missiota: sosiaalityö on muutosagentin työtä.

Vahvistuva sosiaalityön käytäntötutkimus antaa aihetta uskoa, että käytännön, teorian ja muun tutkitun tiedon vuorovaikutus ja yhteensovittaminen tulevaisuudessa vahvistuu tässä kuvatuista haparoivista ja paljolti satumankin ohjaamista askelista systemaattiseen, läpinäkyvään ja kriittiseen yhteistyöhön.

Lähteet

Bowlby J. Maternal care and mental health. A report prepared on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations program for the welfare of homeless children. Geneva: World Health Organization, Monograph series 2, 1951.

Cullberg J. Kris och utveckling. En psykoanalytisk och socialpsykiatrisk studie. Stockholm: Natur och Kultur, 1977.

Epstein I, Fisher M, Julkunen I, Uggerhøj L, Austin MJ, Sim T. The New York statement on the evolving definition of practice research designed for continuing dialogue. A bulletin from the 3rd International Conference on Practice Research (2014). *Research on Social Work Practice* 2015; 25 (6): 711–714.

Eriksson LD, toim. Pakkoauttajat. Helsinki: Tammi, 1967.

Global Standards for the Education and Training of the Social Work Profession. International Federation of Social Workers (IFSW) and International Association of Schools of Social Work (IASSW), 2004/2012.

Goffman E. Stigma. Notes on the management of spoiled identity. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1963.

Hyväri S. Vallattomuudesta vastuuseen. Kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Helsinki: Tietosanoma, 2001.

Kananoja A, toim. Sosiaalisen kuntoutuksen seminaari 17.–18.4.1973, Lahti. Mänttä: Suomen ICSW-neuvottelukunta, ICSW:n Suomen neuvottelukunnan raporttisarja 8, 1975.

Kananoja A, Niemi V. Käytännön sosiaalityöstä sosiaaliseen uudistukseen. Julkaisussa: Sosiaalipolitiikan arvot, tavoitteet ja käytäntö 1970-luvulla. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis A 49, 1973: 127–140.

Kantola S. Vertaisryhmätyö sopeutumisvalmennuksessa. Julkaisussa: Streng H, toim. Sopeutumisvalmennus. Suomalaisen kuntoutuksen oivallus. Helsinki: Raha-automaattiyhdistys, 2014: 227–249.

Karisto A, Manninen A, Kananoja A. Tilastollinen aluekuvaus kunnallisen sosiaalipolitiikan työvälineenä. Sosiaalinen aikakauskirja 1990; 84 (5): 2–11.

KM 1971:A25. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I.

KM 1972:A7. Sosiaalityön koulutuskomitean mietintö.

Kotiranta T, Niemi P, Haaki R, toim. Sosiaalisen toiminnan perusta. Helsinki: Gaudeamus, 2011.

L 710/1982. Sosiaalihuoltolaki.

Lindemann E. Symptomatology and management of acute grief. American Journal of Psychiatry 1994; 151 (Suppl 6): 155–160.

Matthies A-L. Saksalaisen sosiaalityön tiedepohja ja professionaalistumisnäkömät. Julkaisussa: Mäntysaari M, Pohjola A, Pösö T, toim. Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 2009: 237–276.

Parad HS. Crisis intervention. Selected readings. New York, NY: Family service association of America, 1969.

Positiivisen diskriminaation tavoitteiden toteutuminen Helsingin kouluissa. Helsinki: Helsingin kaupungin tarkastuslautakunta, 2014. Saatavissa: <<http://www.arviointikertomus.fi/artikkelit/2013/positiivinen-diskriminaation-tavoitteiden-toteutuminen-helsingin-kouluissa>>. Viitattu 23.5.2016.

Rajavaara M. Tavallisesta perheestä tapaukseksi. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena. Lahti: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Oppimateriaaleja 16, 1992.

Ranta-Knuuttila JJ. Amputoitu sotavammaisen. Tutkimus Suomen sotien 1939–1945 amputoitujen ammatillisesta kuntoutuksesta. Porvoo: WSOY, 1962.

Reid WS, Shyne AW. Brief and extended casework. New York, NY: Columbia University Press, 1969.

Riihinen O. Hyväosaisia ja huono-osaisia. Suomalaisen yhteiskunnan hyvinvoinnin tyyppittelyä. Julkaisussa: Jaakkola R, Karisto A, Roos JP, toim. Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos.

Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981. Espoo: Weilin & Göös, 1981: 166–199.

Safilios-Rothschild C. The sociology and social psychology of disability and rehabilitation. New York, NY: Random House, 1970.

Tuija Kotiranta ja Mikko Mäntysaari
**Vaikuttavuus tulee ja menee
– ja palaa taas takaisin**

Uuteen sosiaalihuoltolakiin (L 1301/2014) on otettu vaikuttavuus ”uutena” teemana. Osoitamme tässä artikkelissa, että vaikuttavuutta ja siihen liittyvää vaikuttamistoimintaa sosiaalityön ja sosiaalihuollon keskeisenä tehtävänä on pyritty tuomaan suomalaisen sosiaalihuoltoon jo vuosikymmenten ajan, suureksi osaksi lopulta onnistumatta. Pohdimme, miksi niin on käynyt. Marketta Rajavaara teki vastaavan tyypisen tarkastelun väitöskirjassaan *Vaikuttavuusyhteiskunta* (Rajavaara 2007). Me otamme toisenlaisen tarkastelukulman teemaan, sillä katsomme asiaa enemmän sisältä käsin, luemme uudestaan vanhoja tekstejä ja omia muistiinpanojamme ja pyrimme muistelemaan myös, mitä ajateltiin ja mistä keskusteltiin, kun rakenteellista sosiaalityötä, ennen kaikkea vaikuttamistyön mielessä, edellisen kerran tuotiin voimallisesti sosiaalihuollon lainsäädäntöön 1980-luvulla. Entä miten siihen liittyi vaikuttavuus ja miten sen osoittamisen katsottiin voivan tapahtua? Tarkastelemme arviointi-, evaluaatio- ja vaikuttavuustutkimuksen (mitä sanaa sitten kukin haluaa käyttää) esiinmarssia suomalaisessa sosiaalihuoltopolitiikassa. Millainen on suomalaisen sosiaalityön tutkimuksen vaikuttavuuskonseptio? Mikä on vaikuttavuuden, vaikutuksen ja vaikuttamisen sekä uuden sosiaalihuoltolain yhden keskeisen teeman eli rakenteellisen sosiaalityön suhde toisiinsa? Katriina Sirkka (2014, 119) sanoo tämän yhdellä lauseella: ”Rakenteellinen sosiaalityö on käsitteellisesti sidoksissa yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.”

Marketta Rajavaara on koko aktiivisen tutkijanuransa ajan ollut kiinnostunut vaikuttavuustutkimuksesta, mutta ei hänen – kuten ei meidänkään – suhde tähän teemaan ole koskaan ollut yksioikoinen vaan pikemminkin ristiriitainen ja monella lailla ambivalentti. Ihan kuin olisimme yhtä aikaa sen puolesta ja sitä vastaan – jos vaikuttavuustutkimus ymmärretään oikein, ei ole mitään syytä vastustaa sitä, mutta jos mittaamisen tavat määritellään väärin, tulee karmea jälkeä. Mittaamisen painopisteen pitäisi aina olla laadussa, ei määrässä, mutta se ei näytä onnistuvan, ei millään esimerkiksi yliopistoissa, joissa tuloksen mittaaminen on yksi esimerkki

epäonnistuneesta mittaamisesta. Mittaamisen ohjausvaikutukset ovat aina huomattavia, eivätkä ne aina ole positiivisia. Sillä, että ”tieteellisen tiedon vaikuttavuus ei etene aivan niin kuin tulosvastuullisuuden nimissä laaditut mittarit antavat ymmärtää” (Lamberg 2015, 338), ei ole mitään merkitystä tai vaikutusta(!).

Vaikuttavuuteen liittyvä lisääntynyt kiinnostus yhdistetään usein *New Public Managementin* eli uuden julkisjohtamisen rantautumiseen Suomeen 1990-luvun alussa. Monet sosiaalityön tutkijat ja ammattilaiset ovat suhtautuneet hyvin kriittisesti julkisjohtamisen väittämiin. Yksi keskeinen kriitikko on Suomessa ollut Raija Julkunen (2006), joka on sanonut sen ehtineen mullistaa koko julkisen sektorin (myös Rajavaara 2007, 178). Toinen keskeinen ja myös Jyväskylän yliopistosta eläköitynyt kriitikko on ollut Leena Eräsaari, joka on pitänyt uutta julkisjohtamista keskeisenä hyvinvointivaltion alasajon strategiana (esim. Eräsaari 2011).

Uuden julkisjohtamisen kriitikoiden näkökulmasta sosiaalipalvelujen vaikuttavuudesta puhuminen on monella tavalla arveluttavaa, koska sen voi nähdä palvelevan suoraan uusliberalistista uutta julkisjohtamista. Sosiaalipalvelujen vaikuttavuudesta puhumista voi vastustaa myös toisista ja teoreettisemmista lähtökohdista. Esimerkiksi sosiaalityön tutkimuksessa varsin suositusta foucaultlaisesta tiedon kritiikin näkökulmasta vaikuttavuustutkimus on vähintäänkin turhaa, ellei jopa haitallista. Tästä näkökulmasta ongelmallista on tiedon ja vallan yhteen kietoutuminen, kohteiden kontrolli.

Sosiaalityön tutkijoiden vaikuttavuusnäkemykset

Ei siis ihme, että suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä tai kapeammin sosiaalityön tutkimuksessa on aika vähän esimerkkejä vaikuttavuustutkimuksesta sanan tavanomaisessa merkityksessä eli siinä, että tutkittaisiin, millaisia vaikutuksia jollakin toimenpiteellä, palvelulla tai politiikkaohjelmalla on palvelujen käyttäjien elämään. Marketta Rajavaara näkee (2007, 82) vaikuttavuuden käsitteeseen tutustutun suomalaisessa julkisessa hallinnossa jo 1960- ja 1970-luvuilla samassa yhteydessä, kun suunnittelun käytännöt laajenivat. Kaikkiin julkisen sektorin toimintoihin vaikuttavuus (ainakin käsitteenä) levisi sitten Rajavaaran mukaan 2000-luvulla. Rajavaaran kanta vaikuttavuutta koskevassa keskustelussa on ollut kriittinen, mutta ei kuitenkaan kokonaan torjuva. Esimerkiksi jo vuonna 1993 Rajavaara kysyi, tuliko tutkivasta sosiaalityöstä mitään (Rajavaara 1993).

Rajavaara on monissa julkaisuissaan kritisoinut yksilulotteista vaikuttavuusajattelua. Esimerkiksi väitöskirjassaan (Rajavaara 2007) hän tarkastelee

evaluatiivisen näkökulman tuloa suomalaiseen sosiaalipoliittiseen keskusteluun varsin kriittiseen sävyyn. Siksi hänen kritiikkinsä vaikuttavuustutkimusta kohtaan on yksioikoista julkisjohtamisen kritiikkiä ja sosiologista analyysia hedelmällisempää.

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ei ole pitkään aikaan voinut kerätä sosiaalista pääomaa esiintymällä vaikuttavuustutkimuksen tekijänä. Vaikuttavuustutkimusta ei liiemmin arvosteta. Tämä on sinänsä paradoksaalista, koska vaikuttavuustutkimus ei ole lainkaan helppoa. Paitsi että se on teknisestikin vaikeaa ja vaatii onnistuakseen kohtalaisen paljon kokemusta on se myös sillä tavalla erityistä tutkimusta, että se edellyttää melkoisen rämäpäistä rohkeutta. Siksi esimerkiksi graduntekijät eivät kokemuksemme mukaan ainakaan yksinään sovi arviointitutkimuksen tekijöiksi – poikkeuksia on tietysti olemassa (esim. Kirjavainen 2015). Vaatii myös kunnolla kanttia uskaltaa sanoa, että asiat eivät ole parhaalla mahdollisella tolalla eli ei ole siis toimittu oikein tai parhaimmalla mahdollisella tavalla. Huonon asiantilan toteaminen vaatii yhtä lailla rohkeutta, olipa kyse organisaation itsearviointista tai ulkopuolisesta arvioinnista. Vaikkapa tavallisessa projektiarvioinnissa lähtötilanne on usein sellainen, että projektissa katsotaan pyrkimysten riittävän osoittamaan, että asiat ovat kunnossa.

Teknistä taitavuutta edellyttää jo mahdollisimman vedenpitävän arviointiasetelman rakentaminen. Koska on mahdollista, että arviointityön tilaaja ei ilahdu tuloksista, on hyvä koettaa varmistaa, että tuloksia ei ole helppo kiistää. Kyselyt, kustannus-hyötyanalyysit ja muut laskentaan nojaavat aineistot ja menetelmät näyttävät houkuttelevilta mutta eivät arviointimielessä ole välttämättä oikotie onneen. Onko kouluarvosana-asteikolla arvo seitsemän (7) paljon vai vähän? Arvottamisen ongelma ei ratkea, vaikka vaihdettaisiin laadulliset aineistot määrällisiin.

On tutkijoita, jotka tekevät vaikuttavuustutkimusta rahan vuoksi, eikä siinä ole sinänsä mitään vikaa tai pahaa, sillä itse asiassa useimmat ammattitutkijat tekevät työtään elannokseen. Voi olla niinkin, että rahaan liittyvät suorasukaiset pelisäännöt nostavat ikään kuin rimaa ja tuloksena syntyy kaikin puolin erinomaista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta. Ongelmalliseksi vaikuttavuustutkimuksen tekemisen rahan vuoksi voi tehdä eräänlainen huoraava asenne, joka tilanteeseen saattaa liittyä. Eli perustyöhön liittyvään tutkimukseen suhtaudutaan rakkaudella, mutta kun samaa asiaa tehdään pelkästään rahan vuoksi, kärsii tutkimuksen laatu ja ehkä myös tutkijan moraalit. Silloin ollaan helposti menossa yli siitä, missä aita on matalin, eli hyväksymässä arvioinnin kohteen tulkinnat mahdollisesti muodon vuoksi esitettävien vastaväittein. Toimitimme yhdessä Marketta Rajavaaran kanssa arviointia käsittelevän kirjan (R. Eräsaari ym. 1999). Kirjassa julkaisemassaan artikkelissa Tuija Lindqvist (nyk. Kotiranta) ky-

syi provosoiden, valehtelevatko arvioijat aina (Lindqvist 1999). Ehkä eivät sentään useinkaan valehtele, mutta tasapainoilua erilaisten intressien välillä arviointitulosten raportointiin usein liittyy.

Erik Albækin vanha viisaus, jonka mukaan arviointeja tilataan kovin monista syistä, muun muassa jo aiemmin päätettyjen leikkausten perustelemiseksi tai jotta saataisiin poliittisia ammuksia taisteluun, pitää edelleen paikkansa (Albæk 1997). Johanna Hietamäen (2015) väitöskirjan alussa oleva keskustelu vaikuttavuustutkimuksen kritiikistä osoittaa, miten suomalaisessa sosiaalityön tutkimuksessa vallitsee yleinen skepsismi. Vain hiukan kärjistäen sitä voisi kutsua myös vihamieliseksi halveksunnaksi. Jonkin verran voi olla kyse siitä, että suomalaista sosiaalityön tutkimusta hallitsevat sosiaalinen konstruktionismi ja laadulliset tutkimusmenetelmät. Kriitikoiden silmissä evaluaatiotutkimuksella ei voida saada aikaan mitään kiinnostavaa (erityisesti siksi, koska kyse on lomaketutkimuksesta, eikä lomakkeilla saada esiin kiinnostavaa). Vaikuttavuustutkimusta voidaan tehdä toki laadullisillakin aineistoilla, esimerkkeinä vaikkapa Patton (1981), Fetterman (1988), Pawson ja Tilley (1997) sekä Schwandt (2007). Ainakin Pattonia, Schwandtia sekä Gubaa ja Lincolnia (1989) luetaan myös hyvinä kvalitatiivisen tutkimuksen tuntijoina, ei vain evaluaatiotutkijoina. Patton ja Fetterman ovat lisäksi molemmat alun perin etnografeja.

Evaluaation onnistuminen ei riipu oikeastaan lainkaan siitä, ovatko aineistot laadullisia tai määrällisiä. Arviointi on mahdollista, jos arvioitavan toiminnan tavoitteet ovat määriteltävissä, jos prosessin kustannuksista voidaan sanoa jotakin järkevää ja vielä jos toiminnan mahdolliset vaikutukset ovat arvioitavissa. Mikäli monet näistä edellytyksistä eivät toteudu, on aivan sama, miten paljon tekstiä kootaan yksiin kansiin ja päälle kiinnitetään komea kyltti.

Evaluaatiotutkimusta ja vaikuttavuutta koskevassa keskustelussa ei ole hieman yllättäen juurikaan pohdittu sitä, että käsitteet vaikuttaminen ja vaikuttavuus liittyvät kiinteästi yhteen. Kyse ei ole pelkästään siitä, että sanat vaikuttaminen ja vaikuttavuus ovat samaa juurta. Olennaista on, että vaikuttaminen edellyttää tietoa – toivottavasti myös tutkittua tietoa – siitä, miten toimenpiteet, politiikkaohjelmat, sosiaalipoliittinen toiminta, yhdyskuntasuunnittelu, sosiaalityön interventiot ja muut sellaiset vaikuttavat palveluita käyttävien ihmisten, perheiden ja yhteisöjen elämään ja hyvinvointiin. Sellainen aika, jolloin toimenpiteitä voitiin perustella pelkästään ammattilaisten hyvällä tahdolla, taitaa olla jo ohi. Historiaan katsoen huomamme, että aikaisemmin vaikuttavuutta koskevan tutkitun tiedon ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen välinen yhteys nähtiin hyvinkin tärkeänä.

Rakenteellinen sosiaalityö mukaan sosiaalihuoltolakiin – innokkaat uudistaja-sosiaalidemokraatit ja kultainen 1980-luku

Kun uuteen vuoden 2014 sosiaalihuoltolakiin tuli mukaan rakenteellinen sosiaalityö keskeiseksi sosiaalityön tehtäväksi määriteltynä, päätimme lähteä katsomaan, mitä tapahtui, kun rakenteellinen sosiaalityö edellisen keran pyrittiin lain kautta saamaan sosiaalityön yhdeksi tärkeäksi tehtäväksi. Mitä muuta liittyi rakenteellisen sosiaalityön alkuun Suomessa?

Sosiaalihuollon kehittäjissä oli 1980-luvulla keskeisesti mukana joukko uudistusmielisiä ihmisiä, joista monet olivat sosialidemokraattisen puolueen jäseniä tai kannattajia. He näkivät hyvinvointivaltion kehittämisen kannalta välttämättömäksi edistää myös sosiaalihuollon vaikuttavuutta koskevan tutkimuksen kehittämistä yhtenä osana suurta sosiaalihuollon reformia, jossa sosiaalihuollon periaatekomitean perusteellista työtä vietiin lainsäädäntöön sisään.

Lääkäri ja lastenpsykiatri Vappu Taipale on ollut keskeinen henkilö sosiaalihuollon uudistamisessa. Hän toimi Kalevi Sorsan kolmannessa ja neljännessä hallituksessa sosiaali- ja terveysministerinä vuosina 1982–1984. Taipale siirtyi vuonna 1984 sosiaalihallituksen pääjohtajaksi (Valtioneuvosto 2016). Muita keskeisiä vaikuttajia olivat meidän käsityksemme mukaan (aakkosjärjestyksessä) Matti Heikkilä, Marja Kaasalainen, Aulikki Kananonja, Maisa Maaniittu, Pauli Niemelä, Aune Puhakka (myöhemmin Turpeinen), Tapani Purola, Kari Salavuo, Erkki Strömmer, Erkki Torppa, Paavo Viirkorpi, Riitta Virkkala (myöhemmin Haverinen), Ronald Wiman sekä toki monet muut.

Näkökulmamme on tässä varsin pääkaupunkikeskeinen. Sosiaalihuoltoa kehitettiin myös muualla. 1980-luvun jälkipuoliskolla syntyi kaikilla yliopistopaikkakunnilla vahvaa yhteistyötä sosiaalihallituksen ja yliopistotutkijoiden välillä. Tähän yhteistyöhön osallistui Helsingin yliopiston ja Tampereen yliopiston ohella myös Turun, Jyväskylän ja Kuopion yliopiston ja Lapin korkeakoulun tutkijat. Erityisen vahva oli tamperelaisten panos. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksella oli 1980-luvulla professori Jorma Sipilän ympärillä aktiivinen nuorten tutkijoiden ja opiskelijoiden joukko, johon toinen (MM) tämän artikkelin kirjoittajista kuului. Sosiaalihallituksessa tehtiin eräänlainen työnjako, jossa helsinkiläiset (Purola, Kananonja ym.) keskittyivät rakenteelliseen sosiaalityöhön ja sen vaikuttavuuteen ja tamperelaiset (Sipilä, Ilmari Rostila, Jari Heinonen ja Mikko Mäntysaari) asiakkaiden asemaan, oikeuksiin ja osallistumiseen.

Esimerkkinä aktiivisesta yhteistyöstä sosiaalihallituksen ja yliopistotutkijoiden välillä kannattaa mainita sosiaalihallituksen kokoama sosiaalityön

asiantuntijaryhmä, joka tuotti julkaisun *Seitsemän esseetä sosiaalityöstä* (Sosiaalihuollitus 1987). Se on nyt lähes kolmekymmentä vuotta myöhemmin erittäin mielenkiintoinen ajankuvaus. Ryhmän (Jorma Sipilä, Aulikki Kananoja, Pauli Niemelä, Jaakko Tuomi, Ilmari Rostila, Kyösti Urponen) tehtävä oli 1986–1987 selvittää kysymyksiä ”rakenteellisesta sosiaalityöstä, asiakkaan asemasta, rahan ja sosiaalityön suhteesta sekä opetuksen, tutkimuksen ja praxiksen suhteesta sosiaalityössä” (Sosiaalihuollitus 1987). Silti valtakunnallisesti merkittävin kehitystyö tapahtui Helsingissä: sosiaali- ja terveysministeriössä, sosiaalihuollituksessa, Kelassa ja myös Helsingin kaupungin sosiaalivirastossa. Tämän vuoksi keskityimme tässä vain Helsinkiin.

Mistä kaikesta suuressa 1980-luvun reformissa oli kyse, on liian suuri kysymys tässä tyhjentyvästi vastattavaksi. Pyrimme tuomaan esiin joitakin keskeisiä teemoja. Uudet lait olivat tietysti tärkeitä. Stakesin pääjohtaja Vappu Taipale muisteli ennen eläköitymistään vappuaattona 2008 ”kultaista 1980-lukua” näin: ”Saimme lastensuojelulain, uuden päihdehuoltolain, koko sosiaalihuoltolain, vammaispalvelulain, mielenterveyslain ja erikoissairaanhoitolain”. Ylioppilaslehden haastattelussa hän kuvaa sitä, miten lujaa sosiaali- ja terveysalalla meni ennen 1990-luvun lamaa. Alan budjettia kasvatettiin vuosittain ”automaattisesti kolmella prosentilla”. (Ala-Risku 2008.)

Mutta pelkästään lakien uudistuksesta ja resurssien lisäyksestä ei ollut kysymys. Sosiaalihuollituksen vt. erikoistutkija Ronald Wiman teki 1980-luvulla suomalaisessa sosiaalihuollon historiassa melko harvinaista visiotyötä ja pohti sen vuoksi monia peruskysymyksiä, kuten ihmiskuvaa. Hän toimi projektivastaavana vuonna 1987 alkaneessa sosiaalihuollon pitkän aikavälin suunnitteluprojektissa (PTS). Wiman aloittaa puhumalla ihmisen ja ympäristön välisen suhteen kolmesta eri teoriasta, joista ollaan tulossa toimijamallivaiheeseen. Sen mukaan ihmiskuvaksi ei riitä ”porvarillinen individualismi” eikä ”marxilainen determinismi” vaan ”Ihmiset, myös asiakkaat, taitavat olla tietoisia olentoja, jotka sekä sopeutuvat, reagoivat että pyrkivät muuttamaan ympäristöään – –”. (Wiman 1988, 15.)

Wiman katsoo että ”tämä ihmiskuvavallankumous pääsi livahtamaan jopa lainsäädäntöön” (Wiman 1988, 17). Se tarkoitti sitä, että uuden lainsäädännön perustaksi tuli ”aktiivinen ihmiskuva”. Ihminen ei ole ”tahdoton, kyvytön objekti, toimenpiteiden passiivinen kohde”. Ihmistä on näin ollen ”varsin vaikea ohjailla vastentahtoisesti”. Wiman kehitteli ihmisen suoriutumisen edellytysten tarkastelua sen jälkeen useissa julkaisuissa (esim. Wiman 1989), joita silloin luettiin innolla mutta jotka sen jälkeen on lähes unohdettu. Wiman siirtyi kansanvälisiin kehitystyön tehtäviin, joissa jatkaa edelleen. Wimanin teksteillä oli kuitenkin suuri vaikutus erityisesti Helsingin sosiaalivirastossa Kananojan johdolla vuosina 1986–1989 toteutettuun

sosiaalihuollon vaikuttavuusprojektiin (SOVA, ks. esim. Paananen 1990), joka sekä hiipui sen jälkeen, kun Kananoja lähti virastosta.

Sosiaalihuollon kehittäminen keskushallinnon projektina

Rakenteellisen sosiaalityön, joka oli otettu mukaan 1984 sosiaalihuoltolakiin, tarkempi määrittely osoittautui haastavaksi tehtäväksi. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti jo marraskuussa 1984 työryhmän pohtimaan sitä. Puheenjohtajaksi kutsuttiin Matti Heikkilä ja sihteereinä toimivat ensin Ritva Kuikka ja sitten Riitta Virkkala (myöh. Haverinen). Keskeisiksi vaikuttamisen kohteiksi nähtiin maankäyttö ja rakentaminen, asuminen, työllisyys, terveydenhuolto, koulutoimi, vapaa-ajan toiminnat, liikennepalvelut ja ”muiden palvelujen järjestäminen” (STM 1985). Matti Heikkilä eritteli Tavoitteet ja todellisuus sosiaalihuollossa 2 -seminaarissa vuonna 1987 sosiaalihuollon uusia lakisäätöisiä puitteita. Hän havaitsi ”uusia doktriineja”, joiden vuoksi vaaditaan rakenteellisempaa työtettä:

- vaatimus sosiaalihuollon asiakkaiden osallistumisesta ja aseman vahvistamisesta
- vaatimus sosiaalisen asiantuntemuksen suuntaamisesta yhä selvemmin yhteiskunnan ja yhdyskunnan ongelmia tuottaviin rakenteisiin. (Heikkilä 1988, 1.)

Mutta tämä ei tuonut vielä riittävää selkeyttä. Edessä oli vuosien työ. Vuonna 1984 aloitti työskentelyn sosiaalihuollon käynnistämä kaksiosainen tutkimusprojekti rakenteellisesta sosiaalityöstä. Tutkimusprojektissa oli kaksi osaa, joista ensimmäisestä eli historiaa, käsitteellistä sisältöä sekä teoriapohjaa käsittelevästä ilmestyi loppuraportti vuonna 1990. Tämä Paavo Viirkorven kirjoittama *Rakenteellisen sosiaalityön pakko ja mahdollisuudet* -raportti lanseerattiin päivän mittaisessa raportin käsikirjoituksen arviointiseminaarissa 26.1.1990. Keskustelua käytiin sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön suhteesta, minkä teeman Viirkorpi oli raportissaan nostanut vahvasti esiin. Lisäksi keskusteltiin rakenteellisesta sosiaalityöstä sosiaalityön metodina, ja vahvaa kannatusta sai Turun yliopiston sosiaalipolitiikan professori Kari Salavuon ajatus, jonka mukaan rakenteellinen sosiaalityö on ”sosiaalityöhön sisäänrakennettu ajattelutapa ja toiminta-ajatus” (Lindqvist 1990). Tämä näkemys on linjassa sen Viirkorven raportissa esittämän väitteen kanssa, että ”ajatus rakenteellisesta tehtävästä eli toiminnasta yhteiskunnallisten epäkohtien poistamiseksi on kummitellut mukana sosiaalihuollon ideologiassa ainakin koko kuluva vuosisadan ajan” (Viirkorpi 1990, 9). Viirkorpi löytää esimerkiksi vaivashoidon tarkastajan Gus-

taf Adolf Helsingiuksen avoimen köyhäinhoidon ajatuksen jo 1900-luvun alusta (Viirkorpi 1990, 3–4).

Aika pian heräsivät myös epäilyt rakenteellisen sosiaalityön mahdollisuuksista muuttaa sosiaalihuollon todellisuutta. Nyt on yllättävää lukea, että Viirkorpi (1990, 28) suorastaan otsikoi alaotsikoksi ”Rakenteellinen sosiaalityö ei innosta”. Hän väittää, että sosiaalihuollon kentällä ei ollut tilausta rakenteellisen sosiaalityön tulemiselle. Projekteja pyrittiin käynnistämään, mutta ne näyttivät hiipuvan pois. Viirkorpi toteaa: ”Tilanne on normalisoitumassa”. Viirkorpi jatkaa viittaamalla Synnöve Karvisen kehittämistyön kuvaukseen Sosiaalityön ajolähtö (Karvinen 1988). Sosiaalityö oli kentällä liian kiireistä ja ”täynnään päälle kaatuvia ongelmia”.

Mutta miten kävi isolle rakenteellisen työn 1980-luvun projektille? Luovattua ”isoa” loppuraporttia ei koskaan julkaistu, sitä lupailtiin ja jonkinlaisen väliraportin tai raportin luonnoksen muistamme nähneemme. Viirkorven (1990, 29) käsiteraportissa se on vielä lupauksena: ”Kokeilukuntien kokemuksista raportoidaan myöhemmin erikseen”. Tietääksemme raportointimatta jäi.

Taipale houkutteli Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan professori Tapani Purolan, Lapin korkeakoulun sosiaalityön professori Kyösti Urposen ja terveystaloustieteen tutkija Harri Sintosen kirjoittamaan sosiaalihuollon sarjaan raportin, jossa pyrittiin luomaan perusta sosiaalihuollon vaikuttavuuden arvioinnille todeten sen olevan vaikea tehtävä (Purola ym. 1987). Työtä jatkoivat nuoret tutkijat Juhani Iivari ja Juha Kääriäinen. Heidän raporttinsa (Kääriäinen ja Iivari 1989) nimi on paljonpuhuvasti *Sosiaalihuolto maailmanparantajana? Vaikuttavuustutkimuksen ongelmasta sosiaalihuollossa*. Kumpikaan tutkijoista ei halunnut jatkaa aiheen parissa pitempään. Tämän artikkelin kirjoittajista TK muistaa, miten sitkeästi, mutta lopulta onnistumatta, Tapani Purola pyrki rekrytoimaan uusia sosiaalipolitiikan tutkijoita työtä jatkamaan. Aiheeseen tarttui lopulta hallintotieteilijä Terho Vuorela, joka kirjoitti kaksi teosta sosiaali- ja terveyshallituksen sarjoihin (Vuorela 1991; 1992). Nyt jälkikäteen arvioiden nuo teokset eivät herättäneet sosiaalialan kentässä suurta innostusta, vaan ne taisivat jäädä alan ihmisille aika vieraiksi.

Yksi keskeinen sosiaalihuollon uudistamisella vaikuttaja oli professori Matti Heikkilä (1947–2008), joka toimi monissa tehtävissä sosiaalihuollon, sosiaali- ja terveysministeriössä, sittemmin sosiaali- ja terveysministeriössä ja myöhemmin Stakesissa eli Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksessa ollen sen toiseksi viimeinen pääjohtaja vuonna 2008. Heikkilä oli Taipaleen yhteistyökumppani ja luottotyöntekijä, tutkija ja toisaalta monitaitoinen ja moniavuinen visionääri, jolla oli häikäisevä kyky erottaa isot ja pienet asiat ja haistaa yhteiskuntapolitiikan uudet

tuulet. Heikkilä oli monessa mukana. Kansainvälistä yhteistyötäkin vaikuttavuusteeman ympärille rakennettiin. Heikkilä, Juhani Iivari ja sosiaalihuollituksen ensimmäisen sosiaalityön ylitarkastaja (sittemmin kehittämisspäällikkö) Maisa Maaniittu (1943–2003) hahmottelivat suunnitelman suomalais-puolalaiseksi tutkimusyhteistyöhankkeeksi tavoitteenaan ”arvioida sosiaalityön vaikuttavuuden empiirisen tutkimisen mahdollisuuksia niin teoreettisena kuin metodisenakin kysymyksenä”. Kunnianhimoinen kansainvälinen suunnitelma ei johtanut kovin merkittäviin tuloksiin, ehkä siksikään, että yhteistyökumppanina olleessa Puolassa tapahtui 1980-luvun lopussa vallanvaihdos.

Asioiden kulkuun on varmaan myös ”luonnollisia” selityksiä. Ilkka Haapolan käsityksen mukaan Matti Heikkilän kiinnostus siirtyi väitöskirjansa valmiiksi tekemiseen, minkä jälkeen odottivat uudet haasteet (Ilkka Haapola, sähköpostitiedonanto 30.8.2013). Vaikuttavuuspyrkimykset hautautuivat sosiaalihuolluksessa ja sosiaali- ja terveystieteissä vähitellen, ja aivan kuten Rajavaara kuvaa väitöskirjassaan, järjestyttiin muuttui. Useat edellä mainituista henkilöistä löysivät uuden työkentän sosiaalihuollon laatuystävällisyydestä, Marketta Rajavaara yhtenä heistä (Haverinen ym. 1995).

Vaikuttavuus Helsingin kaupungin sosiaalivirastossa

Sosiaalityön vaikuttavuustutkimuksen sitkein puolestapuhuja on ollut vuosikymmenestä toiseen ylisosiaalineuvos Aulikki Kananoja, jonka uraan mahtuu päätoiminaan sosiaalityöntekijän, kuntouttamispuolellikkö, sosiaalihuollon lehtorin, Helsingin kaupungin sosiaaliviraston osastopäällikkö ja kehittämisjohtajan, sosiaali- ja terveystieteiden ja Stakesin johtajan ja lopuksi Helsingin sosiaalijohtajan tehtävät sekä muun muassa Sosiaalityöntekijäin Liiton kuusivuotinen puheenjohtajuus.

Kananoja suoritti Yhdysvalloissa Master of Social Service -tutkinnon Bryn Mawr Collegessa vuonna 1971. Yhdysvaltalaiseen sosiaalityöhön ja sen tutkimukseen itsestäänselvyytenä kuuluva arvioinnin perinne tarttui siellä Kananojaan, ja hän on tukenut arviointitutkimusta sekä muuta kehittämistyötä ja sen tutkimusta eri tehtävissään. Yhdysvaltalaisen sosiaalityönäkemyksen vahva esittely oli vuonna 1977 ilmestynyt *Yksilökohtainen sosiaalityö* (Kananoja ja Pentinmäki 1977).

Kananoja toimi vuonna 1983 julkaistun kolmannen *Sosiaalityön vuosikirjan* päätoimittajana ja kirjoitti sen johdantoartikkelissa siitä, mihin kysymyksiin sosiaalityön tutkimuksen tulisi vastata. Hänen mukaansa ei riitä, että vastataan vain kysymykseen ”mitä” (Kananoja 1983). On vastattava lisäksi kysymykseen ”miten”: ”Tämä voidaan ymmärtää kahdella eri taval-

la: miten sosiaalityö vaikuttaa ja miten sosiaalityötä tulisi tutkia” (Kananaja 1983, 6). Kananaja näki ilahduttavia merkkejä siitä, että kiinnostus oli heräämässä niin sanottua evaluaatiotutkimusta kohtaan. Näitä haaveita tai toiveita Kananaja pääsi toteuttamaan myöhemmin kuvattavassa tutkimushankkeessa, jossa Marketta Rajavaara tulee kuvaan mukaan.

Rakenteellisen sosiaalityön keskusteluun Kananaja halusi tuoda ”metodistin näkökulman” (esim. Kananaja 1988). Marketta Rajavaaran tutkijanura sai jännittävän käänteen rakenteellisen sosiaalityön metodisen kehittämishankkeen kautta. Rinnakkain sosiaalihuollon ja osin myös ministeriön rakenteellisen sosiaalityön projektin sekä monien siihen liittyneiden pyrkimysten kanssa toteutui Käytännön sosiaalityö tiedontuottajana -tutkimushanke, jonka keskeinen tekijä, toimija ja moottori Marketta Rajavaara oli. Se syntyi mielenkiintoisista lähtökohdista. Yhtäällä toimi Vappu Taipale, ensin ministerinä, sitten pääjohtajana, Helsingin yliopistossa puolestaan ennen kaikkea professori Tapani Purola (entinen Kelan Sosiaaliturvan tutkimuslaitoksen pitkäaikainen johtaja ja sosiaali- ja terveysministeriön suunnittelupäällikkö), sekä sosiaalipolitiikan professori Olavi Riihinen, joka toimi muun muassa pitkäaikaisena valtiotieteellisen tiedekunnan dekaanina pystyen siitä asemasta antamaan vahvaa tukea tutkimushankkeelle. Jyväskylän yliopistosta ensin vuonna 1981 Svenska social- och kommunalhögskolanin ja vuodesta 1985 Helsingin yliopistoon siirtynyt Georg Walls toi tutkimushankkeeseen mukaan vahvan pohjoismaisen sosiaalityön tutkimuksen osaamisensa (Walls 2013, 279). Tärkeää tässä oli kiinteä yhteistyö Ruotsin ensimmäisen sosiaalityön professorin Harald Swednerin kanssa. Swedner aloitti jo 1970-luvulla yhteistyön kunnallisen sosiaalitoimen kanssa Göteborgin yliopistosta käsin (Wiig 1994, 117), ja tästä saatiin esimerkki Suomeen. Suomalaiset opetussosiaalikeskukset, joita perustettiin 1990-luvun alussa, hakivat oppia varsinkin Ruotsin tutkimus- ja kehittämiskeskuksista. Uupumamattomana primus motorina toimi Aulikki Kananaja.

Kananaja työskenteli vuosina 1982–1984 Helsingin yliopiston sosiaalihuollon (sosiaalityön) lehtorina. Hän sanoi siirtyessään osastopäälliköksi virastoon, ettei halua yrittää työskennellä enää kolmessa yhtä aikaa vaativassa roolissa: tutkijana, opettajana ja kehittäjänä; hän valitsi kehittämistehtävät, joiden katsoi olevan lähinnä omaa osaamistaan. Yliopiston opettajana työskenteleminen ja aikaisempi työkokemus kuntoutuksen kehittämistyöstä sai Kananajan ajamaan uudenlaista perustaa sosiaalityön tiedonmuodostukselle. Hän kysyi:

”Onko esimerkiksi eri tiedealueiden piirissä riittävästi kiinnostusta niiden alueiden tutkimiseen, jotka ovat keskeisiä ihmisten elä-

misen ehtojen, toiminnan, elämisen laadun taikka syrjäytymisen ja selviytymisstrategioiden kannalta?” (Kananoja 1987, 29.)

Hänen oma vastauksensa oli luonnollisesti, että näin ei ole, mutta ammattikäytäntö voi olla ”keskeinen tiedontuottamisen muoto, jos sitä tähän tarkoitukseen halutaan käyttää” (Kananoja 1987, 30). Kananoja mainitsee uuden näkökulman avautuneen erityisesti pohjoismaisessa keskustelussa. Niinpä Kananoja alkoi ajaa pontevasti Helsingin yliopiston sosiaalipoliitiikan ja Helsingin sosiaaliviraston yhteistä tutkimusprojektia, jonka tutkimusasetelmassa keskeiseen asemaan tulivat tutkija-sosiaalityöntekijät ja yliopiston palkkaama tutkija, johon tehtävään valittiin Marketta Rajavaara. Tutkimushankkeen tieteelliseksi johtajaksi tuli Helsingin yliopiston historian ensimmäinen sosiaalityön professori, ruotsinkielinen sosiaalipoliitiikan, erityisesti sosiaalityön professori Georg Walls, jonka kanssa Marketta Rajavaara laati useita yhteisjulkaisuja, ja lopulta tutkimushankkeen pääraportti tarkastettiin myös Rajavaaran lisensiaatintutkimuksena vuonna 1991 ja julkaistiin seuraavana vuonna (Rajavaara 1992). Jos tutkimushanketta pitäisi kuvata lyhyesti, voisi sen sanoa olleen lähtölauskaus niin sanotulle käytäntötutkimukselle Suomessa. Tuota käsitettä ei meillä silloin vielä edes ollut. Rajavaaralle tutkimus tuotti paitsi suurta kunniaa ja isoja oppimiskokemuksia myös isoja pettymyksiä. Käytännön työntekijöiden irrottautuminen työstään osaksi päivää tutkijan rooliin oli odotettua vaikeampaa. Tuotetulle tiedolle ei ollutkaan niin suurta kysyntää, tiedonnälkää, kuin oli odotettu.

Kananoja oli yksi niistä 1980-luvun kehittäjistä, jotka ovat jaksaneet viedä ohjelmaansa eteenpäin. Aulikki Kananojalle vaikuttavuustutkimus on merkinnyt olennaista asiaa sosiaalityön kehittämisessä; se on myös sosiaalityölle vahva eettinen velvoite (Kananoja 1998) ja sen näkökulma on aina samalla rakenteellinen.

Aulikki Kananoja, joka oli innokkaasti ajanut ja puolustanut Tutkiva sosiaalityö -tutkimushanketta, siirtyi Helsingin sosiaaliviraston kehittämisjohtajan tehtävistä sosiaali- ja terveyshallitukseen vuonna 1991, ja siellä odottivat myös uudet monitahoiset tehtävät. Meidän muistikuviamme mukaan jonkinlainen väsymys ja pettymys oli laajempaa, ja kun lama sitten vuonna 1992 syveni, keskustelu rakenteisiin vaikuttamisesta ja vaikuttavuudesta hautautui.

Vuoden 2014 sosiaalihuoltolaki

Ajatus rakenteellisesta vaikuttamisesta nousi kuitenkin uudelleen esiin, kun sosiaalihuoltolakia alettiin uudistaa 2010-luvulla. Eduskunta hyväksyi joulukuussa 2014 uuden sosiaalihuoltolain (L 1301/2014). Vaikka laissa näyttää olevan melko vähän suuria muutoksia vuoden 1983 lakiin nähden, on ainakin vaikutusten seurantaveloitteen esittämistä pidettävä merkittävänä muutoksena. Kiinnostava historiallinen detajli on, että uutta lakia valmistevassa työryhmässä vaikuttavuus oli toki esillä, mutta työryhmämuitiossa vaikuttavuudesta tai palvelujen vaikutuksista ei juuri puhuta. Sana ”vaikutus” esiintyy tekstissä muodossa ”vuorovaikutus” selvästi useammin kuin vaikuttavuuden merkityksessä (STM 2012). Uutta sosiaalihuoltolakia käsitellessään eduskunta kirjasi pöytäkirjaan erityisen lausuman vaikuttavuuden merkityksestä. Eduskunta hyväksyi sosiaali- ja terveystieteellisen lausuman, jonka mukaan

”eduskunta edellyttää, että hallitus seuraa sosiaalihuoltolain kokonaisuudistuksen toimeenpanossa sosiaalihuollon painopisteen siirtymistä ennalta ehkäiseviin palveluihin ja erityisesti kotipalvelujen laadun ja saatavuuden toteutumista sekä uudistuksen kustannusvaikutuksia ja vaikuttavuutta.” (StVM 27/2014 vp.)

Vaikuttavuustutkimuksella on siten eduskunnan tilaus. Nyt sosiaalityö ja sosiaalityön tutkimuksessa ei enää voida pitää kysymystä palvelujen ja interventioiden vaikutusten arvioinnista mielipidekysymyksenä.

Vaikuttavuuden toteamisen vaateeseen kietoutuu painotus rakenteellisesta työotteesta. Miten tämä voisi toteutua edellistä yritystä onnistuneemmin? Yksi pulma on se, että sosiaalityön liityntä, kytkös sosiaalipolitiikkaan tai yhteiskuntapolitiikkaan, joksi oppiaine on vaihtanut nimensä osassa suomalaisia yliopistoja, on heikentynyt viime vuosikymmeninä. Rakenteellinen sosiaalityö tarvitsee nähdäksemme vahvan (yleisen) yhteiskuntatieteellisen perusnäkökulman. Sosiaalityö ei voi käyttää vain käyttäytymistieteellistä (kasvatustieteellistä ja psykologista) tutkimusta tukitieteinään.

Voiko uudesta sosiaalihuollosta olla tulossa ”vaikuttavuusyhteiskunnan” kannalta merkittävä toimija? Aivan kuten Rajavaara sanoo väitöskirjansa loppusanoissa, tultaneen vaikutuksia selvittämään ”niin kauan kuin on olemassa yhteiskuntapolitiikkaa tai sosiaalipolitiikkaa”. Silti vaikuttavuus ei ole tyhjä käsite, kuten Rajavaara väittää, päinvastoin, se taitaa olla liiankin täysi, liian monia asioita tarkoittava. (Rajavaara 2007, 200.) Emme ole valmiita häviämään jo valmiiksi kamppailua siitä, mitä tarkoitetaan sosiaalihuollon, sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön vaikuttavuudella. Rajavaara ohittaa nopeasti väitöskirjassaan ”vuorovaikutteisen järkeilytyylin”,

jota hän luonnehtii kehittämiseen liittyväksi, valtaistumista tukevaksi ja osallistavaa demokratiaa mahdollistavaksi. Tavoitteena on yhteisen toiminnan kehittäminen. Sote-uudistuksessa on korostettu juuri samoja asioita, ja suuria toiveita asetetaan esimerkiksi kokemusasiantuntijoiden rooliin palvelujen kehittämisessä. Noille arvioinnin tavoille voi halutessaan löytää jo vuosikymmeniä pitkiä perinteitä osallistavan arvioinnin parista. Mirja Satka (2015, 350) kuuluttaa vaikuttavuuden lisäksi asiakaslähtöisyyttä ja palvelun saajan osallisuutta sosiaalihuoltolakia sovellettaessa. Entäpä jos nuo yhdistyvät eli vaikuttavaksi osoittautuu juuri tuollainen asiakaslähtöinen ja osallisuutta tukeva työtapo, työmetodi tai ”palvelu”. Meidän on silloin kehitettävä herkempiä tapoja havaita ja tuoda se esiin. Psykoterapiatutkimuksessa ollaan tuossakin suhteessa jo paljon pidemmällä.

Rakenteellisen sosiaalityön 1980-luvulla rakennettuun toimintamalliin voidaan luoda ja on luotava uusia vaikuttavuuden osoittamisen tapoja. Nyt, vuoden 2017 alussa, toivotaan niin sanotun Kela-siirron lisäävän rakenteellisen sosiaalityön mahdollisuuksia, kun tilaa rakenteelliselle työlle pitäisi olla löytymässä! Tämä on myös keskeistä esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa vuonna 2016 aloitetussa uudessa työelämälähtöisessä rakenteellisen sosiaalityön koulutuksessa.

Vaikka vielä tiedämme liian vähän palvelujen vaikutuksista asiakkaiden hyvinvointiin, uutta tutkimusta tehdään koko ajan. Emme ole käsitelleet tässä artikkelissa lainkaan meidän molempien entisen työyhteisön FinSocin toimintaa vuodesta 1997 alkaen. Siitä sekä Helsingin sosiaaliviraston 1990-luvulta alkaen jatkuneesta vaikuttavuuskehittämisestä on julkaistu melko tuore puheenvuoro Januksessa (Kivipelto ja Kotiranta 2014), jossa on laaja kirjallisuusluettelo aihepiiristä. Uudesta vaikuttavuutta koskevasta tutkimuksesta nostamme tässä esimerkeiksi seuraavat: Elina Pekkari- sen (2010) kirjallisuuskatsaus johtamisesta, Ari Takalon ja Matti Keinäsen (2013) kirjallisuuskatsaus analyttisen työn vaikuttavuudesta, Johanna Hietamäen (2015) väitöskirja lastensuojelun alkuarvioinnin vaikutuksista, Sirpa Kannasojan (2013) väitöskirja nuorten sosiaalisesta toimintakyvystä ja Petteri Paasion (2014) lisensiaatintutkimus näyttöön perustuvista käytännöistä.

Vaikuttavuutta koskevaa tutkimusta siis ilmestyy koko ajan, vaikka valtaosa suomalaisesta sosiaalityön tutkimuksesta ei vaikuttavuutta koskekaan. Mikäli esimerkiksi päättäjät ovat tästä huolestuneita, haluamme muistuttaa, että kunnollinen tutkimus vaatii aikaa, resursseja ja vahvaa osaamista, kuten jo edellä kuvasimme. Tuo on todettu monta kertaa, mutta tässä se pitää saada taas sanoa.

Lähteet

- Ala-Risku P. Sitkeä sosiaaliantta. *Ylioppilaslehti* 2008; 3.
- Albæk E. Miksi kaikki evaluoivat? *Janus* 1997; 5 (4): 317–397.
- Eräsaari L. Sosiaalipalvelut käännöksen jälkeen. Julkaisussa: Palola E, Karjalainen V, toim. *Sosiaalipoliitikka – hukassa vai uuden jäljillä*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2011: 181–203.
- Eräsaari R, Lindqvist T, Mäntysaari M, Rajavaara M, toim. *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 1999.
- Fetterman D, toim. *Qualitative approaches to evaluation in education. The silent scientific revolution*. New York, NY: Praeger, 1988.
- Guba EB, Lincoln YS. *Fourth generation evaluation*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1989.
- Haverinen R, Maaniittu M, Mäntysaari M. Tulokset laatu. Puheenvuoroja sosiaalihuollon laadunkehittämisen teorioista, metodeista ja käytännöistä. Helsinki: Stakes, 1995.
- Heikkilä M, toim. *Tavoitteet ja todellisuus sosiaalihuollossa: Lahti 25.–27.5.1987*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1988.
- Hietamäki J. *Lastensuojelun alkuarvioinnin vaikutukset vanhempien näkökulmasta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2015.
- Julkunen R. *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes, 2006.
- Kananoja A. *Sosiaalityön tutkimus: mitä, miten ja miksi*. Julkaisussa: Kananoja A, toim. *Sosiaalityön vuosikirja 83*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto, 1983: 4–7.
- Kananoja A. *Metodistin näkökulma rakenteellisen sosiaalityön tietopohjaan ja prosesseihin*. Julkaisussa: Seitsemän esseetä sosiaalityöstä. Toimittanut Sosiaalityön asiantuntijaryhmä. Helsinki: Sosiaalihanallitus, Sosiaalihanallituksen julkaisu 16, 1987: 12–35.
- Kananoja A, Pentinmäki A. *Yksilökohtainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö*. Porvoo: WSOY, 1977.
- Kannasoja S. *Nuorten sosiaalinen toimintakyky*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013.
- Karvinen S. *Sosiaalityön ajolähtö. Sosiaalityön ohjausprojekti*. Helsinki: Sosiaalihanallitus, 1988.
- Kirjavainen H. *Tukityöstä hyvälle kehälle? Aktivoinnin mahdollisuudet työttömien hyvinvoinnin kohentamisessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2015.
- Kivipelto M, Kotiranta T. *Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin kriittinen eetos saatava takaisin*. *Janus* 2014; 22 (2): 172–182.
- Kääriäinen J, Iivari J. *Sosiaalihuolto maailman parantajana? Vaikuttavuustutkimuksen ongelmasta sosiaalihuollossa*. Helsinki: Sosiaalihanallitus, 1989.
- L 1301/2014. *Sosiaalihuoltolaki*.

- Lamberg M. Last but no least. Suuntaviivoja. Pääkirjoitus. Historiallinen aikakauskirja 2015; 113 (4): 337–338.
- Lindqvist T. Rakenteellisen sosiaalityön pakko ja mahdollisuudet. Muistiinpanot 26.1.1990 Helsingissä pidetyn seminaarin keskusteluista. Tekijän hallussa.
- Lindqvist T. Evaluaation uskottavuus. Julkaisussa: Eräsaari R, Lindqvist T, Mäntysaari M, Rajavaara M, toim. Arviointi ja asiantuntijuus. Helsinki: Gaudeamus, 1999: 106–118.
- Paananen IT. Sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön kohde, merkitykset ja vaikutukset. Arvioinnin kriteerit ja käytännöt. Vaikuttavuusprojektin 1. osaraportti. Helsinki: Helsingin kaupunki, sosiaalivirasto, 1990.
- Paasio P. Näyttöön perustuva sosiaalityön käytäntö. Järjestelmällinen katsaus vuosina 2010–2012 julkaistuista tutkimuksista. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2014. Saatavissa: <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201410142983>>.
- Patton MQ. Utilization-focused evaluation. Beverly Hills, CA: Sage, 1981.
- Pawson R, Tilley N. Realistic evaluation. London: Sage, 1981.
- Pekkarinen E. Sosiaalialan arvojohtajat ja muutokset managerit. Laadullinen katsaus sosiaalialan johtamisen tutkimuksesta. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Avauksia 7, 2010.
- Purola T, Urponen K, Sintonen H. Vaikuttavuuden arvioinnin mahdollisuuksista ja menetelmistä sosiaalihuollossa. Helsinki: Sosiaalihuollitus, 1987.
- Rajavaara M. Tavallisesta perheestä tapaukseksi. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1992.
- Rajavaara M. Tuliko tutkimuksesta sosiaalityöstä mitään? Janus 1993; 2 (1): 26–32.
- Rajavaara M. Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84, 2007.
- Satka M. Mittaritietoa ja ihmissuhteissa rakentuvaa hyvinvointia. Janus 2015; 23 (4): 349–350.
- Schwandt TA. The SAGE dictionary of qualitative inquiry. Los Angeles, CA: Sage, 2007.
- Sirkka K. Sosiaalityön rakenteellinen asiantuntijuus. Julkaisussa: Pohjola A, Laitinen M, Seppänen M, toim. Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Kuopio: Unipress, 2014: 118–135.
- Sosiaalihuollitus. Seitsemän esseetä sosiaalityöstä. Toimittanut Sosiaalityön asiantuntijaryhmä. Helsinki: Sosiaalihuollitus, Sosiaalihuollituksen julkaisuja 16, 1987.
- STM. Rakenteellisen sosiaalityön työryhmän muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1985.
- STM. Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistaminen. Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2012.
- StVM 27/2014 vp. Sosiaali- ja terveystieteiden valiokunnan mietintö.

Takalo A, Keinänen M. Uutta tutkimustietoa psykodynaamisen psykoterapian tuloksellisuudesta. *Psykoanalyttinen psykoterapia* 2013; 9: 4–10.

Valtioneuvosto. Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Helsinki: Valtioneuvosto. Saatavissa: <<http://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit>>. Viitattu 11.1.2016.

Viirkorpi P. Rakenteellisen sosiaalityön pakko ja mahdollisuudet. Helsinki: Sosiaalihalitus, Sosiaalihalituksen julkaisuja 17, 1990.

Vuorela T. Sosiaalihuollon vaikuttavuuden arvioinnin mallit. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1991.

Vuorela T. Kunnallisten sosiaalipalveluiden arviointi. Vaikuttavuuden arvioinnin mallit. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus, 1992.

Walls G. Sosiaalityön tiedonmuodostus. Kunsapsutveckling i socialt arbete. Juhlakirja professori emeritus Georg Wallsin kunniaksi 19.9.2013. Toim. Törrönen M, Seppänen M. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013.

Wiig P. Tutkimusrenkaat kohtaamispaikkoina ja yhteistyöfoorumeina. Julkaisussa: Lindqvist T, Rajavaara M, toim. Kehittämistyö itseanalyyysiin. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Täydennyskoulutusjulkaisuja 8; Stakes, Raportteja 147, 1994: 117–122.

Wiman R. Tulevaisuuden kuvien kehyksiä. Helsinki: Sosiaalihalitus, 1988.

Wiman R. Päihdehuollon visio. Mistä tullaan, missä ollaan, minne mennään, minne tulisi mennä. Helsinki: Helsingin sosiaalivirasto, 1989.

Ilse Julkunen
Arvioinnin kriittiset elementit¹

Johdanto

Tiedon tuottamisen uudet muodot ovat herättäneet paljon keskustelua viimeisen vuosikymmenen aikana. Tiedon kokoamisen ja siirtämisen sijasta on ryhdytty painottamaan tiedon rakentamista ja tuottamista. Uusia tietotoimijoita on tullut mukaan, ja tutkijoiden asema ja rooli on noussut kriittisen keskustelun kohteeksi. Tutkimuksen sovellettavuus käytäntöjen kehittämisessä on tullut julkilausutuksi tavoitteeksi. Tiedon tuottamisen uudet muodot ovat kehittyneet samaan aikaan, kun hyvinvointijärjestelmien legitimoimiseksi edellytetään yhä enemmän tutkimusta ja arviointia. Tehokkuus, tieto ja johtaminen ovat muodostuneet hyvinvointivaltioiden hallinnan keskeisiksi vaatimuksiksi. Siihen liittyy myös se, että toiminnassa on otettu käyttöön monimuotoisia arviointimenettelyitä.

Tässä artikkelissa tarkastelen sosiaalityön piirissä toteutettavaa arviointia tutkijan muuttuvan roolin näkökulmasta. Tarkastelen tässä arviointia erityisesti käytäntönä. Tavoitteeni on pohtia kriittisesti, miten arviointitoiminta on muuttunut ja millaisia seurauksia arviointitoiminnan muutoksella on sosiaalityön käytäntöjen kehittämiselle. Selvitän aluksi tutkijan roolia ja sen jälkeen etenen pohtimaan arviointitoiminnan moniulotteista kenttää. Tarkastelu nojautuu arviointihankkeisiin, joita olen ollut toteuttamassa.

Arviointi käytäntönä

Arviointi on tämän ajan läpäisevä megatrendi, totesi Evert Vedung jo 2004 (Vedung 2004). Pohjoismaiseen keskusteluun on omaksuttu vaikutteita

---

¹ Artikkelin on mukautettu ja muokattu uudeksi tekstiksi aikaisemmin julkaistun artikkelin pohjalta: Ilse Julkunen. Critical elements in evaluating and developing practice in social work. An exploratory overview. *Social Work & Social Sciences Review* 2011; 15 (1): 74–91. Artikkelin on tekijän luvalla suomentanut ja muokannut tätä julkaisua varten Pirkko-Liisa Rauhala, ja tekijä on tarkastanut artikkelin.

Yhdysvalloista, missä arviointi tutkimusalana ja oppina teki läpimurron 1960-luvulla. Vuosikymmenten saatossa arvioinnista on kehittynyt hyvin laaja, runsaasti erilaisia malleja ja muotoja sisältävä ala. Akateemiseksi tutkimukseksi luonnehditusta arvioinnista on siirrytty osallistaviin, dialogiin perustuviin menettelyihin, joita arvioitsijat ja arvioitavat yhdessä harjoittavat. Arvioinnissa käytetään mitä erilaisimpia lähestymistapoja, ja arviointeja perustellaan ja oikeutetaan useammanlaisilla rationaliteeteilla.

Marketta Rajavaara (2007) on ansiokkaasti analysoinut niitä keskusteluja ja tutkimusmenettelyjä, joilla on arvioitu suomalaisten hyvinvointivalttiollisten sosiaalipalveluiden sekä sosiaalityön laatua tehokkuuden ja vaikuttavuuden näkökulmasta. Rajavaara osoittaa, että 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä dialoginen tutkimus ja arviointi ovat olleet melko yleisesti käytössä sosiaalialalla. Rajavaaran mukaan sosiaalityön arviointikäytännöt Suomessa lukeutuvat vuorovaikutusperustaiseen järjestytyliin. Vuorovaikutusperustaisessa arvioinnissa tietoa hankitaan toimijoista, jolloin tiedon subjekteja ovat kaikki prosessiin kiinnittyneet toimijat. Näkökulmassa korostuu demokratia, ja tavoitteena on saada aikaan yhdessä jaettua tietoa, kehittämistä ja muutosta. Arvioinnissa sovellettava demokratia-näkökulma on osa edustuksellisen demokratian kritiikkiä, samalla kun arviointi nähdään mahdollisuutena yhteiseen oppimiseen. Arviointin monimuotoiset ulottuvuudet erilaisine perusteluineen ja järjestytyneen edellyttävät, että arvioitsijan on entistä huolellisemmin mietittävä näkökulmiensa valintaa sekä valintojensa seurauksia. Mitä esimerkiksi arviointi tuo esiin tarkasteltavana olevasta ilmiöstä? Yhä useammin kysytään, voidaanko arvioinnin tuottamaa tietoa realisoida käytännössä sekä mitä ja millaisia ovat ne muutokset, joita erilaiset näkökulmat ja menetelmät mahdollisesti tuottavat käytäntöihin.

Tutkimus, arviointi ja muutos

2000-luvun alkupuolella on keskusteltu tutkimuksen ja arvioinnin paikasta sekä niiden mahdollisesta laajemmasta vaikutuksesta (Gustavsen 1996 ja 1998; Gustavsen ym. 2001; Reason ja Torbert 2001; Chen 2005; Ennals 2005). On kysytty, miten tutkimus ja sen vaikutukset kietoutuvat toisiinsa sekä miten se puolestaan on yhteydessä muutokseen. Scott London (1996) on todennut, että vaikka eri tieteissä on kirjoitettu paljon muutoksesta ja muutosvastaisuudesta, itse muutosprosessi on usein sivuutettu. Arviointitutkimuksessa taas muutosprosessi on ollut selkeä tutkimuksen kohde. Ernest House aloitti keskustelun jo vuonna 1973 kritisoidessaan lineaarista muutosmallia – jossa tutkimuksen, kehittämisen, tiedon siirtämisen ja

implementaation ketjussa ei huomioida tutkijan ja tutkimuksen eri positiota (House 1973). Hän avasi muutosprosessia siten, että sen arviointitutkimus edellyttää neuvottelua ja dialogia sekä myös keskustelua arvoista. Arviointi ja käytäntö ovat eri asioita, ne ovat eri positioidessa. Martens (1999; 2004) on puolestaan halunnut korostaa arviointitutkimuksen erityisyyttä sillä, että arviointi, tiede ja politiikka ovat vahvasti sidoksissa toisiinsa ja arviointitutkijan on huomioitava kyseisiä sidoksia. Tietoisuus tästä on antanut pohjan sille, että arviointitutkimus on inklusiivista ja avointa sekä jättää tilaa neuvotteluille ja eri näkökulmille. Sengin ym. (2008) mukaan paras tapa ymmärtää toimintaa ja systeemiä on yritys muuttaa sitä. Todelliset muutoksen tekijät ovat ne, jotka työskentelevät käytännössä.

Arviointitutkimuksella ja käytännöllä on kiinnostava side. Se, miten sidoksissa ne ovat toisiinsa, on lähtökohtaisesti erilaista. Yksi tapa tarkastella tutkimuksen sidonnaisuutta käytäntöön on valottaa asiaa metodologisesti. Reason ja Torbert (2001) ovat erotelleet tutkimuksen tapoja jakamalla sen ensisijaisen tason, toissijaisen tason ja kolmannen tason tutkimiseen. Ensisijaisen tason tutkimus viittaa reflektiiviseen tutkijaan, joka toimittaa tekemänsä tutkimuksen tai selvityksen jokapäiväisen käytännön tarpeisiin ja tulkitsee tutkimuksen tuottavan informaatiota käytännölle; tutkijat näkevät itsensä muutosagentteina. Toissijaisen tason tutkimus puolestaan on yhteistyöperustainen tutkimus, jossa kasvokkain toimiva tutkijaryhmä kiinnittyy osaksi toiminnan eri vaiheita ja reflektoi toimintaa tutkimuksen avulla yhdessä kentän toimijoiden kanssa. Kolmannen tason tutkimus menee pidemmälle, niin että se yrittää saada aikaan toimintaan liittyvää laajempaa liikehdintää.

Muutosta tapahtuu myös henkilöiden välillä, ihmisten miellissä, asenteissa ja orientaatioissa sekä siinä tavassa, millä ihmiset yrittävät ymmärtää toinen toisiaan erilaisissa kohtaamisissa ja konteksteissa. Kyseisiä eroja jäsentää Gadamerin (1989) mainitsemat kolme tapaa kohdata tilanteita ja ihmisiä ja kyseenalaistaa ennako-odotuksia ja oletuksia. Näistä hyvinä esimerkkeinä toimivat kohtaamiset tutkijoiden ja käytännön toimijoiden kesken. Ensimmäiseen kohtaamisen tapaan lukeutuu yritys havaita toiselle tyypillinen käyttäytymistapa ja muodostaa sen pohjalta ensivaikutelmia ja oletuksia. Tämä on sosiaalietieteissä vallitseva yleinen metodologinen asenne, ja se sisältää ymmärryksemme piiriin kuuluvan objektin teoreettisen pohdinnan idean. Toisen tyyppin kohtaamisessa tulkitsija tunnustaa toisen osapuolen persoonaksi, joskin tässä ymmärtäminen tarkoittaa itsensä suhteuttamisen muotoa. Se voidaan ymmärtää sympaattisena kuuntelemisena, jolloin ihmiset tulkitsevat toisiaan omaa itseään koskevin termein eivätkä tutkijat silloin kyseenalaista omia ennakkopäätelmiään. Kolmas ymmärtämisen tapa alkaa sillä, että tunnustetaan oma (rajallinen) asema tulkitsi-

jana sekä se, että tulkinta tehdään vallitsevan tradition sisällä. Vain siitä asemasta tulkitsija voi kokea toisen todella toiseksi. Ymmärtäminen vaatii avoimuutta kokemukselle ja halua sitoutua dialogiin sen kanssa, mikä kyseenalaistaa itseymmärryksemme.

Ohjelmallinen taso on myös tärkeää huomioida arviointitutkimuksessa. Työpaikan kehittämisohjelmille on yleensä laadittu laaja tavoitteiden kirjo, ja ohjelmien saavutuksia täytyykin voida arvioida asetettujen tavoitteiden prismassa. Ensimmäisen tason ohjelmilla on työpaikkatason tavoitteita, joilla yritetään saada aikaan välittömiä parannuksia toiminnoissa. Toisen tason tavoitteena on, että saavutettaisiin kestävimpiä muutoksia, mikä edellyttää muutoksia työkäytännöissä. Chen (2005) viittaa tähän siirtymänä sisäisestä validoinnista ulkoiseen validointiin. Kolmannella tasolla ohjelmille on asetettu yleisiä tavoitteita, joilla pyritään siihen, että yksittäisen työpaikan saavutuksia ja kokemuksia voitaisiin levittää siten, että ne saataisiin hyödyttämään muita työpaikkoja, toimijaryhmiä tai yleisöä. Saatuja tuloksia ja kokemuksia ei yleensä voida siirtää kontekstista toiseen sellaisinaan vaan pikemminkin generatiivisten ideoiden kautta, joita voidaan reflektoida ja muotoilla uuden kontekstin mukaisiksi.

Työskenneltyäni arviointikäytäntöjen ja -tutkimuksen parissa yli 10 vuoden ajan haluan nostaa esiin havaitsemiani kriittisiä elementtejä, joita arviointiin sisältyy. Samalla pohdin, millaisia muutoksia arviointitoiminnassa on tapahtunut. Erilaiset lähestymistavat ja näkemykset kuuluvat tieteen kehitykseen, ja oleellista onkin, miten tutkimuksessa vallitsevia mahdollisia kiistoja ja ristiriitoja otetaan huomioon ja tulkitaan. On esitetty, että se, mikä ensin näyttää luovan kuilun eri arviointiteorioiden välille, saattaaakin kutistua, kun tutkitaan käytäntöjä (Donaldson ja Scriven 2003). On olemassa runsaasti kirjallisuutta erilaisista menetelmistä ja lähestymistavoista, mutta harvemmin on kuvattu arvioinnin suorittamista käytäntönä. Suorittaminen kuitenkin on *sui generis*: yhdistelmä erilaisia menetelmiä, erilaisia tarkastelukulmia sekä myös erilaisia arvoja, tunteita ja moraalisia perusteluita.

Ernest House havaitsi jo vuonna 1986, että arviointikäytännöt ovat muotoutuneet organisaatioiden sisäisen arviointitoiminnan kasvun myötä ja samalla arviointi itsessään on kasvanut kiinni käytäntöön (House 1986). Väitän, että tämä on merkinnyt uusien metodologioiden hyvin nopeaa kehittymistä ja siksi sitä voidaan pitää sovelluksiin suuntautuvan tutkimuksen edelläkävijänä. Sen seurauksena arviointitutkimuksessa on tullut välttämättömäksi käsitellä tutkijan positiota, tiedon siirrettävyyttä ja sovellettavuutta sekä yhteistoimijuutta käytännön toimijoiden kanssa. Juuri nämä arvioinnin ulottuvuudet ovat läheisesti kytköksissä käytäntötutkimuksen haasteisiin ja käytäntöihin.

Aloitin oman tarkasteluni perinteisellä tieteellisellä tavalla eli vertailemalla kriittisesti arviointimenetelmiä. Ongelmana oli, että en pystynyt tuomaan esiin prosessien kompleksisuutta ja muutosta sivuuttamalla omia tulkintojani ja kokemuksiani tutkijana. Olen ratkaissut kokemani ristiriidan siten, että rakennan kehitystarinan ja kuvaan käytännössä vallitsevia kriittisiä elementtejä sekä lisäksi tarkastelen, mikä on oma paikkani arvioitsijana (esim. Schwandt 2002; Hildrum ja Liavåg Strand 2007). Kuten Thomas Schwandt (2002, 189) on lausunut: arvioitsijan ammatillinen identiteetti muodostuu hänen rakentamastaan itseymmärryksestä – keitä ja millaisia ammattilaisia arvioitsijat ovat sekä millaisen moraalin varassa he toimivat.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan, mitä ovat kriittiset elementit arviointikäytäntöön liittyvässä tiedontuottamisessa 1) henkilökohtaisella tasolla eli miten yksittäinen tutkija tarkastelee käytäntöä ja tietoa, 2) metodologisella tasolla ja 3) ohjelmallisella tasolla. Ketkä katsotaan muutoksen agenteiksi – tutkijat, tutkijayhteisöt tai käytännön toimijat – ja miten nämä ovat käsitykseni mukaan muuttuneet?

Suoraviivainen tutkimus

Minulla on pitkä kokemus suurista survey-aineistoista ja kvantitatiivisista analyyseistä. Kvantitatiivista tutkimusta luonnehditaan usein deduktiiviseksi prosessiksi selvine kysymyksenasetteluineen, olettamuksineen ja testauksineen. Kaikkein jyrkimmässä muodossaan kvantitatiivinen tutkija oletetaan tutkimansa todellisuuden ulkopuolella olevaksi eikä hänellä ajatella olevan arvoja eikä tunteita tutkimuskohteensa suhteen. Hän – usein mies – on positivistinen, joka tulkitsee ja jonka asenne haastateltuja tai kyselyihin vastanneita ihmisiä kohtaan on metodologinen ja heidät objektiivoina (mm. Gadamer 1989). Tutkimusprosessi käsitetään homogeeniseksi ja suoraviivaiseksi eikä tutkimukseen katsota sisältyvän väärin ymmärtämisen mahdollisuutta. Tämä on yleinen ja hieman kärjistetty käsitys kvantitatiivisesta tutkimuksesta. Kyseistä käsitystä kritisoineet Hammarsley (1995; 1992) ja monet muut tutkijat ovat korostaneet, että jako kvalitatiiviseen ja kvantitatiiviseen tutkimukseen ja niiden erottaminen toisistaan on mielivaltaista.

Paradigmaattiseksi muodostunut sosiaalitutkimuksen metodologinen kaksijakoisuus on perustelematonta. Se liioittelee tutkijoiden empiiristen näkemysten erojen syvyyttä ja laajuutta sekä vaikutuksia tutkimuksen teossa. Lisäksi se antaa vaikutelman, että sosiaalisen todellisuuden kysymykset voisivat olla tai niiden tulisi olla tutkittavissa yksinkertaisesti paradigman valinnalla. Erojen korostaminen myös hämärtää tutkijan edessä olevien ongelmien monimutkaisuutta. Minulle kysymys kvantitatiivisesta ja kvalitatiiv-

visesta metodologiasta ei olekaan joko–tai vaan sekä–että, mikä käytännössä tarkoittaa niiden toisiaan rikastavia ulottuvuuksia. Käyttämällä erilaisia menetelmiä ja myös yhdistelemällä erilaisia orientaatioita voidaan saada perusteellisempi käsitys tutkittavasta ilmiöstä. On hedelmällistä ja mahdollista lukea kvantitatiivisia aineistoja kvalitatiivisin silmälasein, samoin kuin on mahdollista lukea aineistoja sekä vertikaalisesti että horisontaalisesti.

Kvantitatiivisissa tutkimusprosesseissa käytetään tilastollisia analyyseja, mutta tutkimusprosessi itsessään sisältää kvalitatiivisia vaiheita ja piirteitä. Tutkija harjoittaa dialogia sekä tutkittavien että analyyttisen aineistonsa kanssa – aineisto puhuu. Oletuksilla alkanut prosessi muuttuu matkan varrella, kun uusia kysymyksiä nousee esiin ja tutkija muodostaa lisäoletuksia. Lofland ja Lofland (1995) painottavat tutkimusprosessin avoimuutta ja siihen sisältyvää vapautta myös kvantitatiivisessa tutkimuksessa. Reflektoimalla asemaansa sekä sitä, miten tutkimus suhteutuu muihin toimijoihin, tutkija havaitsee tutkimuksen olevan luova prosessi. Sitä tavanomainen käsitys kvantitatiivisesta tutkimuksesta ei ole välttämättä tunnustanut.

Luovuus on mahdollista vuorovaikutuksessa toisten tutkijoiden kanssa, mutta myös kohtaamisissa tutkittavien kanssa. Tieto, joka tässä prosessissa saavutetaan, ei ole tarkoitettu poistamaan ilmiössä vallitsevaa epävarmuutta tai vähentämään sen monimuotoisuutta (Schwandt 2002, 198), vaan päinvastoin tarkoitus on ottaa huomioon useampia ulottuvuuksia. Pelkkä mielen muuttaminen ikään kuin laaja-alaisemmin katsovaksi ei kuitenkaan riitä, vaan vasta kriittinen reflektoitavuus avasi oman kokemukseni mukaan tutkijan mieltä havaitsemaan niitä tekijöitä, jotka sitä tosiasiaa muokkaavat. Kohtaamisilla tutkittavien kanssa ei sellaisenaan ole laajempaa vaikutusta kuin tavanomaisella kasvokkaisella vuorovaikutuksella. Projektimme tutkimustulokset esiteltiin tavanomaisesti tieteellisissä tapahtumissa. Klassinen kyselytutkimus voi hyvin toimia esimerkkinä ensimmäisen tason tarkastelusta, missä tutkimuksen ymmärretään informoivan käytäntöä ja tutkija perinteisesti mieltää itsensä informaation tuottajana käytäntöä muuttavaksi.

Interaktiivinen arviointiprosessi

Ensimmäinen johtamani arviointitutkimus (1997, ks. Julkunen ym. 2000) oli luonteeltaan useasta menetelmästä koostuva ja nojautui lähestymistavaltaan realistiseen viritykseen. Minulla oli onni päästä mukaan pitkäkestoiseen, lähes nelivuotiseen arviointitutkimusprosessiin, jossa seurattiin työstä ja koulutuksesta syrjäytymisriskissä oleville nuorille tarkoitettua kehittämisprojektia. Onnistuimme neuvottelemaan alkuperäisen tilauksen

mukaisen tulosorientoituneen ja kustannus-tehokkuusarvioinnin sijasta moniulotteisemman lähestymistavan. Arviointitutkimukseen tuli mukaan monitieteisiä ja monialaisia tutkijoita. Tehtävänasettelun fokuksessa oli kaikilla palvelu ja sen käyttäjä, kehittämisprosessi ja sen tulos. Yhdistelimme kyselyitä, kustannus-hyötytutkimuksia, prosessianalyysejä, aika-analyysejä ja elämäntarina-haastatteluita.

Kriittinen, realistinen arviointi voidaan nähdä traditionaalisen tehokkuusarvioinnin haastajana. Kriittisessä arvioinnissa lähtökohtana on ilmiön moninaisuuden tavoitteleminen ja siihen tarvittavien erilaisten lähestymistapojen ja painotusten hyväksyminen. Arviointiprosessissa emme seuranneet realistisen arvioinnin designia kaikilta osin; emme rajoittuneet tavoittelemaan niin kutsuttua selvää tai valkoista laatikkoa siihen kuuluvine mekanismeineen, konteksteineen, muotoilijoineen ja tuloksineen (Pawson ja Tilley 1997). Sen sijaan valitsimme tarkoituksellisesti tavan tarkastella aineistoja useista kulmista ja asetimme erilaiset tulokset reflektiosuhteeseen keskenään. Tällainen moniulotteinen arviointiprosessi voidaan vain harvoin toteuttaa arkikäytännössä. Saimme tilaisuuden tutkijoina käyttää uutta, yhdistelevää metodologiaa tarkastellessamme käytännön monimutkaisuutta. Kohdensimme katseen sekä prosessiin että sen lopputulokseen, niin käytäntöön kuin käytännön toimijoihinkin. (Julkunen ym. 2000; taulukko 1.)

Taulukko 1. Moniulotteinen arviointitutkimusprosessi.

	Hyvinvointikäytäntö	Asiakas/palvelun käyttäjä
Tavoite/tulos	Kustannustehokkuus	Vaikutukset elämäntilanteeseen
Prosessi	Monitorointi	Subjektiiiviset kokemukset

Arviointiprosessin reflektointiin otimme mukaan käytännön ammatilliset eli toteutimme arviointia yhteistoiminnallisesti tutkimalla ymmärtääksemme paremmin sekä projektimaailman eri puolia että löytääksemme tapoja toimia tehokkaammin silloin, kun etsitään käytännön tiedon muotoja. Arvioinnin kova ydin on vahva sitoutuneisuus käytännön työhön; silloin kiinnitetään huomiota siihen, miten työtä tosiasiallisesti tehdään, ei siihen, miten sitä kuvataan tehtävän. Tämä lähestymistapa tarkoittaa käsien upottamista saveen – konkreettiseen tekemiseen. Näin menetellessämme kohtasimme tutkijoina monia vaikeuksia, kuten skeptisismää ja pelkoa, myös arvostelua. Onnistuimme kuitenkin vuoropuhelussa kehittämisprojektin henkilöstön kanssa, ja yhteistyöprosessista muodostui kehittävä sen kaikille osapuolille. Harjoitimme jatkuvaa kommunikatiivista vuorovaiku-

tusta, minkä kautta projektin jäsenet ja me saimme yhdessä lisää näkemystä ja käsitystä kehittämisprojektin logiikasta.

Arvioitsijoina mielsimme itsemme eräänlaisiksi tulkeiksi, joiden tehtävänä oli edistää kaikkien toimijoiden osallisuutta projektin kulkuun. Oman käsityksemme mukaan tutkijoina kuvasimme ja selitimme, emmekä alkanee normatiivisesti kritisoida projektia. Sue White (2001) puhuu autoetnografiasta ja viittaa sillä siihen, että on tarpeellista kääntää ja muotoilla edestakaisin ja eteenpäin kokemus-läheisiä ja kokemus-kaukaisia käsitteitä. Yleistäessään kokemuksiaan autoetnografisesta työskentelystään tutkijat pyrkivät tavoittamaan refleksiivisyyden ihanteen, jonka mukaan tutkijan tulee olla tietoinen roolistaan tutkijana. Se ei ollut helppo prosessi. Hankkeessamme meillä oli vaikeuksia löytää oikea areena keskustelulle; pitäisikö meidän vain tavanomaiseen tapaan esitellä tuloksia vai sitoa ammattilaiset arvioimaan tuloksia ja miten se oikein tapahtuisi. Aloitimme melko perinteisesti esittelemällä tuloksia ja samalla arvioimalla, kuinka ne otettiin vastaan. Kuuntelimme sympaattisesti, ymmärsimme ammattilaisten valituksia, mutta teimme sen omasta näkökulmastamme ulkopuolisina tutkijoina.

”Aluksi tunsimme molemminpuolista epävarmuutta siitä, mitä oli sanojen takana. Kesti jonkin aikaa löytää oikeat kohtaamisen tavat ja relevantit keskustelun aiheet. Jonkin ajan kuluttua luottamus välillämme kasvoi ja tulimme tuntemaan toistemme tavat”, kirjoitin loppuraportissa (Julkunen ym. 2000, 176). Katsoimme, että saavutimme yhteisymmärryksen, mutta emme sitoutuneet yhteiseen viitekehykseen. Tutkijoina olimme asiantuntijoita, mikä johti siihen, että asiantuntijuuttamme kohtaan esiintyi aikaisempaa suurempaa kysyntää. Voitaisiin väittää, että kehittämisprojektin ammattilaiset näkivät itsensä muutosagentteina, mutta he tulivat jossain määrin riippuvaisiksi meistä asiantuntijoina. Johtopäätöksemme oli, että tulevaisuudessa tarvittaisiin jotain toista lähestymistapaa.

Vuorovaikutteisesta arvioinnista yhteiseen oppimiseen

Seuraava hanke, jota tässä kuvaan, merkitsi realistisen arvioinnin virityksen syventämistä. Tässä hankkeessa arviointiryhmämme kiinnittyi kehittämisprojektiin, jota toteutettiin yhdessä käytännön ammattilaisten kanssa sosiaalitoimistossa (2003). Sovelsimme realistista ajattelua tapaustutkimustyyppisessä arvioinnissa. Perustavoite hankkeessa oli löytää vastauksia siihen, millä tavalla valittu interventio vaikuttaa. Kysyimme, mistä arviointitutkimuksen tulokset lopulta kumpuavat ja miten niiden perusteella voitaisiin kehittää tulevaisuuden käytäntöä. Asetimme sekä analyysin että hankkeen kehittämistyön kohteeksi dokumentaation: miten dokumenteista

voidaan jäljittää käytäntöjä ja niiden muodostumista, miten interventiot ja työskentelyprosessit ovat tallentuneet dokumentteihin ja mitkä ovat niiden seuraukset palveluiden käyttäjille. Tarkoituksena oli tarkastella jokaista yksilöllistä tapausta, sen taustalla olevia olosuhteita ja ammatillista arviointia. Teoreettisesti nojaututtiin realismiin ja ymmärrykseen siitä, että realismin taustalla on tieteenfilosofisia ajatuksia. Selvitimme itsellemme realistisia käsitteitä ja ajattelua, mikä oli sekä vaativaa että monimutkaista. Aluksi tarvitsimme ulkopuolista neuvontaa ja ohjausta arviointimallin kehittämiseen sekä myös perusteellisempaa kosketusta käytännön työhön. (Högnabba ym. 2005.)

Kolmivuotinen kehittämisprojekti koostui työpajoista, konsultaatioista, seminaareista, yhdessä tutkimisesta ja oleskelemisestä yhteisissä tiloissa. Thomas Schwandtin (2007) mukaisesti sitouduimme toimintaympäristöön, johon koetimme soviutta ottaen samalla huomioon, että toimintamme käytännön ympäristössä laajentaisi toimintatapojamme ja ajatteluamme. Tämä tarkoitti, että yhdessä oppiminen tuli mukaan prosessiin, millä ajattelimme saavamme monipuolisempia tuloksia. Halusimme kehittää välineen auttamaan ammatillaisia siten, että se toisi mielekkyyttä käytäntöön. Kehittämistyöhön oli tarpeellista saada tukea teorioista ja empiiristen havaintojen ja teorioiden keskinäisestä vuorovaikutuksesta. Ammatillisnäkökulmasta tätä voisi luonnehtia siirtymäksi katutason byrokratiasta katutason intellektuelleihin (Ife 1995). Kyseistä siirtymää yksi käytännön ammattilainen kuvaili siten, että realistinen arviointi ohjasi analysoimaan todellisuutta uudella tavalla; arviointi johti ajattelemaan ja käsitteellistämään ilmiön taustalla vaikuttavia mekanismeja. Teorioiden ja empiiristen tulosten välisen dialogin käsitteleminen helpottui, kun realistinen teoria oli tullut tutuksi. Kaikkia ongelmia ei kuitenkaan voitu ratkaista, vaan erilaisien metodien käyttämisessä ja niillä saatujen tulosten todentamisessa oli tavanomaisia niihin liittyviä vaikeuksia (Högnabba ym. 2005, 123).

Realistisen arvioinnin menetelmä ei sellaisenaan muuttunut käytännölliseksi välineeksi, vaikka se teoriaosuutensa avulla lisäsi sekä tutkimus- että muutosmyönteisyyttä. Ammatillaiset kokivat oppineensa ajattelemaan, toimimaan ja analysoimaan käytäntöä uudella tavalla, mitä voikin pitää hankkeen kauaskantoisimpana tuloksena. Heissä heräsi kiinnostus ohjelmalliseen vaikuttamiseen (Chen 2005) samalla, kun teoriasta tuli käsitteellinen peili tai kartta (esim. Connolly 2006). Hankkeen tuloksia esiteltiin akateemisten tutkijoiden ja käytännön toimijoiden yhteisillä foorumeilla, joissa voitiin tuoda esiin kiinnostus yhteiseen oppimiseen. Tutkijoina saatoimme tuntea itsemme prosessia edistäneiksi toimijoiksi, vaikka tosiasiaa epäonnistuimme systemaattisen arvioinnin tekemisessä. Demokratiavetoinen lähestymistapa on hyvä esimerkki toisen asteen selvityksestä, jossa tutkijat

ja käytännön toimijat sitoutuvat toimimaan yhdessä ja reflektoimaan prosessin eri vaiheita. Onkin ajateltavissa, että juuri reflektointi on se menettelytapa, jolla työskentelytapoja voidaan tarkastella siten, että edetään uusiin ideoihin ja käsityksiin käytäntöjen muuttamisesta.

Ryhmävuorovaikutuksesta laajempaan vaikuttamiseen

2000-luvun alkupuolella tutustuin käyttäjälähtöiseen, demokraattisesti ja kehittävästi orientoituneeseen BIKVA-malliin, joka on alun perin kehitetty Tanskassa (Krogstrup 1996, 1997 ja 2004). Tämä malli oli luotu vastamaan 1990-luvun puolivälissä lisääntyneisiin vaatimuksiin, joiden mukaan palveluiden käyttäjät tuli vetää mukaan arviointiin. Asiakkaita arviointiin mukaan ottamalla tavoitteena on tuoda esiin, että käyttäjien havaitsemat ongelmat julkisissa palveluissa ovat käyttäjien kannalta todellisia. Ongelmia havaitsevien käyttäjien ja sosiaalityön toiminnan välille olisi rakennettava tiedonvaihtoyhteys, jossa voidaan tarkastella organisaation eri tasoilla ilmeneviä seikkoja. Tiedonvaihto on toimijoita yhdistävä elementti, joka antaa merkityksen ja suunnan arvioinnille.

Ideana on, että palveluiden käyttäjillä on tärkeää tietoa, joka voi ohjata suuntaamaan julkisen sektorin palveluita. Arviointiprosessi kulkee alhaalta ylös ja sen viritys on yhteinen oppiminen, jonka tuloksia voidaan käyttää myös metodologiseen kehittämiseen. Arviointi voidaan aloittaa käyttäjien fokusryhmässä, jossa keskustellaan palveluiden käyttäjien relevanteiksi havaitsemista ongelmista. Myös sekä etulinjan työntekijät että johtajat ja poliitikot otetaan mukaan arviointiprosessiin, vaikka palveluiden käyttäjille annetaankin avainrooli yhteisen oppimisen viritäjänä. Dialogin avulla julkiset organisaatiot voivat ottaa vastaan tietoa siitä, miten ne voisivat kehittää käytäntöjä. Dialogiset toimintatavat ja toimintaa parantamaan tarkoitettuja toimenpiteitä voidaan nähdä myös yhtenä tapana uudistaa käytäntöjä ja yhteiskunnan moraalipoliittista elämää laajemminkin (Schwandt 2002). Kysymykseksi muodostuu, miten tällaisella arvioinnilla saadut tulokset voidaan juurruttaa käytäntöön ja miten asiantuntija-ansat prosessissa voidaan välttää.

Esimerkkini tässä yhteydessä on opettamis- ja oppimisprosessi (2005), jossa sovelsimme vertaistyöskentelymenetelmiä. Kehitimme käyttäjäorientoituneen arviointimenetelmän yhdessä ammattilaisten kanssa, jotka halusivat oppia metodin ja pilotoida sitä käytännössä. Perustimme vuoden mittaisen vertaistyöskentelyryhmän seuraamaan arviointiprosessin eri vaiheita sekä jakamaan kokemuksia (Hänninen ym. 2007). Tarkoituksemme oli kokeilla, miten metodi sopi yhteen sosiaalityön käytäntöjen kehittämi-

sen kanssa Suomen kontekstissa, ja testata, voisiko metodia käyttää sisäisessä arvioinnissa. Pilottien avulla tarkastelimme, miten palveluiden käyttäjiä voisi vetää mukaan palveluiden rakenteiden uudistamiseen.

Otimme mukaan useita työyhteisöjä (Wenger 1998) – kahden vuoden aikana mukaan tuli kaikkiaan 23 erilaista työyhteisöä. Yhteiset kokoontumiset osuivat niihin rajakohtiin, joissa käsiteltiin käytäntöjen yhteisiä kehittämistavoitteita ja projektisuunnitelmia (myös Hildrum ja Liavåg Strand 2007). Tällaista menettelyä voidaan luonnehtia avoimeksi ympäristöksi, jossa käytännön toimintaa kehitettiin usealla eri tasolla, oppimisfoorumeilla, joissa tutkijat ja käytäntötoimijat tapasivat, eri työyhteisöjen käytännöissä, joissa palveluiden käyttäjät ja ammattilaiset tapasivat kasvokkain. Kehittämistä tapahtui myös henkilökohtaisella tasolla ihmisten ajatuksissa.

Vertaisoppimisprosessi nojautuu keskinäiseen tukemiseen, missä osallistujat ovat sekä tukea antavina että sitä saavina osapuolina. Tuki ei voi olla ennalta tai ylhäältä säädettyä, vaan sille on ainoastaan rakennettava mahdollistavat olosuhteet (Hyväri 2005). Vertaisoppiminen on myös emotionaalinen, sosiaalinen ja dynaaminen prosessi. Oppiminen sisältää tunteita, joita ilman oppimisen väitetään olevan mahdotonta. Tunteet ja tosiasiatieto kietoutuvat toisiinsa; tekemällä opitaan ja harjoitetaan aktiivista käytäntöjen testaamisen taitoa. Tämä tulee lähemmäksi autoetnografisen työskentelyn muotoja ja siihen liittyy osallistujien henkilökohtaisia ajatuksia, tunteita, tarinoita ja havaintoja, jotka ovat osa sitä sosiaalista kontekstia, jota tutkitaan.

Susanna Hyväri (2005) esittää johtopäätöksen, jonka mukaan menestykselliseen vertaisoppimiseen tarvitaan yhteinen tila, missä kokemuksia voidaan jakaa. Tämä edellyttää myös yhdessä jaettuja sääntöjä. Vertaisoppiminen muodostuu prosessin aikana tuotetuista rakennuspalikoista. Asetelmissamme rakensimme oppimisprosesseja, joita on analysoitu pedagogiikan piirissä. Esimerkiksi Hakkarainen (2001) puhuu tutkimusorientoituneesta oppimisesta, missä jaettua tietoa pidetään yhteisenä nimittäjänä. Pidimme lähestymistavan laajana ja avoimena eikä siinä edellytetty täsmällisesti keskiöön asetettua jaettua tietoa. Mikä sitten muuttui vai muuttuiko mikään? Tarkoitus oli monitoroida prosessia, ja päädyimme yhteiseen julkaisuun. Siinä ammattilaiset arvioivat kriittisesti, miten yhteinen prosessi oli tullut esiin heidän omissa käytännöissään. Meillä oli vaikeuksia, jotka olivat yhteydessä ammattilaisten paikkaan organisaatiossa sekä jännitteisiin, joita ammattilaiset havaitsivat käyttäjien toiminnassa. Nämä synnyttivät keskusteluja käyttäjä-arviointimallin soveltuvuudesta sisäiseen arviointiin. Käytännön näkökulma on kuitenkin oleellinen, jos tarkoitus on muuttaa rakenteita.

Eräs ammattilainen (Hirsikoski 2007, 28) arvioi, että malli vahvisti ja konkretisoi käyttäjien mukaan ottamisen erilaisia ulottuvuuksia. Aikaisemmin olimme tarkastelleet asiaa ongelmalähtöisesti, millä emme onnistuneet saamaan käyttäjiä mukaan. Kun muutimme lähtökohtaa neuvottelevaksi, havaitsimme, että arviointi voi rakentaa siltaa palveluiden tuottajien ja vastaanottajien välille muun muassa kielellisiä kuiluja umpeen kuromalla. Neuvotteleva prosessi antaa mahdollisuuden siihen, että käyttäjän äänen autenttisuus säilyy. Myös arvioitsijan rooli muokkautui neuvottelevassa prosessissa. Selväksi kävi, että arvioitsija ei ole se, joka muuttaa asioita. Parhaassa tapauksessa hän antaa ammattilaisille ja johtajille mahdollisuuksia, tilaa ja välineitä hyödyntää käyttäjien kokemuksia ja palautetta. Arvioitsija voidaan nähdä eräänlaisena aktiivisena valmentajana (*coach*) prosessin aikana. (Högnabba ja Paananen 2007, 26.)

Oppiminen on pitkälti ongelmien ja konfliktien ratkaisemista. Käytäntö saattaa tarvita sellaisia ajatuksellisia välineitä, jotka itsessään ovat käytännöllisiä. Tämä tuli painokkaasti esiin vertaistyöskentelyprosessissamme. Ongelmat, menestykset sekä tarinat tuotiin ryhmään, jossa oli yhteinen lähtökohta ja jossa kaikilla oli mahdollisuus osallistua ja antaa panoksensa. Ammattilaiset ja kehittäjät muokkasivat asialistaa kysymystensä, epävarmuksiensa ja kuvaustensa avulla sitä mukaa kuin ryhmässä edettiin. Ryhmissä tapahtuneiden neuvotteluiden avulla erilaiset työyhteisöt saattoivat reflektoida käytäntöään. Tutkijoina roolimme muotoutui siten, että olimme kehittämisorientoituneita ohjaajia tai autoetnografisia tutkijoita, joiden tarkoituksena oli painottaa teoreettisia ja analyttisiä näkökulmia sekä tehdä tilaa innovatiivisille prosesseille. Arviointiprosessissa oli selkeä rakenne, mutta myös tilaa luovuudelle, ja siinä annettiin vastavuoroisesti tukea eri osapuolille. Vuorovaikutus eri ammattilaisten kanssa teki prosessista miellyttävän kokemuksen, kuten yksi osallistuja ilmaisi. Kaikkiaan prosessista muodostui yhteinen hanke, jonka sisällä käytiin dialogia teoreettisten ja käytännöllisten prosessien kesken (myös Shotter ja Gustavsen 1999).

Burbules (1993) ja Mönkkönen (2007) ovat nostaneet esiin dialogin käsitteen kommunikaatioprosessina, joka suuntautuu etsimään uutta ajattelutapaa ja uutta tietoa. Dialogi itsessään ei ole tavoite vaan prosessi, joka tukee muita tavoitteita. Schwandt (2002) on kehittänyt Burbulesin ajattelua edelleen. Hänen mukaansa dialogi on käytäntöä, joka auttaa saavuttamaan käytännöllis-moraalista tietoa. Sen lisäksi dialogi sisältää idean, joka suuntaa kohden niitä toimintoja, jotka ennemmin tai myöhemmin asettuvat tehtäväksi. Käytäntönä dialogi ei ole ristiriitoja tuottava, vaan se luo keskustelemaan vuorovaikutuksen, jossa tarkoituksellisesti suuntaudutaan oppimiseen. Tarkoitus ei kuitenkaan ole muuttaa toisia ihmisiä, vaan vaikuttaa muutokseen, jota dialogisella toiminnalla saadaan aikaan. Hankkeessamme

mukana olleen toisen ammattilaisen, Thomasénin (2007, 40), mukaan dialoginen prosessi parhaimmillaan on jännittävä, keskinäisesti kunnioittava ja osallistava. Arviointiprosessi systemaattisesti ja vaiheittain toteutettuna luo jotain uutta. Dialogisessa prosessissa jaettu yhteinen vastuu muodostuu positiiviseksi ylpeyden aiheeksi osallistuneille.

Käyttäjäorientoitunut arviointimalli voi edistää laajempaa vaikuttamista tasoille, ei vain käytännön tasolle mutta myös ajattelun tasolle ja vaikaka hallinnolliselle tasolle. Kehittämämme oppimisprosessi rakensi uutta tasapainoa eri tasojen välisille dialogisille prosesseille; systeemin tasolle voidaan vaikuttaa oppimalla alemman tason toiminnasta ja opittua eteenpäin välittämällä. Dialogisina kohtaamisina toteutettu arviointikäytäntö muodostuu kohtaamisista ja niissä esitetyistä toimintaa koskevista tulkinnoista. Kyseisessä prosessissa arvioitsijan sen enempää kuin ammattilaisenaan ei ole tarkoitus ratkaista ongelmia vaan käsitteellistää ja ymmärtää niitä. Tämän tapainen järjeily ottaa huomioon tilanteen monimutkaisuuden ja koettaa jäsentää sitä. Siten ajatushorisontti laajenee ja inhimillinen kokemus lisääntyy (Gadamer 1981). Muodostuva uusi ymmärrys muuttaa ja mahdollisesti jäntevöittää tapaa, jolla tulevaisuusstrategioita omaksutaan käytäntöön ja kehitetään parempia tapoja käyttäjien mukaan ottamiseen.

Arviointikäytännön muuttuneet roolit ja prosessit

Arviointitutkimus on soveltavaa tutkimusta, jonka tarkoitus on tuottaa uutta tietoa käytännöllisiä ongelmia ratkaisemalla ja toimintaa kehittämällä. Tässä artikkelissa esitellyt tapaukset osoittavat, että tiedon tuotanto sosiaalityössä ja hyvinvointipalveluissa on nähtävä jatkumona. Sen on oltava yksilöllisesti mielekästä ja elämäntilanteeseen vaikuttavaa niille ihmisille, jotka arviointitutkimuksiin osallistuvat. Sosiaalityöntekijät ja muut sosiaalialan ammattilaiset ovat usein osoittaneet pettyneensä siihen, että tutkimuksissa esitellään keskiarvotuloksia tai arviointitutkimukset perustuvat valtaviiin aineistoihin, joissa tulokset väljähtyvät tai hukkuvat.

Arviointitutkimus on joutunut rakentamaan yhteistyötä käytännön kanssa kysymällä, miten käytäntöä toteutetaan, miten sitä voi tutkia ja arvioida ja miten sen tulokset voidaan välittää käytäntöön. Näillä kysymyksillä arviointitutkimus on kiinteästi sidoksissa käytäntötutkimukseen. Arviointitutkimuksen on etsittävä uusia organisoimisen ja tekemisen muotoja käytännön toteutuksiinsa. Taulukkoon 2 (s. 64) olen koonnut arviointiperinteiden erilaisia elementtejä, jotka ovat jäsennettävissä kuuden tekijän mukaan: 1) tutkimusintressi, 2) metodologia, 3) tiedon hankkiminen, 4) tutkimustiedon tulokset, 5) julkistamis- ja levittämisprosessi sekä 6) tutkijan rooli.

Taulukko 2. Evaluointikäytännön kriittisiä elementtejä.

	Perinteinen arviointitutkimus	Yhteistyössä toteutettu käytännön arviointi	Yhteistoiminnallinen käytännön arviointi
Tutkimus-intressi	Hierarkkinen, ensimmäisen tason tutkimus	Vuorovaikutteinen, toisen tason tutkimus	Vuorovaikutteinen, kolmannen tason tutkimus
Metodologia	Kyselyt ja haastattelut Aineiston analysointi	Monimetodisuus Yksittäiset tapaustutkimukset Analyysiin sisältyy reflektiivisiä tulkintoja	Etnografinen ja monidimensionaalinen arviointi Analyysiin sisältyy tutkijan kertomus omasta positioistaan ja ymmärryksestään
Ymmärrys tiedosta ja tiedon asema	Korkean tason asiantuntijuus Tieto kehittyy tutkimuksen kautta	Postmoderni asiantuntijuus Tieto kehittyy vuorovaikutuksessa käytännön kanssa	Postmoderni asiantuntijuus Tieto muodostuu ja kehittyy vuorovaikutuksessa eri tasojen sisällä ja välillä
Tiedon tuotos	Kuvailuja ja selityksiä Uutta tietoa	Neuvotteluja Dialogia tutkimuksen sisällä Dialogia käytännön toimijoiden kanssa Reflektiivistä tietoa	Neuvotteluja ja oppimista Uutta ymmärrystä
Tiedon levittämisen prosessi	Tiedon siirtämistä Täsmällistä tietoa Laadun määrittely tieteellisen vertaisarvioinnin perusteella	Tiedon tuottamista Refleksiivisyyttä Simultaanisesti tapahtuvaa oppimista ja kehittymistä Laadun arviointi dialogin avulla	Tiedon tuottamista ja tiedon kehittämistä Refleksiivisyyttä Vertaisoppimista ja metodologista kehittämistä Laadun varmistaminen testataan prosessin laajentamisella
Tutkijan rooli ja asema	Tutkija muutoksen agenttina Tutkimus informoi käytäntöä Sisäinen validiteetti	Käytännön toimija muutoksen agenttina Käytäntö informoi tutkimusta Sisäinen validiteetti	Yhteistuottaminen tutkijoiden ja käytännön toimijoiden (myös asiakkaiden) kanssa Kollektiivinen oppiminen, arviointi ja käytäntö aktiivisina yhteistyökumppaneina Ulkoinen validiteetti

Nyt 2000-luvun alkupuolella on käynnissä keskustelu tieteen ja yhteiskunnan muutoksesta. Keskustelua on kritisoitu abstraktiksi. Tove Rasmussen (2011) tarkastelee sosiaalityön tiedon erilaisia muotoja evidenssin näkökulmasta, mikä on tullut yhdeksi laajaksi keskusteluksi auttamisprofessiotutkimuksen piirissä. Olen keskittynyt tässä artikkelissa arviointitutkimukseen ja sen kehitykseen, ja olen ollut kiinnostunut kriittisistä elementeistä tekemissäni arviointitutkimuksissa. Kuvaamani tapaukset eivät ole täsmällisesti vertailukelpoisia, ja olenkin valinnut ne valottamaan käytäntöä ja tutkimusta sekä niiden suhdetta. Huomioni on kiinnittynyt tutkijan rooliin, tietotuotantoon ja tiedon levittämisen prosessiin.

Ensimmäistä tarkastelemani tapausta voi luonnehtia melko traditionaaliseksi tutkimusasetelmaksi, jossa tutkija vie tutkimuksen käytäntöön ja tulkitsee tutkimuksen voivan antaa tietoa käytännölle; tutkija nähdään tässä itsensä muutosagentiksi määrittelevänä. Tutkimuksen luotettavuus turvataan käyttämällä tieteellistä vertaisarviointia. Toinen tapaukseni on enemmän yhteistoiminnallinen tutkimus, jossa tutkijaryhmä ja ammattilaiset yhdessä sitoutuvat toiminnan eri vaiheisiin ja niiden reflektointiin tutkimuksen kuluessa. Tässä ammattilainen nähdään muutosagenttina ja reflektointia käytäntöön integroivana toimijana. Luotettavuus testataan käytännön sisällä liittämällä siihen dialogeja mukana olevien toimijoiden, kuten asiakkaiden, kanssa. Kolmas tapaus on avoimempi ja laajempi prosessi, jossa verkostoidutaan moniulotteisesti ja saatetaan yhteen erilaisia konteksteja. Tällöin arviointi nähdään koko tiedontuottamisprosessin aktiivisena osana. Luotettavuus testataan toistuvasti paitsi käytännön sisällä myös itse käytännön ulkopuolella eri verkostoissa.

Karvinen-Niinikoski (2005) painottaa, että muutos kohti avointa asiantuntijuutta on lisännyt vuorovaikutuksen merkittävyyttä. Asiantuntemus ei ole informaatiota ja tietoa itseensä tallentavien yksilöllisten ammattilaisten asia, vaan sen sijaan tiedon rakentamista ja sen kommunikointia yhteistoiminnallisesti. Tällöin myös luovien toimintamallien kehittäminen nojautuu yhteisöön. Tutkijan rooli on laajentunut itse määrittelystä asiantuntijuudesta refleksiiviseksi ja dialogiseksi tutkijaksi. Pikemminkin kuin vain muotokuvaa toisesta (henkilöstä, ryhmästä, kulttuurista) tutkijan täytyy muodostaa kuva itsestään. Tavoitteellisessa yhteistoiminnallisessa arvioinnissa tutkijat pyrkivät toteuttamaan refleksiivisyyden ihannetta ja ottamaan asetelmaan mukaan myös persoonallisia ajatuksia, tarinoita ja havaintoja kontekstin ymmärtämiseksi. Menettely on vahvasti vastakohtaista oletusjohtoiselle, (post)positivistiselle tutkimukselle.

Mitä sitten lopulta ovat erilaiset käytäntöä koskevan arvioinnin uudet muodot? Shaw ja Faulkner (2006) ovat esittäneet, että seuraavat elementit täytyy olla mukana arvioinnissa: 1) välitön sitoutuminen tutkimuksen

tuloksiin, 2) tutkijat sekä subjekteina että objekteina, 3) tiedon tuotannon ja sen tarkoituksenmukaisuuden toisiinsa nivoutuminen, 4) henkilökohtaisuus ja tavoitteet sekä 5) tutkimusprosessi, jossa on selkeä johtoaajatus.

Uuden arvioitsijasukupolven on sanottu löytävän sitoutumistavan sellaiseen inklusiiviseen arviointikäytäntöön, joka on konkreettinen ja normatiivinen ja sisältää moninäkökulmaisuuksia. Lisäksi se sisältää ja ottaa huomioon arkielämän moraaliset ja poliittiset ulottuvuudet sekä sen, miten eri tavoin määritellään sosiaalisia ongelmia ja arvioidaan sosiaalisia ongelmia ratkaisuna kyseisiin ongelmiin. Edelleen uuden sukupolven arviointitavassa tarkastellaan arviointia myös sosiaalisen itseyttämyksen muotona (Schwandt 2002, 123; 191). Keskeinen kysymys on tutkijan position itseyttämyksensä ja tutkijan kertomuksen esille tuominen; tutkija on aktiivinen osapuoli sekä tieteessä että yhteiskunnassa. Arvioinnin uusi käsitteellistäminen on kiinnostunut etsimään uusia ratkaisuja yhdessä toimijoiden kanssa, jolloin arvioitsijan tavoitteena on ottaa selvää ja osallistua enemmän kuin vain nähdä ja löytää. Jotta arvioitsijalla olisi kykyä oppia käytännöstä, arviointia tulee kehittää avoimen ympäristön sosiaalisissa suhteissa.

Lähteet

Burbules N. Dialogue in teaching. Theory and practice. New York, NY: Teachers College Press, 1993.

Chen HT. Practical program evaluation. Assess and improve program planning, implementation and effectiveness. Thousand Oaks, CA: Sage, 2005.

Connolly WE. Political science and ideology. Redwood City, CA: Atherton Press, 2006.

Donaldson SI, Scriven M. Evaluating social programs and problems. Visions for the new millennium. The Stauffer Symposium on Applied Psychology at the Claremont Colleges. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003.

Ennals R. Rapid restructuring of European working life. Likely health effects and options for preventive action. Paper presented at the Anglo-Swedish High Level Seminar on Promoting Occupational and Public Health. Stockholm, October 2005.

Gadamer H-G. Reason in the age of science. Cambridge, MA: MIT Press, 1981.

Gadamer H-G. Truth and method. New York, NY: Continuum, 1989.

Gustavsen B. Action research, democratic dialogue and the issue of 'critical mass' in change. Qualitative Inquiry 1996; 2 (1): 90–103.

Gustavsen B. From experiments to network building. Trend to use of research for constructing working life. Human Relations 1998; 1 (3): 431–448.

Gustavsen B, Finne H, Oscarsson B. Creating connectedness. The role of social research in innovative policy. Amsterdam: Benjamins, 2001.

Hakkarainen K. Aikuisten oppiminen verkossa. Julkaisussa: Sallila P, Kalli P, toim. Verkot ja teknologia aikuisopetuksen tukena. Aikuiskasvatuksen vuosikirja 2001; 42: 16–52.

Hammersley M. Deconstructing the qualitative-quantitative divide. Julkaisussa: Brannen J. Mixing methods. Qualitative and quantitative research. Aldershot: Avebury, 1992: 39–56.

Hammersley M. The politics of social research. London: Routledge, 1995.

Hildrum J, Liavåg Strand G. Overcoming challenges in writing about action research. The promise of the development story. Systemic Practice and Action Research 2007; 20 (1): 77–89.

Hirsikoski R. BIKVA-pilotoijien oppimisen kehät. Hankkeen vastaavan ohjaajan kokemuksia. Julkaisussa: Hänninen K, Julkunen I, Hirsikoski R ym., toim. Asiakkaat oppimisen käynnistäjinä. Raportti BIKVA-arviointimenetelmän oppimisen kehistä. Helsinki: Stakes, Raportteja 6, 2007: 26–29.

House ER. How we think about evaluation. Julkaisussa: House ER, toim. New directions in educational evaluation. London: RoutledgeFalmer, 1986: 30–50.

House ER, toim. School evaluation. The politics and process. Berkeley, CA: McCutchan, 1973.

Hyväri S. Vertaistuen ja ammattiauttamisen muuttuvat suhteet. Julkaisussa: Nylund M, Yeung AB, toim. Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 2005: 214–235.

Hänninen K, Julkunen I, Hirsikoski R ym, toim. Asiakkaat oppimisen käynnistäjinä. Raportti BIKVA-arviointimenetelmän oppimisen kehistä. Helsinki: Stakes, Raportteja 6, 2007.

Högnabba S, Julkunen I, Kainulainen S, Korteniemi P, Lindqvist T, Peitola P. Steps into realistic evaluation in social work in Finland. Julkaisussa: Sommerfeld P, toim. Evidence-based social work. Towards a new professionalism? Bern: Lang, 2005: 109–126.

Högnabba S, Paananen I. BIKVA-pilotoijien oppimisen kehät. Julkaisussa: Hänninen K, Julkunen I, Hirsikoski R ym., toim. Asiakkaat oppimisen käynnistäjinä. Raportti BIKVA-arviointimenetelmän oppimisen kehistä. Helsinki: Stakes, Raportteja 6, 2007: 23–25.

Ife J. Community development. Creating alternatives – vision, analysis and practice. London: Longman, 1995.

Julkunen I, Strandell H, Kangas H. ”Kunnon elämä... Olisi hyvä jossain.” Helsingfors: Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet, SSKH Skrifter 12, 2000.

Karvinen-Niinikoski S. Research orientation and expertise in social work. Challenges for social work education. European Journal of Social Work 2005; 8 (3): 259–271.

Krogstrup HK. Brugerinddragelse i kvalitetsvurdering af sociale indsatsområder. En dialog og læringsorienteret evalueringsmetode. Nordisk Socialt Arbeid 1996; 2: 114–129.

Krogstrup HK. User participation in quality assessment. Evaluation 1997; 3 (2): 205–224.

- Krogstrup HK. User evaluation in practice. The UPQA model. Julkaisussa: Julkunen I, toim. Perspectives, models and methods in evaluating the welfare sector. A Nordic approach. Helsinki: Stakes, FinSoc Working Papers 4, 2004: 83–91.
- Lofland J, Lofland LH. Analyzing social settings. A guide to qualitative observation and analysis. Belmont, CA: Wadsworth, 1995.
- London S. Understanding change. How it happens and how to make it happen. 1996. Saatavissa: <<http://scottlondon.com/reports/change.html>>. Viitattu 17.6.2016.
- Mertens D. Inclusive evaluation. Implications of transformative theory for evaluation. *American Journal of Evaluation* 1999; 20 (1): 1–14.
- Mertens D, McLaughlin J. Research and evaluation methods in special education. London: Sage, 2004.
- Mönkkönen K. Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö. Helsinki: Edita, 2007.
- Pawson R, Tilley N. Realistic evaluation. London: Sage, 1997.
- Rajavaara M. Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84, 2007.
- Rasmussen T. Knowledge production and social work. Forming knowledge production. *Social Work & Social Sciences Review* 2011; 15 (1): 28–48.
- Reason P, Torbert WR. Toward a transformational science. A further look at the scientific merits of action research. *Concepts and Transformation* 2001; 6 (1): 11–37.
- Schwandt T. Evaluation practice reconsidered. Frankfurt am Main: Lang, 2002.
- Shaw I, Faulkner A. Practitioner evaluation at work. *American Journal of Evaluation* 2006; 27 (1): 44–63.
- Shotter J, Gustavsen B. The role of dialogue conferences in the development of learning regions. Doing from within our lives together what we cannot do apart. Stockholm: Stockholm School of Economics, 1999.
- Seng QK, Keung HK, Cheng SK. Implicit theories of creativity. A comparison of student-teachers in Hong Kong and Singapore. *Compare. A Journal of Comparative and International Education* 2008; 38 (1): 71–86.
- Thomasén T. Voiko sosiaalityöntekijä toimia arvioijana omassa työyhteisössä? Kokemuksia improvisaatio-Bikvasta. Julkaisussa: Hänninen K, Julkunen I, Hirsikoski R ym., toim. Asiakkaat oppimisen käynnistäjinä. Raportti BIKVA-arviointimenetelmän oppimisen kehistä. Helsinki: Stakes, Raportteja 6, 2007: 39–40.
- Vedung E. Utvärderingens bølja. Helsinki: Stakes, 2004.
- Wenger E. Communities of practice. Learning, meaning, and identity. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- White S. Auto-ethnography as reflexive inquiry. The research act as self-surveillance. Julkaisussa: Shaw I, Gould N, toim. Qualitative research in social work. London: Sage, 2001: 100–116.

Mirja Satka

Sosiaalityön tieto ja tietäminen muuttuvan hallinnan oloissa

Viimeiset vuosikymmenet ovat olleet sosiaalialalle suuren murroksen aikaa. Ulla Mutka (1998) ennakoi väitöskirjassaan jo seitsemäntoista vuotta sitten mielestäni aivan oikein: sosiaalialalla on edessä ”kokonaisen aikakauden vaihtuminen”. Hän nimesi meneillään olevan murroksen sosiaalityön neljänneksi käänteeksi. Sitä edeltäneet sosiaalityön tietoperustan suuret käänteet olivat sosiaalisen työn oikeudellistuminen kansalaissodan jälkeen, sotavuosia seurannut psykologisoituminen sekä 1970–1980-lukujen taitteeseen ajoittunut sosiaalityön akatemisoituminen yhteiskuntatieteiden yhteydessä (Satka 1997).

Yksi tapa analysoida nykyistä murrosta on tulkita sitä erityisen hallinnan tavan toimeenpanon aikakaudeksi (esim. Hänninen ja Karjalainen 1997; Miller ja Rose 2008; Kotkas 2009; Kaisto ja Pyykkönen 2010; Satka ym. 2011). Hallinnalla tarkoitan tässä yhteydessä yksinkertaisesti sellaista vallan harjoittamisen muotoa tai tapaa, jolla pyritään ohjaamaan yksilöiden, yhteisöjen ja organisaatioiden käyttäytymistä. Sosiaalialan toimijat ovat sopeutuneet uuden hallinnan tuomiin toimintatapoihin joiltain osin hyvin, toisin osin huonosti.

Nykyisen hallinnan ehdot

Nykyiselle hallinnan tavalle ja johtamiselle on ominaista vahva tehokkuuden ja hyödyllisyyden vaatimus globalisoituneen talouden näkökulmasta: se priorisoi laadukkaan työvoiman tuottamista elinkeinoelämälle sekä tehokkuutta lisääviä innovaatioita palvelutuotannolle. Innovaatiotoiminnan uutena kannustimena on etenkin se, ettei sosiaalipalveluilla enää tavoitella ainoastaan ihmisoikeuksien ja pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolle tyypillisen yhteisvastuun toteuttamista, vaan osaksi sen eetosta on tullut myös palvelualan kansainvälisten pääomasijoitusten maksimointi. (Esim. Rajavaara 2007 ja Koskiahho 2008.)

Uuden hallinnan tietomuoto on näyttöperustainen toiminta (*evidence-based practice*), joka hyväksyy vain tietynlaiset filosofiset (ontologiset ja epistemologiset) oletukset siitä, millainen tieto on pätevää vaikuttavuuden osoittamisessa (Rajavaara 2007). Samalla se edellyttää toimijoilta vaikuttavuutta tukevan moraalisen järjestyksen noudattamista. Toinen merkittävä uuden hallinnan piirre on tietynlaisella, kapeasti käsitetyllä tiedolla eli informaatiolla kaikkea toimintaa ohjaava järjestelmä, joka lainattiin yritysten laskentatoimesta (esim. Juhila 2009; Saario 2014). Ongelma onkin tullut siitä, että yritystalouden mittarit soveltuvat jokseenkin huonosti sosiaalipalvelujen sisällön ”tuotteistamiseen”. Näissä olosuhteissa sosiaalialan asiantuntijoiden haasteeksi on muodostunut nykyisten, sangen monimutkaisten sosiaalisten ongelmien tiedollinen ja moraalinen hallinta niin, että toiminta täyttäisi sosiaalityölle asetetut oikeudelliset ja moraaliset velvoitteet edes minimitasolla sekä lisäisi kansalaisten hyvinvointia.

Sosiaalityön historia

Siinä, että viime vuosikymmenten suuret poliittiset, taloudelliset, tekniset, sosiaaliset ja kulttuuriset käänteet ovat problematisoineet sosiaalityön toiminnan motiivit ja itseymmärryksen, ei sinänsä ole mitään erityistä. Historiantutkimus osoittaa, että toimijat ovat tähänkin asti joutuneet aina rakentamaan oman aikansa sosiaalisiin suhteisiin sopivan sosiaalityön opin ja käytännöt eli uudet työmenetelmät ja tiedon tuottamisen tavat. Sosiaalityötä ovat aina määrittäneet oman aikansa historialliset, paikalliset ja kulttuuriset olot ja niissä vallitsevat 1) poliittinen ajattelu tai ideologia, 2) sosiaaliset liikkeet ja kansalaisyhteiskunta, 3) sosiaalipalveluiden käyttäjät eli asiakkaat, 4) hallitsevat tieto- ja asiantuntijuuskäsitykset sekä 5) sosiaalityön opilliset perinteet. (Esim. Lorenz 1994 ja 2014; Satka 1995.)

Sosiaalityön oppihistoria on pitkä, mutta se poikkeaa vanhoista tieteenaloista. Hyväntekeväisyyden ja köyhäinhoidon tieteellistämisen aloittivat teollisen vallankumouksen jälkimainingeissa naiset, jolla ei juuri ollut sijaa miesten hallitsemassa akateemisessa maailmassa. Sosiaalityöllä on monia vahvoja naispioneereja. Merkittävin heistä on Chicagon sosiaalityöteolliseen koulukuntaan kuulunut Jane Addams (1860–1935). Filosofian tietosanakirja (Stanford Encyclopedia of ... 2014) luonnehtii häntä pragmatismia (esim. Pihlström 2001) edustavaksi julkiseksi filosofiksi (*public philosopher*). Addams painotti käytäntöä totuuden ja merkityksen arvosteluperusteina. Hän uskoi, että tiedolle syntyy merkitys vasta sitten, kun sitä sovelletaan yhteiskunnalliseen toimintaan. Addams itse kyseenalaisti teorian ja käytännön välisen rajan työskentelemällä Chigagon settlement-

titalon, Hull-Housen, johtajana (esim. Addams 1990 ja 2002 [alkup. 1910 ja 1902]).

Addams pureutui köyhyyden yksilöllisiin ja yhteisöllisiin syihin kehittämällä innovatiivisesti sosiaalitytöksi, pedagogiikan ja sosiaalisen vuorovaikutuksen välineitä sosiaalisen integraation edistämiseksi ja niiden sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseksi, joista maahanmuuttajat Chicagon slummissa kärsivät. Hänelle yhteisöllinen sosiaalinen toiminta (*social action*) maahanmuuttajanaapureiden ja köyhien parissa oli epistemologinen tutkimusmatka teorian ja käytännön suhteisiin. Addams halusi pitää tutkimuskenttensä yliopiston ulottumattomissa. Hän kieltäytyi tarjotusta yliopistovirasta mutta julkaisi tusinan kirjoja ja yli 500 artikkelia, jotka kehittivät sosiaalisten ongelmien dokumentointia, edistivät sosiologista keskustelua ja sosiaalis-kulttuurisia innovaatioita esimerkiksi lapsi- ja nuorisotyössä (esim. Addams 1972 [alkup. 1909]). Nais- ja rauhanliikkeen aktivistina Addams palkittiin Nobelin rauhanpalkinnolla 1931.

Eurooppalaisista naispioneereista tutkijoina merkittäviä ovat sosiaali- ja taloustieteilijä Ilse Arlt (1876–1960), joka perusti Wienissä sosiaalityön koulun 1912 ja kehitti ja julkaisi ihmisten hyvinvoinnin mittauksesta ja teoriasta useita merkittäviä teoksia, sekä taloustieteilijä ja sosiaalireformisti Alice Salomon (1872–1948), joka perusti Berliinissä *Soziale Frauenschulen* 1908. Salomon joutui sukupuolensa lisäksi syrjityksi tiedemaailmassa myös juutalaisuutensa takia ja kuoli unohdettuna, kuten myös Ilse Arlt (Rauhala 2015). Addams, Arlt ja Salomon olivat kansainvälisen naisliikkeen ensimmäisen aallon aktivisteja. He halusivat tehdä tiedettä, jolla oli sekä elävä yhteys että konkreettisia vaikutuksia huono-osaisten kansalaisten elämään. Heidän tieteensä ja toimintansa eivät kuitenkaan mahtuneet oman aikansa tiedeyhteisön hallitseviin käsityksiin. Heidän työnsä laajuus ja merkitys on löydetty vasta viime aikoina (esim. Kuhlmann 2000; Maiss 2010; Satka ym. 2014).

Sosiaalityön haasteet vuonna 2015

Tutkimus rakentaa suomalaisista sosiaalialan ammattikäytännöistä jännitteisen kuvan. Uusi julkisjohtaminen (NPM) toi sosiaalityöntekijöille selontekovelvollisuuden vaatimuksen esimerkiksi työn vaikuttavuuden, hyvien käytäntöjen tai näyttövaatimusten nimissä (esim. Webb 2006; Juhila 2009; Saario 2014). Tämä sosiaalialan ulkopuolelta tuotu asetelma näyttää tuottavan sosiaalityöntekijöille vaikeasti ratkaistavia moraalis-eettisiä ristiriitoja, jotka menevät päivittäistä ajankäyttöä syvemmälle. Ne voivat johtaa myös Suomessa – kuten Britanniassa on tapahtunut – työikäntöjen teknistymisi-

seen sekä aivovuotoon, siis sosiaalialalta ja ammattitehtävistä pois siirtymiseen (Parton 2008; Munro 2011).

Tutkimus osoittaa, että liiketaloudesta lainatut tilinpidon käytännöt ovat alkaneet muokata sosiaalipalvelutyötä sosiaalityön etiikalle vieraisiin suuntiin. Kun sosiaalityöntekijä on koulutettu tavoittelemaan muutosta asiakkaan elämässä, on markkinalogiikan tarkoitus varmistaa toiminnan taloudellinen edullisuus (esim. Raitakari ja Saario 2008; Välimaa 2011; Saario 2014). Näiden tavoitteiden yhteensovittaminen tämän päivän toimintaympäristöissä on työläs tehtävä, joka kuormittaa työntekijöitä kohtuuttomasti (esim. Metteri ja Hotari 2011; Mänttari-van der Kuip 2015). Pahimmillaan ohjausjärjestelmä saattaa kannustaa työntekijöitä tekemään ongelmien ylläpitotyötä, sen sijaan että se vahvistaisi ongelmien ratkaisemista (Rimpelä 2008). Asiakkaan näkökulmasta se merkitsee sitä, että palvelua ei ole tarjolla. Sen seurauksena kasvaa riski, että koko hyvinvointivaltion legitimitetti murentuu.

Nykyisten vaikuttavuuden mittareiden perusongelma on se, että ne on suunnattu hallinnon tarpeisiin eivätkä ne tue ammatillista vastuunottoa palvelutyön laadusta asiakkaiden elämässä. Mittareiden palautearvo ei myöskään ole riittävä asiakkaiden tai työprosessien näkökulmasta. Myös ruohonjuuritasolla olisi tiedettävä, milloin työ tuli tehdyksi riittävän hyvin. Siksi on tarpeen problematisoida tietämisen ja tekemisen nykyisiä suhteita, sillä manageristinen arviointi tekee väkivaltaa sosiaalityön ydinprosesseille.

Sosiaalityö ei ole tuote eikä paketti. Sosiaalityö on toimintaa kansalaisten sosiaalisten oikeuksien varmistamiseksi (Niemelä 2011). Käytännössä palvelutapahtuma on asiakkaan ja tilanteen olosuhteisiin sovitettua vuorovaikutusta, jolla on samalla näkymättömiä, mutta tärkeitä suhteita ympäröivään yhteisöön ja koko yhteiskuntaan. Nykyoloissa sosiaalityön huomaanit perinteet (esim. Niemi ja Kotiranta 2008; O'Brien 2011) velvoittavat kysymään: miten luokkayhteiskunnan sosiaalisia ongelmia voisi hallita pätevämmiin ja eettisempiin ja miten pitää sosiaalityö rehellisenä eriarvoisuuden ja epäoikeudenmukaisuuden oloissa?

Sekä romanttisen konservatismiin kanta käytännön ensisijaisuudesta että tieteellisen rationalismin kanta tieteen ylivertaisuudesta ovat sosiaalityön tapauksessa liian yksinkertaisia sitoumuksia (Shaw 2005 ja 2011). Sen sijaan tarvitaan eri tiedonlajien ja tieteenalojen dialogia sekä pragmaattista asennetta. Työn vaikuttavuuden lähtökohtana on ymmärrys siitä, että suoritettu arviointi on aina todellisuutta muuttava interventio arvioinnin kohteeseen. Välineillä on palvelutoimintaa muokkaavia seurauksia. Toinen tärkeä lähtökohta on tunnustaa käytännön toimijoiden, ammattilaisten ja asiakkaiden, tietämys eli palvelutyön prosessien syvälinen asiantuntijuus. Tässä tietämyksessä uinuu sellaista potentiaalia, jota meille tuotetussa hal-

linnan tavassa on yritetty löytää niiden ulkopuolelta (Shaw 2011). Palveluprosessien käytännöllinen tietämys haastaa prosessien lopputulosta koskevan suoritettiedon ja kyseenalaistaa eri tieteellisen ja käytännön tiedon vanhat hierarkiat.

Edellä sanottu asettaa kysymyksen: miten käytännöllinen tieto saadaan osaksi palvelutyön vaikuttavuuden osoittamista? Mielestäni kvalitatiivisen tutkimuksen ja sosiaalityön käytäntötutkimuksen monipuolinen hyödyntäminen vaikuttavuuden arviointiin tarjoavat nykyisissä kompleksisissa yhteiskunnallisissa oloissa lupaavia vaihtoehtoja (esim. Yliruka 2015). Niiden ontologisena sitoumuksena ja lähtökohtana ovat sosiaalipalvelutyön käytännöt. Arviointia tekevät asiakkaat ja työntekijät tutkijoiden mahdollistaman osaamisen tukemana. Kvalitatiivinen ja käytäntötutkimuksellinen lähestymistapa kohdistuu vahvasti toimijoiden itsensä tietämykseen käytännön palvelutyöstä ja sen vaikutuksista.

Myös tutkijoilla, kvalitatiivisen ihmis- ja yhteiskuntatutkimuksen taitamisella sekä reflektiivisellä ajattelulla on kyseisessä arvioinnissa tärkeä sija. Laadullinen arviointi kutsuu yhden tieteenalan asiantuntemuksen sijasta koolle monitieteisen tiimin sosiaalialan käytäntöjen kehittämiseksi. Toisin sanoen laadullisen arvioinnin käsitys sosiaalisesta todellisuudesta (ontologia) perustuu relationaaliseksi ymmärrettyyn sosiaalipalvelutyöhön (esim. Blokland 2003; Yliruka 2015). Laadullinen arviointi kohdistuu toimijoiden tietämykseen toiminnassa ja toiminnasta. Se ei ensisijaisesti tähtää palvelun taloudelliseen tehokkuuteen, vaan tavoitteena on toiminnallinen muutos ihmisen problemaattisessa elämäntilanteessa sekä asiakkaiden ja työntekijöiden voimaannuttaminen omissa rooleissaan. Ei ole sattumaa, että se tuottaa sivutuloksena myös palvelutoiminnan taloudellisen tehostumisen. Tällaisen vaikuttavuuden arvioinnin tärkein tuotos on yhteiskuntarauhan, sosiaalisen integraation ja yhteisvastuun eetoksen vahvistuminen. Tämä tapahtuu sen seurauksena, että sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden tieto on paremmin jäsenettyä, ja sen ymmärryksen ohjaamina he voivat keskittyä kaikkiin käytettävissä oleviin keinoin ongelmatilanteiden ratkaisemiseen.

Lähteet

Addams J. *The spirit of youth and the city streets*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 1972 [alkup. 1909].

Addams J. *Twenty years at Hull House*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 1990 [alkup. 1910].

Addams J. *Democracy and social ethics*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 2002 [alkup. 1902].

- Blokland T. Urban bonds. Social relationships in an inner city neighbourhood. Käännös Mitzman LK. Cambridge: Polity Press, 2003.
- Hänninen S, Karjalainen J, toim. Biovallan kysymyksiä. Helsinki: Gaudeamus, 1997.
- Juhila K. Sosiaalityön selontekovelvollisuus. Janus 2009; 17: 296–312.
- Kaisto J, Pyykkönen M, toim. Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä. Helsinki: Gaudeamus, 2010.
- Koskiahho B. Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa. Palvelutalous ja sosiaalipolitiikka Englannissa, Ruotsissa ja Suomessa. Tampere: Vastapaino, 2008.
- Kotkas T. Terveysten ja sosiaalisen turvallisuuden hallinnointi 2000-luvun Suomessa. Menettelylliset oikeudet ja aktiivinen kansalaisuus. Lakimies 2009; 107: 207–225.
- Kuhlman C. Alice Salomon. Ihr Lebenswerk als Beitrag zur Entwicklung der Theorie und Praxis Sozialer Arbeit. Weinheim: BELTZ, Deutscher Studien Verlag, 2000.
- Lorenz W. Social work in a changing Europe. London: Routledge, 1994.
- Lorenz W. Is history repeating itself? Reinventing social work's role in ensuring social solidarity under conditions of globalisation. Julkaisussa: Harrikari T, Rauhala P-L, Virokannas E, toim. Societal change and social work. The changing conditions of social work in time and place. Aldershot: Ashgate, 2014: 15–30.
- Maiss M. Nachwort zu Ilse Arlt. Die Grundlagen der Fürsorge. Werkausgabe Ilse Arlt, Bd. 1. Wien: LIT, 2010: 251–288.
- Metteri A, Hotari K-E. Eettinen kuormittuminen ja toimintaympäristö nuorten palveluissa. Julkaisussa: Pehkonen A, Väänänen-Fomin M, toim. Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 2011: 67–93.
- Miller P, Rose N. Governing the present. Administering economic, social and personal life. Cambridge: Polity Press, 2008.
- Munro E. The Munro review of child protection. Interim report. The child's journey. 2011. Saatavissa: <<https://www.gov.uk/government/publications/munro-review-of-child-protection-final-report-a-child-centred-system>>. Viitattu 1.12.2016.
- Mutka U. Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 1998.
- Mänttari-van der Kuip M. Work-related well-being among Finnish frontline social workers in an age of austerity. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2015.
- Niemelä P. Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Julkaisussa: Pehkonen A, Väänänen-Fomin M, toim. Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 2011: 13–43.
- Niemi P, Kotiranta T, toim. Sosiaalialan normatiivinen perusta. Helsinki: Gaudeamus, 2008.
- O'Brien M. Equality and fairness. Linking social justice and social work practice. Journal of Social Work 2011; 11: 143–158.

- Parton N. Changes in the form of knowledge in social work. From the ‘social’ to the ‘informational’? *British Journal of Social Work* 2008; 38: 253–269.
- Pihlström S. Filosofin käytännöt. Pragmatismien perinteen vaikutus suomalaisessa filosofiassa 1900-luvulla. Helsinki: Unipress, 2001.
- Raitakari S, Saario S. Vaikuttavuuden osoittamisen vaatimukset mielenterveys- ja päihdekuntoutuksessa. Julkaisussa: Jokinen A, Juhila K, toim. Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 2008: 196–223.
- Rajavaara M. Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84, 2007.
- Rauhala P-L. Ilse Arlt. Unohduksesta nouseva sosiaalityön klassikko. *Janus* 2015; 23: 223–230.
- Rimpelä M. Lasten ja nuorten hyvinvointi. Julkaisussa: Moisio P, Karvonen S, Simpura J, Heikkilä M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 2008: 62–75.
- Saario S. Audit techniques in mental health. Practitioners’ responses to electronic health records and service purchasing agreements. Tampere: Tampereen yliopisto, 2014.
- Satka M. Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 1995.
- Satka M. Sosiaalityö ajassa. Ydinkysymysten äärellä. Julkaisussa: Viialainen R, Maaniittu M, toim. ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi”. Sosiaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes, Raportteja 213, 1997: 27–38.
- Satka M, Alanen L, Harrikari T, Pekkarinen E, toim. Lapset, nuoret ja muuttuvat hallinnan käytännöt. Tampere: Vastapaino, 2011.
- Satka M, Chambon A, McGregor C. Transforming European welfare policies, social work and social care practices. A special issue from the Third European Conference for Social Work Research. *European Journal of Social Work* 2014; 17 (5): 611–615.
- Shaw I. Practitioner research. Evidence or critique? *British Journal of Social Work* 2005; 35: 1231–1248.
- Shaw I. Evaluating in practice. Aldershot: Ashgate, 2011.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. Jane Addams. Saatavissa: <<http://plato.stanford.edu/entries/addams-jane/>>. Päivitetty 30.6.2014. Viitattu 3.5.2015.
- Välilä O. Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkääikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Tampere: Tampere University Press, Acta Universitatis Tamperensis 1589, 2011.
- Webb SA. *Social Work in a Risk Society. Social and Political Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- Yliruka L. Itsearviointi reflektiivisenä rakenteena. Kuvastin-menetelmän toimivuus, käytönotto ja kehittäminen. Helsinki: Socca, Heikki Waris Instituutin tutkimuksia 1, 2015.

Sari Rissanen ja Marketta Rajavaara

Hyvinvointipalvelujen tutkimus sosiaalityön erikoistumiskoulutuksessa

Me ja hyvinvointipalvelujen erikoisala

Muodostimme työparin vuonna 2008 ryhtyessämme yhdessä, toinen Helsingin ja toinen Kuopion yliopiston (nykyisin Itä-Suomen yliopisto) osa-aikaisena professorina, toteuttamaan hyvinvointipalvelujen erikoistumiskoulutusta osana valtakunnallisen sosiaalityön yliopistoverkosto Sosnetin yhteistyötä. Tulimme samalla sitoutuneeksi hyvinvointipalvelut-käsitteeseen, joka ei ollut siihen mennessä niveltynyt kiinteästi sen paremmin yliopistolliseen sosiaalityön oppiaineeseen ja tieteenalaan kuin mihinkään muuhunkaan alaan.

Emme tiedä varmuudella, miksi hyvinvointipalvelujen käsite päätettiin valita sosiaalityön erikoistumisalan nimeksi. Olemme pitäneet kuitenkin ratkaisua onnistuneena. Hyvinvointipalvelujen erikoistumiskoulutus on osoittautunut hedelmälliseksi, sillä hyvinvointi siihen liittyvine palveluineen koskettaa kaikkia ihmisiä. Käsite avaa monenlaisia näkymiä hyvinvoinnin järjestämiseen, sosiaalityön tutkimukseen ja laajemminkin yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Käsitevalinnat eivät ole yhdentekeviä, kuten Rajavaara virkaanastujaisesityksessään totesi:

”Käsitteet ja hyvinvoinnin järjestelyt ovat keskenään vastavuoroisessa suhteessa. Käsitteillä sekä kuvataan hyvinvoinnin järjestelyjä että muovataan niitä. Käsitteiden avulla nostetaan ilmiöitä esiin ja piilotetaan toisia ilmiöitä, ja käsitteitä käytetään ihmisten ohjaamisen sekä vallan välineinä. Käsitteet vaihtuvat, ja uudet korvaavat entisiä. Käsitteet saattavat elää rinnakkain, ja niiden käytöstä käydään kamppailuja. Käsitteiden ilmaantumisen ja käytön historiaa tarkastelemalla on siten mahdollista ymmärtää hyvinvointipolitiikan jännitteitä ja muutoksia.” (Rajavaara 2009, 346.)

Yksiselitteistä määrittelyä ei ole kansainvälisesti tai kansallisesti sille, mitä hyvinvointipalveluihin sisältyy. Julkisiin hyvinvointipalveluihin sisällytetään tavanomaisesti sosiaali- ja terveystalvelujen ohella myös muita palveluja, kuten varhaiskasvatusta, koulutusta ja kuntoutusta. Suomen lainsäädännössä ei käytetä hyvinvointipalvelujen käsitettä, mutta sitä hyödynnetään usein kuntien palveluviestinnässä. Käsitteellistä horjuvuutta aiheuttavat hyvinvoinnin ja palvelun käsitteiden erilaiset määrittelyt ja sisällöt sekä suhde lähikäsitteisiin, kuten sosiaali- ja terveystalvelut sekä hoivapalvelut (Sipilä ym. 1996; Rissanen ja Lammintakanen 2015).

Hyvinvointipalvelujen käsitteen käytön yleistyminen ilmentää julkisten palvelujen markkinoinnista. Yritysten asema palveluntuottajana julkisen sektorin ja järjestöjen rinnalla on vahvistunut 1990-luvulta alkaen myös sosiaalipalveluissa (esim. Rissanen ym. 2010). Kaikkein näkyvimmin hyvinvointipalvelujen käsite on otettu käyttöön yksityisissä *wellness*-palveluissa, joihin sisältyvät erilaiset kunto-, liikunta- ja hierontapalvelut sekä henkilökohtainen valmennus.

Valtiotieteiden tai yhteiskuntatieteiden lisensiaatintutkintoon johtava, 120 opintopisteen laajuinen hyvinvointipalvelujen erikoistumiskoulutus toteutettiin vuosina 2008–2011 ja 2012–2015. Koulutuksen osana opiskelijat laativat 40 opintopisteen laajuisen ammatillisen lisensiaatintutkimuksen. Hyvinvointipalvelujen erikoisalalle valitut opiskelijat työskentelevät useimmiten kunnissa keskijohdon tehtävissä, ja pieni osa heistä toimii sosiaali- ja terveystalvan järjestöissä tai muiden tahojen tutkimus- ja kehittämistehtävissä. Vuoden 2016 loppuun mennessä hyvinvointipalvelujen erikoisalalta on valmistunut 22 valtiotieteiden tai yhteiskuntatieteiden lisensiaattia.

Tässä artikkelissa keskustelemme hyvinvointipalvelujen käsitteestä ja tutkimuksesta kohdentamalla tarkastelun sosiaalityön ammatillisiin lisensiaatintutkimuksiin hyvinvointipalvelujen erikoisalalla. Kuvaamme tähän mennessä valmistuneiden lisensiaatintutkimusten aihepiirejä sekä niiden teoreettisia, aineistollisia ja menetelmällisiä valintoja. Tavoittemme on koota yhteen jo päättyneen lisensiaatintutkintoon pohjautuvan hyvinvointipalvelujen erikoistumiskoulutuksen tutkimukset sekä tarkastella erikoisalan tutkielmien antia sosiaalityön tutkimukselle. Valmistuneet tutkielmat löytyvät sähköisessä muodossa www.sosnet.fi-sivustolta. Artikkelin etenee siten, että ensin pohdimme sosiaalityön ja hyvinvointipalvelujen käsitteellistä suhdetta toisiinsa, tämän jälkeen tarkastelemme hyvinvointipalvelujen erikoisalan ammatillisia lisensiaatintutkimuksia ja lopuksi käymme keskustelua hyvinvointipalvelujen tutkimuksen lähitulevaisuudesta.

Sosiaalityö ja hyvinvointipalvelut

Sosiaalityön ja hyvinvointipalvelujen suhde on mahdollista jäsentää monella tavalla riippuen tarkastelun näkökulmasta. Lähtökohtana voivat olla esimerkiksi sosiaalityön tai yhteiskuntapolitiikan tieteenalan näkökulmat tai vaikkapa yliopistojen tai ammattikorkeakoulujen näkökulmat. Tarkastelu voidaan kohdentaa myös sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden suhteeseen. Esimerkiksi Teppo Kröger (2004) on pohtiessaan näiden suhdetta käsitteellistänyt sosiaalipalvelut sosiaalityön kohteeksi, menetelmäksi ja kontekstiksi. Ensimmäisen tarkastelutavan mukaan sosiaalipalvelut ovat sosiaalityölle vaikuttamistoiminnan kohde. Toisen tarkastelutavan mukaan sosiaalipalvelut, kuten muutkin hyvinvointipalvelut, ovat sosiaalityön menetelmiä tai välineitä. Kolmannen tarkastelutavan mukaan sosiaalipalvelut tai hyvinvointipalvelujärjestelmä laajemmin ovat sosiaalityön konteksti.

Sekä aiemman että nykyisen sosiaalihuoltolain perusteella sosiaalityö on sosiaalipalvelu. Lainsäädäntö määrittelee sosiaalityön yhdeksi sosiaalipalveluksi, ja samalla se tuo esille näiden palvelujen moninaisuuden. Sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) 3 §:n mukaan sosiaalipalveluilla tarkoitetaan kunnallisia sosiaalipalveluja ja niihin sisältyviä tukipalveluja sekä muita toimia, joilla sosiaalihuollon ammatillinen henkilöstö edistää ja ylläpitää yksilön, perheen ja yhteisön toimintakykyä, sosiaalista hyvinvointia, turvallisuutta ja osallisuutta. Lain 14 §:n mukaan sosiaalipalveluina on järjestettävä 1) sosiaalityötä, 2) sosiaaliohjausta, 3) sosiaalista kuntoutusta, 4) perhetyötä, 5) kotipalvelua, 6) kotihoitoa, 7) asumispalveluja, 8) laitospalveluja, 9) liikkumista tukevia palveluja, 10) päihdetyötä, 11) mielen-terveystyötä, 12) kasvatus- ja perheneuvontaa, 13) lapsen ja vanhemman välisten tapaamisten valvontaa ja 14) muita 11 §:n mukaisiin tarpeisiin vastaavia asiakkaan hyvinvoinnille välttämättömiä sosiaalipalveluja. Lainsäädännön mukaan on lisäksi huolehdittava kehitysvammaisten erityishuollosta, vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista, toimeentulotuen antamisesta kunnassa oleskelevalle henkilölle, sosiaalisen luoton myöntämisestä kunnan asukkaille, kuntouttavasta työtoiminnasta, päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huoltoon kuuluvista palveluista, omaishoidon tuen, perhehoidon, lasten ja nuorten huollon, lastensuojelun, ottolapsineuvonnan, perheasioiden sovittelun, lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanossa toimitettavaan sovitteluun kuuluvien toimenpiteiden ja lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian tuomioistuinsovitteluun kuuluvien asiantuntijapalveluiden, lastenvalvojalle säädettyjen tehtävien ja muiden isyyden selvittämiseen ja vahvistamiseen liittyvien tehtävien sekä opiskeluhuollon järjestämisestä.

Sosiaalityön suhde hyvinvointipalveluihin on jäsennettävissä myös sosiaalityön eri osa-alueiden näkökulmasta. Taulukkoon 1 (s. 81) on koottu joitakin sosiaalityön luokitteluja ikäryhmä- ja kohde- tai ongelmalähtöisinä sekä sosiaalityön organisaatioympäristön tai sosiaalityön orientaation tarkasteluina. Näiden osa-alueiden määrittely ei ole vakiintunutta, vaan samasta sosiaalityön osa-alueesta on voitu käyttää sekä kohteeseen tai ongelmaan että organisaatioympäristöön viittaavaa nimikettä (terveysosiaalityö – terveydenhuollon sosiaalityö). Osa-alueista ja niiden nimityksistä ei ole kansallisesti tai kansainvälisesti yksiselitteisiä sopimuksia, vaan ne elävät rinnakkain ja niiden tarkoituksenmukaisesta käytöstä toisinaan kamppaillaan.

Käsitteistön muutoksia ilmentävät myös sosiaalityön erikoistumiskoulutuksen alojen nimeämisen muutokset koulutusta uudistettaessa. Sosiaalityön erikoistumiskoulutus aloitettiin vuonna 2000 lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisalalla, ja vähitellen se laajeni kolmelle muullekin erikoisalalle: kuntouttavaan sosiaalityöhön, marginalisaatiokysymysten sosiaalityöhön sekä yhteisösosiaalityöhön. (Ks. myös Hietämäki ja Kantola 2010; Tapola-Haapala 2011.) Vuonna 2008 aloitti hyvinvointipalvelujen erikoisala. Nämä erikoisalat määrittyvät käsitteellisesti sängen erilaisista lähtökohdista esimerkiksi taulukon 1 mukaan. Erikoistumiskoulutuksen uudistuksessa vuonna 2016 erikoisalat nimettiin seuraavasti: hyvinvointipalvelut, kuntouttava sosiaalityö, lapsi-, nuoriso- ja perhesosiaalityö sekä rakenteellinen sosiaalityö.

Taulukossa on liitetty esimerkinomaisesti sosiaalityön osa-alueita erilaisiin hyvinvointipalveluihin. Jotkut sosiaalityön osa-alueet kytkeytyvät laajasti erilaisiin hyvinvointipalveluihin (esimerkiksi rakenteellinen sosiaalityö voi liittyä kaikkiin hyvinvointipalveluihin). Joillakin sosiaalityön alueilla kytkennät ovat rajallisempia, esimerkiksi vanhusten kanssa tehtävän sosiaalityön kytkennät terveyspalveluihin tai asumispalveluihin. Lisäksi osalla sosiaalityön osa-alueista kytkennät voivat olla kiinteät myös muulle kuin sosiaali- ja terveyspalveluihin (kuten TE-palvelut, asumispalvelut).

Ikäryhmätarkastelu lienee vakiintunein luokittelu Suomessa, ja se on vaikuttanut kuntien palvelujen organisointiin, esimerkiksi elinkaarimallin kautta. Terveydenhuollon sosiaalityö on ollut myös melko vakiintunut käsite terveydenhuollon organisaatioissa toteutettavalle sosiaalityölle. Äskettäin ilmaantuneita käsitteitä ovat olleet esimerkiksi asumissosiaalityö (Granfelt 2014), työllistävä sosiaalityö (Kangas 2011) sekä kansainvälinen sosiaalityö (Häkkinen 2015; ks. myös Hugman 2010). Erilaisten sosiaalityön osa-alueiden ja hyvinvointipalvelujen taustalla on erilaista teoreettista ajattelua. Esimerkiksi lasten kanssa tehtävään sosiaalityöhön on liitetty usein kehityspsykologinen näkökulma (Bardy ym. 2013) ja vanhussosiaalityöhön sosiogerontologinen näkökulma (Ylinen 2008).

Taulukko 1. Sosiaalityön osa-alueita ja niihin kytkeytyviä hyvinvointipalveluja.

Ikäryhmä-lähtöinen tarkastelu	Lapsi-, nuoriso- ja perhesosiaalityö (varhaiskasvatus, koulupalvelut)
	Aikuissosiaalityö (työ- ja elinkeinotoimiston palvelut, kuntoutuspalvelut)
	Vanhussosiaalityö / gerontologinen sosiaalityö (asumispalvelut, terveyspalvelut)
Kohde-, ongelma- tai asiakasryhmä-lähtöinen tarkastelu	Asumissosiaalityö (asumispalvelut)
	Maahanmuuttajien kanssa tehtävä sosiaalityö (koulupalvelut, terveyspalvelut)
	Marginalisaatiokysymysten sosiaalityö
	Mielenterveysosiaalityö (terveyspalvelut, kuntoutuspalvelut)
	Päihdesosiaalityö (päihdepalvelut, asumispalvelut)
	Terveysosiaalityö (terveyspalvelut, asumispalvelut)
	Vammaisosiaalityö (vammaispalvelut, kuntoutuspalvelut, työ- ja elinkeinotoimiston palvelut)
Vankeinhoidon sosiaalityö (mielenterveyspalvelut, päihdepalvelut)	
Organisaatio-lähtöinen tarkastelu	Koulun sosiaalityö (koulupalvelut, nuorisopalvelut)
	Lastensuojelun sosiaalityö (neuvolapalvelut, koulupalvelut, terveyspalvelut)
	Terveydenhuollon sosiaalityö (terveyspalvelut, asumispalvelut)
	Vankilasosiaalityö (mielenterveyspalvelut, päihdepalvelut)
Työorientaatio-lähtöinen tarkastelu	Hallinnollis-juridinen sosiaalityö (kaikki hyvinvointipalvelut)
	Kansainvälinen sosiaalityö / globaali sosiaalityö (kaikki hyvinvointipalvelut)
	Kriittinen sosiaalityö / radikaalisosiaalityö (kaikki hyvinvointipalvelut)
	Kuntouttava sosiaalityö (kuntoutuspalvelut)
	Psykososiaalinen sosiaalityö (mielenterveyspalvelut)
	Yhteisösosiaalityö (asumispalvelut, vapaa-ajanpalvelut)
	Rakenteellinen sosiaalityö (kaikki hyvinvointipalvelut)

Hyvinvointipalvelujen erikoistumiskoulutuksen lisenasiatutkimukset

Taulukkoon 2 on koottu sosiaalityön ammatilliset lisenasiatutkimukset, jotka ovat valmistuneet vuoden 2016 loppuun mennessä hyvinvointipalvelujen erikoistumisalalta. Näiden lisäksi muutama tutkimus on tulossa tarkastusvaiheeseen keväällä 2017.

Taulukko 2. Hyvinvointipalvelujen erikoistumisalan ammatilliset lisenasiatutkimukset 2010–2016 (tilanne 31.12.2016).

Tekijä, vuosi, työn nimi	Tutkimuksen tavoite	Aineistot ja menetelmät	Teoreettiset lähtökohdat ja yhteys hyvinvointipalveluihin
Aikuissosiaalityö			
Kankainen Leila (2012): Aikuissosiaalityön haasteet. Institutionaalinen näkökulma kehittämissankkeiden kuvaamaan sosiaalityöhön	Selvittää aikuissosiaalityön toteutumistapaa ja kehityssuuntia Suomessa ja siihen vaikuttavia yhteiskunnallisia tekijöitä	Neljän seudullisen aikuissosiaalityön kehittämishankkeen yhdeksän hankeraporttia. Sisällönanalyysi	Uusinstitutionaalinen organisaatioteoria Työ- ja elinkeinotoimiston palvelut, kuntoutuspalvelut
Terveystieteiden sosiaalityö			
Kyyhkynen Tuula (2012): Johtava sosiaalityöntekijä terveysosiaalityön toimijana	Tarkastella johtavien sosiaalityöntekijöiden työtä terveydenhuollossa, erityisesti työn sisällön, aseman ja kehittämistoiminnan näkökulmasta sairaanhoitopiireissä	Kysely sairaanhoitopiirien sosiaalityöstä vastaaville (N = 16), Kahdeksan johtavan sosiaalityöntekijän haastattelu. Tilastolliset analyysit, luokittelu ja teemoittelu	Organisaatioteoria, johtajan rooliteoria, kehittämiseen liittyvät teorat Terveyspalvelut, muut hyvinvointipalvelut
Pajula Maija-Liisa (2013): Osaamisen johtaminen terveysosiaalityössä. Esimiesasemassa olevat sosiaalityöntekijät osaamisen johtamisen määrittelijöinä	Jäsentää terveysosiaalityön osaamisen johtamista ilmiönä	Kuuden esimiesasemassa olevan sosiaalityöntekijän haastattelu sairaanhoitopiirissä. Sisällönanalyysi	Osaaminen, osaamisen johtaminen Terveyspalvelut

Taulukko 2 jatkuu.

HYVINVOINTIPALVELUJEN TUTKIMUS SOSIAALITYÖN...

Tekijä, vuosi, työn nimi	Tutkimuksen tavoite	Aineistot ja menetelmät	Teoreettiset lähtökohdat ja yhteys hyvinvointipalveluihin
Koulun sosiaalityö			
Pippuri Terhi (2015): Koulun sosiaalityön asiakkuudet ja asiakasprosessit. Kvantitatiivinen tutkimus espoolaisista peruskoululaisista kuraattoripalveluissa	Tuottaa tietoa koulun sosiaalityön asiakkuuksista.	Espoon kaupungin kuraattorien asiakasrekisteritiedot vuosilta 2002–2013. Paikallinen kokonaistutkimus, kaikki asiakkuudet (N = 20 280)	Varhainen puuttuminen, syrjäytyminen Sosiaali- ja terveyspalvelut, päihdepalvelut
Sosiaalityön tieto ja koulutus			
Paasio Petteri (2014): Näyttöön perustuva sosiaalityön käytäntö. Järjestelmällinen katsaus vuosina 2010–2012 julkaistusta tutkimuksista	Tarkastella näyttöön perustuva käytännön lähtökohtia ja tutkimuksia	Järjestelmällinen tutkimuskatsaus. Näyttöön perustuvan sosiaalityön käytännön artikkelit vuosilta 2010–2012 (N = 479)	Näyttöön perustuva käytäntö, tietämyksen siirto Lastensuojelu
Jaakkola Outi (2016): Sosiaalityöntekijän tiedot ja taidot lastensuojelutarpeen arvioinnissa	Analysoida lastensuojelutarpeen arvioinnin sosiaalityössä tarvittavia sosiaalityön tietoja ja taitoja lastensuojelussa	Kaksi ryhmähaastattelua, joihin osallistui yhteensä 10 sosiaalityöntekijää. Sisällönanalyysi	Tiedon ja osaamisen käsitteet Lastensuojelu
Kokkonen Mari (2016): Johtamisopintojen arviointia sosiaalialan yliopistokoulutuksissa	Arvioida johtamisopintoja sosiaalialan yliopistokoulutuksessa, tuottaa tietoa koulutusten onnistumisista ja kehittämisen kohteista	Yliopistokoulutusten opetussuunnitelmat ja kysely sosiaali- ja terveyshallintotieteestä valmistuneille (N = 26)	Osaaminen ja johtamisosaaminen
Palvelujärjestelmä			
Haapala Ritva (2012): Mistä tyytymättömyys syntyy? Hallintokantelujen sisällöt sosiaalipalveluissa ja toimeentulotuessa	Selvittää sosiaalipalvelujen palvelutapahtumaan liittyviä tyytymättömyyden aiheita	498 kantelua ja 30 kantelukirjettä. Tilastollinen analyysi ja kategoria-analyysi	Asiakaslähtöisyys, oikeudenmukaisuus Kaikki sosiaalipalvelut ja toimeentulotuki

Taulukko 2 jatkuu.

Tekijä, vuosi, työn nimi	Tutkimuksen tavoite	Aineistot ja menetelmät	Teoreettiset lähtökohdat ja yhteys hyvinvointipalveluihin
Heino Taina (2014): Ikääntyvä juova nainen. Laadullinen review-tutkimus ikääntyvien naisten ongelmalliseen alkoholin käyttöön kohdistuvasta tutkimustiedosta	Luoda yleiskuva ikääntyvien ja ikääntyneiden naisten ongelmalliseen alkoholin käyttöön kohdistuvasta tutkimustiedosta.	Kirjallisuuskatsaus kansainvälisistä ja kotimaisista tieteellisistä artikkeleista (N = 67). Sisällönanalyysi	Ikääntyminen, sukupuoli, riskit
Hynninen-Joensivu, Eija (2016): Sosiaalihuollon ohjaus ja valvonta eri viranomaisten tehtävänä	Kuvata ohjaus- ja valvontaviranomaisten työtä, työnjakoa, työmenetelmiä, työn kohdetta sekä yhteistyötä sosiaalihuollon asiakkaan aseman ja oikeuksien kannalta	Viranomaisten internetsivut, lainsäädäntö ja sen tausta-aineisto	Asiakkaan asema, ohjaus ja valvonta
Kirjavainen Marjaana (2016): Henkilökohtaistaminen Ison-Britannian aikuisten sosiaalihuollossa vuosina 2007-2014. Systemaattinen kirjallisuuskatsaus	Kuvata henkilökohtaistamisen käsitettä, tavoitteita ja lähtökohтия Ison-Britannian aikuisten sosiaalihuollossa	Kirjallisuuskatsaus pääosin vertaisarvioituissa lehdissä ilmentyneistä artikkeleista (N = 42)	Hyvinvointiyhteiskunnan muutos, valinnanvapaus, autonomia
Kivistö Mari (2011): Henkilökohtainen apu ja monimuotoinen osallisuus. Tutkimus vaikeavammaisten osallistumisesta ja osallisuudesta	Kuvata henkilökohtaisen avun asiakkaiden osallistumista kodin ulkopuolisille areenoille ja analysoida henkilökohtaisen avun eri toteuttamistapojen mahdollistamaa osallisuutta	Vaikeavammaisten asiakasrekisteristä kerätty tilastollinen aineisto (N = 237) ja seitsemän haastattelua. Tilastollinen analyysi, sisällönanalyysi	Osallisuus ja hyvinvointi Vammaispalvelut Henkilökohtainen apu
Koivula Anna-Kaarina (2013): Ehkäisevä vanhustyö sosiaalitaloudellisen arvioinnin näkökulmasta	Tarkastella ehkäisevän vanhustyön käsitettä ja keinoja mitata ehkäisevän vanhustyön hyvinvointivaikuttavuutta	Integroitu kirjallisuuskatsaus ikäihmisille suunnattu lomakemääritys, ehkäisevän vanhustyön kehittämishankkeen kolmen työntekijän fokusryhmähaastattelu, kyselyt työntekijöille, SKV-indeksin käytön kokeilu, sisällönanalyysi, kustannuslaskenta	Ehkäisevä vanhustyö, taloudellinen arviointi Päihdepalvelut, terveyspalvelut, vanhuspalvelut

Taulukko 2 jatkuu.

HYVINVOINTIPALVELUJEN TUTKIMUS SOSIAALITYÖN...

Tekijä, vuosi, työn nimi	Tutkimuksen tavoite	Aineistot ja menetelmät	Teoreettiset lähtökohdat ja yhteys hyvinvointipalveluihin
Kurtti Aira (2010): Erilaiset politiikat ja toimintaperiaatteet maahanmuuttajien kotouttamisohjelmissa	Analysoida kuntien kotouttamisohjelmiin kirjattuja käsityksiä maahanmuuttajien tarpeista, kotouttamispolitiikan tavoitteista sekä palveluista ja niiden kehittämistarpeista	22 kotouttamisohjelmaa. Sisällönanalyysi	Kotouttamispolitiikka, monikulttuurisuus Sosiaali- ja terveyspalvelut, opetuspalvelut, elinkeinopalvelut
Kuvaja Anne (2011): Työttömien työnhakumotivaatio ja motivointi: Sosiaalitoimen työvalmentajien näkökulmia	Tarkastella työnhakumotivaatiota ilmiönä sekä sen ymmärtämisestä yhdessä sosiaalitoimen työvalmennusyksikössä	Haastattelu kuudessa kunnallisessa sosiaalialan yksikössä toimivalle työvalmentajalle ja havainnot kolmesta työvalmennuksen asiakastapaamisesta. Teema-analyysi	Motivaatio, itse-määräämisteoria Työ- ja elinkeinotoimiston palvelut, työhönvalmennus
Laitila Maija (2010): Pannaan paremmaksi. Kahden yhteistoiminta-alueen johtavien sosiaali- ja terveystoimen viranhaltijoiden ajatuksia kunta- ja palvelurakennemuutoksesta kotihoidossa	Selvittää seudullistamiseen liittyviä tekijöitä kunta- ja palvelurakennemuutoksessa	Kolme fokusryhmähaastattelua kuntayhtymän ja kuntien sosiaali- ja terveystoimen johtaville viranhaltijoille (N = 23). Sisällönanalyysi	Yhteistyö, institutioteoria Kotihoitopalvelut
Lehtonen Jenni (2016): Kerjäläiskysymys 2000-luvun Helsingissä. Kerjäläistyöryhmän tulkintoja osa-alueista ja palvelutarpeista	Kuvata kerjäläiskysymyksen käsittelyä Helsingin kaupungin kerjäläistyöryhmän työskentelyssä	Työryhmän kokouspöytäkirjat ja mediakirjoittelu. Sisällönanalyysi	Tarve teoriat Tarvetulkinnan politiikka
Paavola Jutta (2016): Kunta työllistymistä ja työelämäosallisuutta tukemassa.	Ymmärtää, mitä ovat kuntien työllistymistä ja työelämäosallisuutta tukevat palvelut ja miten ne ovat muotoutuneet	Tapaustutkimus neljästä kunnasta. Fokusryhmähaastattelut. Sisällönanalyysi	Aktivointipolitiikka, katutason byrokraatia, uusi hallintatapa, toimeenpanotutkimus Työelämäpalvelut

Taulukko 2 jatkuu.

HARKITTU, TUTKITTU, AVOIN

Tekijä, vuosi, työn nimi	Tutkimuksen tavoite	Aineistot ja menetelmät	Teoreettiset lähtökohdat ja yhteys hyvinvointipalveluihin
Pirinen Hilikka (2011): Hoivatyön tekijät ja sisällöt maaseudulla ja kaupungissa	Selvittää perushoivatyön luonnetta ja toteutusta erilaisissa ympäristöissä	Pohjoismaisen NORDCARE-hankkeen kyselyaineisto suomalaisilta vanhus- tai vammaistyötä tekeviltä perushoivatyöntekijöiltä vuonna 2005 (N = 726). Tilastolliset menetelmät	Hoiva, tasa-arvo Vammaispalvelut, vanhuspalvelut
Rasa Marjukka (2015): Mahdollistettu toimijuus. Etnografia kehitysvammaisen aikuisen ja lähihoitajan arjesta asumispalveluyksikössä	Tarkastella aikuisen kehitysvammaisen toimijuutta yksityisessä asumispalveluyksikössä sekä tapoja, joilla lähihoitajat edistävät kehitysvammaisen toimijuutta	Etnografia. Yhden yksityisen aikuisten kehitysvammaisten asumispalveluyksikön toiminnan havainnointi ja lähihoitajien haastattelut	Toimijuus Asumispalvelut, vammaispalvelut vapaa-ajanpalvelut
Talvenkorpi Heidi (2016): Lasten ja nuorten hyvinvointipalvelujen kustannusten ja tertiääritason lastensuojelukustannusten välistä tarkastelua	Tuottaa tietoa lastensuojelun kustannuksista kunnissa ja niiden tutkimisesta preventioiden ja tilastotietojen olemassaolon näkökulmasta.	Tilastotietojen (esim. Sotkanet) arviointi ja analyysi. Luokittelut kuntapalveluista, tilastolliset analyysit.	Sosiaalitalous, preventiot Kuntien palvelut
Tuosa Pirjo (2012): Uusi julkisjohtaminen päivähoitossa. Case suoriteperusteinen budjetointi	Kuvata ja analysoida päivähoiton johtamista erityisesti talouden ohjauksen ja siihen liittyvän suoriteperusteisen budjetoinnin näkökulmasta	Päivähoidon johtajien haastattelut (N = 7) pilotoinnin alussa ja lopussa. Teemoittelu, luokittelu, ryhmittely, tyypittely	Uusi julkisjohtaminen, kunnallisten hyvinvointipalvelujen järjestämistavat, talouden ohjaus ja päätöksenteko Päivähoitopalvelut

Valmistuneista lisensiaatintutkimuksista neljä kohdistui johonkin sosiaalityön osa-alueeseen, joita olivat aikuissosiaalityö, terveydenhuollon sosiaalityö ja koulun sosiaalityö. Lisäksi tutkimuksia on tehty näyttöön perustuvan toiminnan, osaamisen ja koulutuksen näkökulmista. Tutkimusten enemmistö on kuitenkin kohdistunut palvelujärjestelmään. Näillä tutkimuksilla on liittymäkohtia esimerkiksi maahanmuuttajien kanssa tehtävän sosiaalityön, vammaissosiaalityön, lastensuojelun tai vanhussosiaalityön tutkimuksiin.

Ammatillisissa lisensiaatintutkimuksissa on käytetty monenlaisia tutkimusaineistoja, sekä valmiita että itse koottuja aineistoja. Useimmissa tutkimuksissa aineisto on koottu monimenetelmällisesti, kuten kyselyllä ja haastattelulla tai haastattelulla ja havainnoinnilla. Kolme tutkimusta pohjautui systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen, yksi valmiiseen kyselyaineistoon ja yksi tilastoaineistoon. Kolmessa tutkimuksessa ainakin osan aineistoista muodosti asiakastietojärjestelmiin kootun tiedon muuttaminen tutkimusaineistoksi. Kahdeksassa tutkimuksessa pääpaino oli kvantitatiivisessa analyysissä.

Myös teoreettiset ja käsitteelliset valinnat vaihtelivat. Tutkimuksissa tulivat esille esimerkiksi osallisuuden, motivaation, organisaation, johtamisen tai oikeudenmukaisuuden käsitteet. Joissakin tutkimuksissa oli hyödynnetty systemaattisesti teoreettisia lähestymistapoja, kuten Scottin institutionaalinen teoria (Scott 2001), Hoodin doktriini (1995) tai Jyrkämän modaaliteetit (2008), analyysin toteutuksessa. Tutkimukset kytkeytyivät sisällöllisesti etenkin sosiaali- ja terveystalouteen, varhaiskasvatukseen, koulupalveluihin sekä työ- ja elinkeinotoimistojen palveluihin.

Johtopäätöksiä ja keskustelua

Tekemässämme kuvauksessa kohdattiin samat haasteet kuin Mikko Mäntysaari ja Raili Haaki (2007) tarkastellessaan sosiaalityön väitöskirjatutkimuksia ja niiden teoreettisia lähtökohtia. Tutkimusten teoreettiset lähtökohdat osoittautuvat moniaineksisiksi, ja tarkasteluun tiivistyy vain joitakin keskeisiä näkökulmia. Lisensiaatintutkimusten sijoittaminen johonkin sosiaalityön osa-alueeseen ei myöskään ole yksiselitteistä.

Tilanne kertoo siitä, että hyvinvointipalvelujen tutkimus sosiaalityötä käsin tarkastellen kattaa hyvin laajan alueen. Keskittymistä tietyille osa-alueille tai tämän tiedon kumuloitumista ei ole tapahtunut. Monet edellä esitellyistä tutkimuksista ovat kansallisesti edelläkävijöitä omalla tutkimusalueellaan, kuten koulun sosiaalityön asiakasdokumentaation pohjautuva tutkimus tai sosiaalitaloudellinen arviointi hyvinvointipalveluista.

Tutkimusaiheiden laaja-alaisuus on ollut myönteinen haaste myös meille opinnäytteiden ohjaajille.

Sosiaali- ja terveystalvet kehittyvät jatkossa entistä integroidumiksi, ja sosiaalipalvelujen tutkimusperusteisuus tulee olemaan entistä tärkeämpää. Esimerkiksi sosiaalityön lähtökohdista tehty kvantitatiivinen tutkimus on tärkeä lisä hyvinvointipalvelujen ja sosiaali- ja terveydenhuollon tutkimuksessa. Vaikka yhteiskuntatieteissä ja sosiaalityössä tehdään runsaasti väitöskirjoja, erikoistumiskoulutuksissa toteutetuilla lisensiaattitutkimuksilla on ollut oma paikkansa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmää ja toimintaa kehittävinä tietolähteinä. Kun nämä tutkimukset vähentyvät jatkossa, on entistä tärkeämpää, että sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämiseen sisältyy myös toiminnan tutkimuksen ja kehittämisen rahoitus. Väitöskirjat eivät sisällä samankaltaista käytäntölähtöistä otetta, jota ammatillisilta lisensiaattitutkimuksilta on edellytetty.

Uusimuotoisiin sosiaalityön erikoistumiskoulutuksiin sisältyy 10 opintopisteen laajuinen tieteellis-käytännöllinen lopputyö. Opiskelijan on mahdollista kytkeä tämä lopputyö työpaikkansa meneillään oleviin kehittämishankkeisiin. Toivomme sosiaali- ja terveydenhuollon työnantajien, palvelujen rahoittajien, järjestäjien ja toteuttajien ottavan jatkossa huomioon palvelurakenteiden uudistamisessa ja strategisessa henkilöstöjohtamisessa sosiaalityön erikoistumiskoulutusten mahdollisuudet tukea palvelujen uudistamista. Myös uusimuotoiset erikoistumiskoulutukset tuottavat tutkimusosaamista, joka on edellytys vaikuttaville hyvinvointipalveluille.

Lähteet

Bardy M, toim. Lastensuojelun ytimissä. Neljäs uudistettu painos. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013: 149–164.

Granfelt R. Asunto vai rikoksettomuus ensin? Asumissosiaalisen työn tuella irti asunnottomuudesta ja rikollisuudesta. Julkaisussa: Linderborg H, Suonio M, Lassila T, toim. Sosiaalityö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla. Helsinki: RISE Rikosseuraamuslaitos, Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1, 2014: 255–274.

Hietämäki J, Kantola H. Sosiaalityön ammatillisen lisensiaattikoulutuksen arviointitutkimus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Sosiaalityön julkaisusarja 7, 2010.

Hood C. The “New public management” in the 1980s. Variations on a theme. *Accounting, Organizations and Society* 1995; 20 (2/3): 93–109.

Hugman R. Understanding international social work. A critical analysis. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2010.

Häkkinen J. Globalisaatio sosiaalityössä. Kuvailtava kirjallisuuskatsaus kansainvälisistä sosiaalityön tutkimuksista. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2015.

Jyrkämä J. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 2008; 22 (4): 190–203.

Kangas S. Aikuissosiaalityön asiakkaat tänään. Julkaisussa: Saurama E, Kangas S, Joutimäki P, toim. Uudistuva ja voimaannuttava aikuissosiaalityö. Visio vahvasta aikuissosiaalityöstä -hankkeen loppuraportti. Helsinki: Socca, Työpapereita 1, 2011: 15–49.

Kröger T. Sosiaalipalvelujen tutkimus ja sosiaalityö. *Janus* 2004; 12 (2): 200–216.

L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki.

Mäntysaari M, Haaki R. Suomalainen sosiaalityön väitöskirjatutkimus vuosina 1982–2006. *Janus* 2007; 15 (4): 357–366.

Rajavaara M. Sosiaalipalveluista hyvinvointipalveluihin. Käsitehistorian tarkastelua. *Janus* 2009; 17 (4): 346–351.

Rissanen S, Lammintakanen J. Sosiaali- ja terveydenhuolto johtamisympäristönä. Julkaisussa: Rissanen S, Lammintakanen J, toim. Sosiaali- ja terveysjohtaminen. Helsinki: Sanoma Pro, 2015: 15–38.

Rissanen S, Hujala A, Helisten M. The state and future of social service enterprises. A Finnish case. *European Journal of Social Work* 2010; 13 (1): 1–19.

Scott WR. *Institutions and organizations*. London: Sage, 2001.

Sipilä J, Ketola O, Kröger T, Rauhala P-L. *Sosiaalipalvelujen Suomi*. Helsinki: WSOY, 1996.

Tapola-Haapala M. Sosiaalityön ammattilaiset refleksiivisinä toimijoina. Tutkimus erikoistumiskoulutuksesta Margaret Archerin teorian valossa. Helsinki: Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 4, 2011.

Ylinen S. Gerontologinen sosiaalityö. Tiedonmuodostus ja asiantuntijuus. Kuopio: Kuopion yliopisto, Kuopion yliopiston julkaisuja E, Yhteiskuntatieteet 155, 2008.

Laura Kalliomaa-Puha, Päivi Tillman
ja Miia Saarikallio-Torp

Palvelujen kohtaamattomuus – monikkoperheiden ja lasten omaishoitajien kokemuksia

Johdanto

Lapsiperheille on tarjolla paljon palveluita. Palvelujen tarjonta alkaa jo ennen lapsen syntymää neuvolassa, jatkuu varhaiskasvatuspalveluina päivähoitossa ja esikoulussa, peruskoulussa, mahdollisesti valmistavassa opetuksessa, ja aamu- ja/tai iltapäivätoiminnassa. Koulussa palveluitaan tarjoavat kouluterveydenhuolto, koulukuraattori ja koulupsykologi, ja lasten kasvaessa tarjolla on nuorisotyön palveluja. Matkan varrella perhe voi saada apua esimerkiksi kasvatusta- ja perheneuvonnasta, kunnan kotipalvelusta tai perhetyöstä tai perheasioiden sovittelusta. Kela tarjoaa taloudellista tukea kaikille lapsille maksettavan lapsilisän muodossa. Pitkäaikaisesti sairaat ja vammaiset lapset otetaan huomioon tarjoamalla lisäksi vammaistukia ja omaishoidon tukea. Lapsen hoitoa tukemaan on tarjolla äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaata ja vanhempainpäivärahaa, kotihoidon tukea, yksityisen hoidon tukea, joustavaa hoitorahaa tai osittaista hoitorahaa ja erityishoitorahaa. Perheen toimeentulolle tärkeitä voivat olla elatustuki, adoptiotuki tai muiden etuuksien yksinhuoltajakorotukset.

Lista on pitkä eikä edes sisällä kolmannen sektorin tarjoamia palveluita. Silti – tai ehkä osittain juuri siksi – perheet eivät tunnu löytävän tarvitsemaansa apua. Tämä on kummallista, sillä palvelunkäyttäjien, asiakkaiden, yksilöiden ja perheiden, osallisuus on jo jonkin aikaa ollut palvelujen järjestämisen lähtökohta. Osallisuus voi tarkoittaa varsinaista vapautta valita palvelu, mahdollisuutta vaikuttaa tarjotun palvelun sisältöön tai tilaisuutta vaikuttaa palvelujen kehittämiseen yleisellä tasolla (Rajavaara 2014b; Toikko 2014). Nämä kaikki osallisuuden muodot näkyvätkin tämänhetkisessä sosiaalilainsäädännössä.

Asiakkaiden osallisuus on lähtökohta esimerkiksi koko sosiaalihuollon asiakassuhdetta säätelevässä laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (L 812/2000, myöhemmin asiakaslaki): 1 §:ssä lain tarkoituksiksi määritellään muun muassa asiakaslähtöisyyden edistäminen. Lain ”Itsemääräämisoikeus ja osallistuminen” otsikoitu 8 § toteaa, että

”Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinakin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan.

Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Sama koskee hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä muita toimenpiteitä. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu. – –”

Lakia perustelevassa hallituksen esityksessä todetaan, että itsemääräämisoikeuden tarkoituksena on suojata yksilöä muiden yksilöiden ja yhteisöjen perusteettomalta väliintulolta ihmisen elämään. Hallituksen esitys myös kannustaa ottamaan huomioon asiakkaan oikeuden määrätä omista asioistaan ”niin pitkälle kuin se on mahdollista”. (HE 137/1999.) Tämä kertoo vahvasta oikeudesta vaikuttaa omaan asiaan mutta ei vielä takaa mahdollisuutta vaikuttaa palveluiden kehittämiseen yleisesti tai valita palveluita.

Uusi sosiaalihuoltolaki (L 1301/2014) vahvistaa edelleen asiakkaan osallistumista: lain 4 §:n mukaan toimintatavat on valittava siten, että ne parhaiten turvaavat asiakkaan mahdollisuuden osallistumiseen ja omiin asioihinsa vaikuttamiseen sekä omatoimisuuden vahvistumisen. Pykälän mukaan palvelujen pitäisi olla tarpeisiin nähden oikea-aikaisia, oikeanlaisia ja riittäviä. Sosiaalihuoltolakia perustelevassa hallituksen esityksessä asiaa avataan lisää: lain perusteluiden mukaan oikea-aikaisuus tarkoittaa riittävän varhaisia palveluita ongelmien pitkittymisen ja monimutkaistumisen estämiseksi. Palvelujen pitäisi olla riittäviä eivätkä taloudelliset seikat saa muodostua tosiasiallisiksi esteiksi riittävän tuen saamiselle. Perusteluissa todetaan edelleen, että oikeanlaisten palvelujen valitseminen edellyttää asiakkaan asemaan liittyvien yksilöllisten tekijöiden ja yksilöllisten tarpeiden huomioon ottamista. Hallituksen esityksen mukaan tämä on koko lakiesityksen läpäisevä ajatus. (HE 164/2014, 99–100.) Tätä tukee myös sosiaalihuoltolain palvelutarpeen arvioinnin ja asiakassuunnitelman tekeminen yhdessä asiakkaan kanssa (36 §, 39 §). Asiakassuunnitelman tulee perustua sekä asiakkaan että ammattilaisen arvioon tuen tarpeesta, tarvittavista palveluista tai toimenpiteistä ja tavoitteet on asetettava yhdessä (HE 164/2014, 100).

Mahdollisuus vaikuttaa palveluihin yleisesti on konkreettisesti turvattu kuntalaisissa (L 410/2015), jossa säädetään muun muassa kuntien vanhus- ja vammaisneuvostoista. Kuntalain 27 §:n mukaan kunnanhallituksen on ikääntyneen väestön osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien varmistamiseksi asetettava vanhusneuvosto ja huolehdittava sen toimintaedellytyksistä ja vastaavasti asetettava 28 §:n mukaan vammaisten henkilöiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien varmistamiseksi vammaisneuvosto. Palveluihin vaikutetaan toki myös kunnallisdemokratian kautta. Kenties tärkeintä ja tehokkainta vaikuttaminen on erilaisten asiakasyhdistysten vaikutustyön kautta.

Sosiaalipalvelujen asiakas pääsee konkreettisesti tekemään valintoja saadessaan palvelusetelin (laki sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelistä L 569/2009, tästä lähtien palvelusetelilaki). Aivan vapaata valinta ei kuitenkaan ole, vaan asiakas valitsee kunnan etukäteen poimimien palveluntuottajien joukosta (palvelusetelilaki 4 §).

Asiakasta pidetään lainsäädännössä kokonaan kuluttajana, kun hän ostaa yksityisiä palveluja omalla rahallaan. Tällöin valinnan mahdollisuudet ovat suuret – jos on palveluita, joista valita. Sosiaalipalvelujen markkinat ovat kehittyneet hitaammin kuin terveydenhuollossa, mutta erilaista apua varsinkin vanhuksille tai lapsiperheille on ainakin suuremmissa kaupungeissa tarjolla.

Lainsäädäntö siis antaa monia erilaisia mahdollisuuksia vaikuttaa saataviin palveluihin ja joskus jopa valita palvelun. Lainsäädäntö myös veloitaa julkisen vallan kysymään asiakkaalta, mitä tämä tahtoo, ja selvittämään, mikä palvelu parhaiten täyttäisi asiakkaan tarpeet. Yksittäinen kansalainen tai perhe odottaa useimmiten palvelujen olevan joustavia ja henkilökohtaisia. (Rajavaara 2014a ja 2014b.)

Henkilökohtaistaminen ilmentää palvelujen teollisen massatuotannon päättymistä ja uudenlaisia joustavia tuotantoprosesseja, joiden avulla palvelut ohjautuvat oikea-aikaisesti ja yksilöllisesti räätälöitynä tarpeensa tunteville asiakkaille. Palvelut ovat siten mittatilauspalveluita tai vähintään asiakkaiden mieltymysten mukaan muokattuja yleisempiä palvelutuotteita. (Rajavaara 2014b, 144–145.) Henkilökohtaistamisen käsite ei ole täsmällisesti määriteltävissä mutta viittaa monenlaisiin keinoihin määrittää palvelut asiakaskeskeisiksi. Henkilökohtaistaminen ei kuitenkaan välttämättä tarkoita asiakkaan osallisuuden lisäämistä. Se voi yksinkertaisesti tarkoittaa palvelujärjestelmän kykyä ottaa asiakkaiden tarpeet huomioon ja tarjota eri palveluvaihtoehtoja vastaavasti (Rajavaara 2014b, 153). Palvelut saattavat silti tuntua epäsovivilta. Ammattilaisen hyväksi katsoma palvelu – vaikkakin asiakkaalle yksilöllisesti valittu – ei välttämättä tunnu asiakkaasta oi-

kealta. Henkilökohtaistaminen edellyttääkin tavallisesti jo tarpeiden määrittelyä yhdessä asiakkaan kanssa.

Edellä kuvattu valinnanvapauskin voidaan käsittää henkilökohtaistamiseksi: kun asiakas valitsee itse palvelunsa, luotetaan hänen saavan parhaiten tarvitsemansa palvelut. Valinnanvapauden ei kuitenkaan katsota sopivan kaikille asiakkaille ja joskus valinnanvapaus tuntuu asiakkaista raskaalta – kaikki eivät halua valita itse (Valokivi 2014).

Yksilölliset palvelut eivät voi tarkoittaa toisten asiakkaiden suosimista. Henkilökohtaistettujen palveluiden pitäisi siis samalla täyttää yhdenvertaisuuden vaatimukset. Lainsäädäntömme lähtee siitä, että ihmisiä kohdellaan samanlaisissa tilanteissa samalla tavoin. Toisaalta sosiaalilainsäädäntömme edellyttää tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistämistä ja asettaa julkiselle vallalle aktiivisen toimintavelvoitteen tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Asiakkaiden erityisiä tarpeita siis saa ottaa huomioon, kunhan tavoite on oikea ja keinot oikeasuhtaisia. Viranomaisilla voi olla suorastaan velvoite positiiviseen erityiskohteluun. (Ojanen ja Scheinin 2011; Pylkkänen 2014.)

Asiakkaiden kokemukset, asiantuntijoiden tieto ja hallinnon vaatimukset voivat olla ristiriidassa. Tässä artikkelissa on tarkoitus pohtia tätä ristiriitaa kahden tutkimusaineiston valossa sekä verrata lapsiperheiden kokemuksia palveluista lainsäädännön luomiin kehyksiin: ovatko ihmisten toiveet lainsäädännön puitteissa? Ovatko ne mahdollisia? Asettaako lainsäädäntö esteitä vai kannustimia? Miksi ja mitkä palvelut koetaan epäsoviksi? Seuraavassa käymme läpi, miten sairasta tai vammaista lastaan hoitavat omaishoitoperheet ja monikkolapsiperheet¹ – joilla on tavallista perhettä enemmän avun tarvetta – kokevat palveluiden vastaavan heidän tarpeisiinsa.

Tutkimusaineistot

Tässä artikkelissa käytetään tutkimusaineistona Kelan tutkimuksen toteuttaman kahden kyselytutkimuksen aineistoja. Toinen kyselyistä oli suunnattu omaishoitajille ja toinen lapsiperheille.

Kelan tutkimusosaston toteuttama Omaishoitokysely oli suunnattu omaishoidon tuen hoitopalkkiota vuoden 2012 aikana saaneille. Kyselyn toteutuksesta on raportoitu aiemmin laajemmin (Tillman ym. 2014). Kysymykset käsittelivät muun muassa omaishoidon tuen toteutumista, taloudellista tilannetta ja etuuksien käyttöä, palvelujen käyttöä ja jaksamista. Tässä

1 Monikkoperheillä tarkoitetaan perheitä, joihin syntyy useampi kuin yksi lapsi samalla kertaa eli kaksoset, kolmoset tai neloset.

artikkelissa käytetään aineistona omaa alle 18-vuotiasta lastaan hoitavien, kyselyhetkellä edelleen omaishoitajana toimivien (n = 163) henkilöiden kunnallisten palvelujen käyttöön liittyviä avovastauksia. Aineiston tarkempi kuvaus on julkaisussa Kalliomaa-Puha ja Tillman 2016.

Kelan tutkimusosaston ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) Poliitiikan seuranta- ja vaikuttavuusyksikön yhteistyössä toteuttamassa Perhevapaat 2013 -väestökyselyssä kohderyhmänä olivat vuonna 2011 lapsen saaneet äidit ja isät², ja kyselyn toteutus on kuvattu tarkemmin julkaisussa Juutilainen ym. 2016. Kyselyn avulla kerättiin tietoa suomalaisista pienten lasten perheistä. Tarkoitus oli kuvailla perheitä, kertoa tietoa syistä, miksi perheet tekivät erilaisia lapsenhoitovalintoja, ja analysoida perheiden mielipiteitä perhevapaajärjestelmästä. Varsinaisten kysymysten lisäksi monikkoäideille oli kyselylomakkeessa muutama lisäkysymys. Heiltä kysyttiin muun muassa, tarjotaanko heidän kotikunnassaan kunnallista lapsiperheen kotipalvelua monikkoperheille, ja tarjottiin lisäksi mahdollisuus tulla esiin mielipiteitä ja kokemuksia kunnallisesta lapsiperheiden kotipalvelusta. Tässä artikkelissa käytetään aineistona näitä monikkoäitien (n = 294) esittämiä avovastauksia.

Tässä artikkelissa siteerataan kummassakin kyselytutkimuksessa esitetyjä avovastauksia. Monikkokyselyyn annettujen kotipalveluun liittyvien vastausten perään on merkitty (MON) ja omaishoitokyselyyn annettujen palveluja koskeviin kommentteihin (OH).

Miten kunnallisten sosiaalipalveluiden tarjonta ja perheiden tarpeet kohtaavat?

Tiedon, taidon, jaksamisen puute

Ensimmäinen kynnyks on pääsy palvelujen piiriin. Moni perhe koki, ettei yksinkertaisesti tuntenut järjestelmää riittävän hyvin osataksaan edes hakea apua. Kelan omaishoitokyselyssä alle 18-vuotiasta lastaan hoitavista omaishoitajista lähes joka neljäs ilmoitti, ettei ollut osannut tai jaksanut hankkia tarvitsemiaan kunnallisia palveluita.

”En tiedä onko ’oikeutta’ saada, joten en ole lähtenyt edes yrittämään.” (OH)

”En tiedä mitä voisin saada.” (OH)

2 Kyselyn perusjoukon muodostivat vuonna 2011 lapsen saaneet äidit ja isät, jotka olivat käyttäneet kyseisestä lapsesta maksettavia vanhempainpäivärahoja eli äitiys-, isyys- tai vanhempainrahaa, joille löytyi Kelaan ilmoitettu sähköpostiosoite ja jotka asuivat kyselyhetkellä Suomessa.

”Mahdotonta saada.” (OH)

”Itse pitäisi tietää edusta/avuista joita voisi hakea – nihkeästi siis ei olleenkaan niistä infota.” (OH)

”När tvillangarna föddes fick jag ingen hemtjänst. Blev inte erbjunden, vet heller inte om jag hade rätt till den – –” (MON)

Viranomaisilla on velvollisuus paitsi yleisesti tiedottaa sosiaalipalveluita myös neuvoa ja ohjata jokaista kysyjää yksilöllisesti (sosiaalihuoltolaki 6 §, asiakaslaki 5 §, hallintolaki (L 434/2003) 8 §). Jos ihminen ei edes lähde hakemaan apua, on tiedon jakaminen – ainakin yksilöllisesti – vaikeaa. Järjestelmämme monimutkaisuus ja monet toimijat eivät helpota tiedon löytymistä.

Vaikka oikea palvelu löytyisikin, palvelujen hakuprosessi voi myös yksinkertaisesti tuntua liian vaikealta, palvelua pitää kovasti vaatia tai paperisota on siinä elämäntilanteessa liikaa.

”Koin, että jäin alun rankassa vauvavaiheessa ilman apua, kun en tajunnut sitä vaatimalla vaatia.” (MON)

” – – Olisimme voineet neuvotella kaupungin X kanssa – –, mutta meillä ei ollut voimia ”paperisotaan” (siltä muutaman monisteen täyttämisen tuntui).” (MON)

”Kunnan kotipalvelua on vaikeaa saada, jos sitä saa menee sen järjestämiseen pari tapaamista eli sama aika elämästäni pois kuin saisin lapsilleni hoitoa.” (MON)

”Palvelun saaminen oli mielestäni liian monen mutkan takana ja saamani hoitaja (kaksi kertaa pari tuntia) ei vastannut odotuksiani.” (MON)

Joskus itse palvelun toteuttaminen vaatii omaa panosta, joka voidaan kokea liian vaikeaksi. Esimerkiksi vaikeavammaisten henkilökohtaisen avustajan löytäminen ja palkkauksesta huolehtiminen (laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista, jatkossa vammaispalvelulaki, (380/1987) 8c §) on tuntunut monesta perheestä vaikealta.

”Henkilökohtainen avustaja: täytyy itse etsiä. Erittäin vaikea löytää sopiva, hyvä, halukas.” (OH)

”Kunnalta kysely tytölle mahdollisuutta johonkin kodin ulkopuoliseen harrastustoimintaan. Itse pitäisi etsiä avustaja/saattaja, sen jälkeen voisi kunnalta anoa avustusta palkkaan. Liian vaikeata.” (OH)

”Luotettavien henkilökohtaisten avustajien saatavuus vapaa-ajalle olisi hyvin tervetullut helpotus!” (OH)

Vammaispalvelulain 8d §:n mukaan kunta voi järjestää henkilökohtaisen avustajan joko korvaamalla vaikeavammaiselle henkilökohtaisen avustajan kustannukset, antamalla palvelusetelin tai palkkaamalla avustajia itse. Jos kunta valitsee ensimmäisen tavan järjestää henkilökohtainen avustaja, avustajan etsiminen ja palkkausmuodollisuuksista huolehtiminen jää vammaiselle tai tämän perheelle itselleen. Kunnilla olisikin mahdollisuus tarjota myös muita järjestämistapoja perheille, jotka kokevat avustajan palkkauksen itsenäisesti raskaaksi. Näin voitaisiin turvata vammaisten tosiasiallinen pääsy palvelun piiriin.

Jos työnantajaksi ryhtyminen kaikkine työnantajan velvollisuuksineen tuntuu vaikealta, siltä voi tuntua myös palvelusetelillä palvelujen ostaminen.

”Meidän kaksoset syntyivät pikkukeskosina eikä kotiutumisen yhteydessä tarjottu minkään sortin apua arkeen. joskus soitin akuutissa tilanteessa heille ja pyysin hoitajaa, kun en pystynyt hoitamaan lapsiani käsivamman takia, niin tarjosivat palveluseteliä ja etsi itse 4 palveluntarjoajasta omasi. Heilläkään ei ollut vapaita ns. aikoja ennen kuin joku asiakas oli joutunut sairaalaan, jolloin venäläistäustainen rouva vapautui ja pystyi meille tulemaan avuksi muutamaksi tunniksi. – – Eräänlainen väsymys/katkeaminen tuli itselle jaksamiseen ja silloin neuvolan kautta sain vaan nivas-kan puh.nroita ja sanottiin että soita sinne soita tänne ja niin jäi tekemättä. En jaksanut aloittaa soittokierrosta ja saada taaskin palvelusetelin.” (MON)

Työntekijöiden antama neuvonta voi myös saada epäsopivia piirteitä: joskus neuvotaan olemaan hakematta.

”En jaksa hakea kun suullisesti on sos. työntekijä sanonut ettei saada kuitenkaan.” (OH)

Kunkin asiakkaan tarpeet tulisi kuitenkin arvioida yksilöllisesti ja sitten tarvittaessa antaa kielteinen päätös – jonka asiakas voi halutessaan asettaa arvioitavaksi vielä kerran valittamalla siitä. Kehottaminen olemaan hakematta on huonoa hallintoa. Työntekijä voi sen sijaan kertoa palvelun kriiteereistä ja sitä kautta kenties saada asiakkaan hakeutumaan heille sopivien palveluiden piiriin. Turhaan hakemiseen kannustaminen ei tietysti ole kenenkään etu.

Kohtaanto-ongelma: tarpeita vastaavia palveluita ei tarjota

Osalla perheistä heidän tarpeisiinsa sopivaa palvelua ei kunnan palvelutarjonnasta löydy. Kummassakin aineistoissa eniten kaivattiin hyvin konkreettista käytännön apua – useimmiten kodinhoitoon.

”Siivousapua olisimme tarvinneet, mutta kunta ei sitä järjestä.”
(OH)

”Kotipalvelua käytin muutaman kerran kaksosten ollessa vauvoja. Minulle tehtiin kuitenkin hyvin selväksi, et apu on ainoastaan lastenhoitoon – ei muihin kotitöihin. Olisin kuitenkin halunnut nimenomaan apua kotitöihin, jotta itsellä olisi ollut aikaa olla lasten kanssa/hoittaa heitä. Muutaman kerran jälkeen totesin, että hoidetaanpa kaikki itse, vaikka olinkin TODELLA väsynyt. Lisäapua monikkoperheisiin kyllä kaivattaisiin!” (MON)

”Ymmärsin, että ainakin omassa kunnassamme kotipalvelu hoitaa vain lapsia ei esim. siivousta jne. Itse koin, että haluan itse viettää aikaa lasten kanssa ja tutustua heihin ja olisin ennemminkin kaivannut apua siivoukseen, ruuanlaittoon ja muuhun kodinhoitoon. – –” (MON)

”– – Olisimme eniten tarvinneet vanhaa kunnan kodinhoitajaa. Perhetyöntekijät saavat ilmeisesti ainoastaan hoitaa lapsia, eivätkä osallistu kodinhoitoon muuten. – –” (MON)

”Olin voinut käyttää kotipalvelua, jos sen tehtäviin kuuluisi myös kodin ylläpidolliset tehtävät, kuten siivous ja ruoanlaitto. En niinkään olisi tarvinnut lastenhoidollista apua kaksosten ollessa vauvaikäisiä.” (MON)

”Kaksosten yh:lle tarjottiin heti neuvolassa mahdollisuutta kotipalveluun – – Kotipalvelu oli kuitenkin kohtuullisen hyödytöntä. En joko osannut ottaa apua vastaan tai sitä ei osattu minulle oikein tarjota. Olisin tarvinnut apua ihan käytännön asioissa, kuten vaikka siivoamisessa, mutta se ei hoitajien hommaan kuulunut. Usein hoitoajat olivat myös meille aivan vääriä eli esim. juuri silloin kun lapset olivat päivänunilla. Olisin halunnut silloin itekin levätä (lapset eivät juuri öisin nukkuneet...), mutta sen sijaan jouduin seurustelemaan hoitajan kanssa. Näin jälkikäteen nämä ongelmat tuntuvat todella pieniltä, mutta silloin tämä jaksoi kovasti minua ärsyttää. Kotipalvelun ajatus ja tarkoitus siis on hyvä, mutta toteutus ei välttämättä aina kohtaa tarvetta. Erityisen kipeästi olisin tarvinnut yöhoitajaa, mutta sellaista ei saa mis-

tään edes rahalla. Eli joku joka olisi edes joskus öisin syöttänyt vauvat (tai edes toisen niistä niin, että olisi saanut nukkua edes hieman.” (MON)

Vastauksissa toivottiin myös jatkuvuutta, ja mielellään samaa henkilöä kotiin käymään.

”Kunnassa X tämä kotipalvelu oli uusi asia ja resurssipula vaivasi siellä. En saanut tarpeeksi ja lisäksi laadullisesti palvelu oli epätasaista, toisinaan jopa kuormittavaa. Riippuu henkilökunnasta kuka osui paikalle. Sen toivoisi olevan muuttumaton, kuka valikoituu perheeseen, annoin palautetta järjestävälle taholle.” (MON)

Kotihoidon käyntiajat eivät välttämättä olleet sopivia tai järkeviä työn tekemisen kannalta.

”Kotipalvelu myös tuli milloin sattui ja kun hän hoiti lapsia ei hän tehnyt sitä minun toiveideni mukaan.” (MON)

Uudelta sosiaalihuoltolailta – joka ei siis ollut vielä kyselyiden aikaan voimassa – toivotaan paljon juuri lapsiperheiden kotipalvelun osuvuuden parantamiseksi. Monissa kunnissa kotipalvelusta oli säästetty siinä määrin, ettei sitä riittänyt lapsiperheille kuin lastensuojelun kautta. Peräti 90 prosenttia kotipalveluista on ollut suunnattu vanhuksille (HE 164/2014, 112). Siksi lastensuojeluun ohjautui turhaan perheitä, joiden tarpeista voitaisiin huolehtia kevyemmällä ja kaikille tarkoitetuilla yleispalveluilla – kunhan niitä olisi tarjolla. Kuten yksi monikkoperheistä tiivistä,

” – Apua ei luvattu ilman lastensuojeluilmoitusta.” (MON)

Sosiaalihuoltolain 19 §:n mukaan kunnan kotipalvelu tarkoittaa asumiseen, hoitoon ja huolenpitoon, toimintakyvyn ylläpitoon, lasten hoitoon ja kasvatukseen, asiointiin sekä muihin jokapäiväiseen elämään kuuluvien tehtävien ja toimintojen suorittamista tai niissä avustamista. Kotipalveluun sisältyvinä tukipalveluina annetaan ateria-, vaatehuolto- ja siivouspalveluja sekä sosiaalista kanssakäymistä edistäviä palveluja (19.3 §). Mukaan on siis otettu myös edellä mainitut perheiden kaipaamat kodinhoidon tehtävät, kuten siivous. Laki myös korostaa juuri lapsiperheiden mahdollisuutta saada kotipalvelua: lapsiperheellä on oikeus saada perheen huolenpitotehtävän turvaamiseksi välttämätön kotipalvelu, jos lapsen hyvinvoinnin turvaaminen ei ole mahdollista sairauden, synnytyksen, vamman tai muun vastaavanlaisen toimintakykyä heikentävän syyn tai erityisen perhe- tai elämäntilanteen perusteella (19.4 ja 19.2 §).

Lain kohtaa perusteleva hallituksen esitys korostaa, että tarkoituksena on ennaltaehkäisy ja varhainen tuki. Tarpeenmukaisella ja riittävällä tuella voitaisiin ehkäistä ongelmien pahenemista ja kasautumista ja sitä kautta vähentää erityispalvelujen tai lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun tarvetta. Perusteluissa myös todetaan, että lapsiperheellä on oikeus kotipalveluun – kunta ei siis voi enää vedota resurssipulaan – jos kotipalvelu ”olisi välttämätöntä”. Vaikka lähtökohtana onkin vanhempien tai muiden huoltajien velvollisuus turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi, heillä on oikeus saada tähän tehtävään apua. Esitys kuitenkin vielä täsmentää, että ”palvelua annettaisiin silloin, kun henkilö ei itse voi vaikuttaa avun tarpeeseen eli syy ei ole itse aiheutettu eikä sitä voida poistaa”. (HE 164/2014, 113.) Tämä kohta on herättänyt jonkun verran keskustelua siitä, mikä sitten on itse aiheutettu syy – alkoholismi, huumeiden käyttö, holtiton elämä? Esimerkiksi annetaan tilanne, jossa syynä kotipalvelun tarpeeseen on vanhemman sairaus ja jossa vanhempi ei ota vastaan sairauden edellyttämää hoitoa. Jää nähtäväksi, miten ”itse aiheutettua syytä” käytännössä tulkitaan. Kun lapsiperheiden kohdalla tärkeimpänä tulkintaohjeena on lapsen etu – kuten lain perusteluissakin todetaan, lainkohdalla toteutetaan perustulaislaissa ja ihmisoikeussopimuksissa edellytettyä perheen ja vanhempien tukea (HE 164/2014, 113.) – on vaikea nähdä, mikä olisi sellainen syy, ettei kotipalvelua pitäisi järjestää eikä lapsen etu vaarantuisi. Toki voi olla niin, että silloin jokin toinen avun muoto vastaa paremmin perheen tarpeisiin – tai että pelkkä kotipalvelu ei riitä. Mikäli vanhempi esimerkiksi kieltäytyy hoitamasta vakavaa sairauttaan, raja lastensuojelun ja lapsen huostaanoton tarpeellisuudelle lähenee.

Hallituksen esityksessä mainitaan avun tarpeen syyksi myös laissa lueteltujen heikentyneen toimintakyvyn, perhetilanteen, sairauden, synnytyksen tai vamman lisäksi myös ylirasittuneisuus (113). Tällainen tilanne voisi olla juuri monikkoperheen vanhempien uupumus tai sairaan tai kehitysvammaisen lapsen hoito – näissä tilanteissa ylirasittuneisuus voi usein uhata.

Omaishoitoaineistossamme tyytymättömyys koski usein kuljetuspalveluja. Matkoja myönnettiin melko kaavamaisesti – perheet olisivat tyytyneet vähempään määrään³ mutta kaipasivat vaikkapa pidempiä matkoja kuin kunta tarjosi.

3 Vammaispalveluasetuksessa on säädetty Vammaispalvelulain mukaisista kuljetuksista, että matkoja tulee myöntää siten, että ”hänellä on mahdollisuus suorittaa välttämättömien työhön ja opiskeluun liittyvien matkojen lisäksi vähintään kahdeksantoista yhdensuuntaista jokapäiväiseen elämään kuuluvaa matkaa kuukaudessa.”

”Kuljetuspalvelua emme tarvitse 18xkk, yksittäisiä pidempiä matkoja kyllä vuodessa. Ei saatu.” (OH)

”Kuljetuspalvelut oli, mutta ne otettiin pois, vaikka tyttäreni tarvitsisi, koska ei pysty kulkemaan yksin julkisilla kulkuneuvoilla, henk. avustaja vammaispalvelusta 16+/kk.” (OH)

”Kuljetuspalvelu on kuulemma varattu harrastuksiin kuljetuksiin, joita taas ei monivammaisella 5-vuotiaalla ole.” (OH)

”Vakiotaksioikeus ei mahdollista kunnassamme vakiotaksiin.” (OH)

Väärä ajoitus

Perheet toivat esiin myös sen, että palvelu oli sinänsä hyvää ja osuvaa, mutta saatiin väärään aikaan – joko palvelua joutui odottamaan liian kauan, palvelun aikataulut eivät sopineet perheelle tai palveluntarjoaja ei kyennyt ottamaan huomioon muutoksia riittävän joustavasti tai ollenkaan. Jos asuinkunta muuttuu, palveluihin voi tulla katkoja. Tarvittava palvelu voi myös olla olemassa, mutta lapsi niiden saamiseen joko väärän ikäinen tai liian terve.

”Huom! Apuvälineitä voi joutua odottelemaan 6 kk. Palvelut ovat riittäviä sitten, kun ne saadaan. Viivettä on myös vammaispalvelun päätöksissä (asunnon muutostyöt yms).” (OH)

”Saimme lasten synnyttyä viisi kertaa apua kotiin neuvolan kautta. Tämän jälkeen apua olisi saanut ns. sosiaalitoimen ennalta ehkäisevän tuen kartoituksen kautta. Apu tuli meille ”väärään” aikaa; vauvana pojat vain nukkuivat ja söivät. Apu olisi ollut enemmän tarpeen esim. kun lapset olivat vuoden vanhoja.” (MON)

”Palvelu piti tilata aika paljon etukäteen, joten esim. silloin kun itse sairastui ja olisi oikeasti tarvinnut apua, sitä ei ollut saatavilla.” (MON)

”Palvelua sai 3 x vauvojen syntymän jälkeen. Hoitaja kävi kotona poikien päiväuniaikaan, eikä auttanut muissa tehtävissä. Apua olisi tarvinnut paljon enemmän etenkin lasten kasvaessa.” (MON)

” – Tilanteesta täytyy todeta, että apua ei todellakaan saanut pyytämällä, rukoilemalla eikä edes itkemällä. Olen täysin tyytymätön neuvolan ja päiväkodin reagoimiseen hätään ennen kuin

molemmat vanhemmat olivat täysin loppu. On ammattilaisten ammattitaitoa tunnistaa, milloin esimerkiksi lasten jatkuva sairastelu, varsinkin, kun kyseessä on kaksosten sairastelu, vie vanhemmilta niin paljon energiaa, aikaa ja yöunet, että he todella tarvitsevat apua.

Ihmisten elämäntilanteet ovat hyvin erilaisia, ne tulee myös arvioida erilaisina eikä aina peruskaavan mukaan. Onneksi viimein saimme apua, lapset paranivat ja ruokailuongelmat/allergiat sekä unihäiriöt selvisivät. Tosin siihen meni 8 kk ennen kuin apua saimme.” (MON)

”Kaikkein hankalinta ollut, kun muuttotilanteissa tai palvelujen määräaikaisuuden vuoksi uusien hakemusten käsittely on kestänyt kohtuuttoman kauan, jopa puoli vuotta!” (OH)

Kuntien palvelupakettien kriteerit voivat olla epäsoivia perheille niin, että kaivattu palvelu jää saamatta.

”Lapsi liian vanha, jotta hoitajaa saisi kotiin.” (OH) ”Tyttö on vielä liian nuori heidän mielestään.” (OH)

”Joko ei ole palvelua tai nuori ei ole tarpeeksi sairas.” (OH)

”Ei ole vielä ajankohtaista. Sitten vasta kun sairaus etenee.” (OH)

”Olin tarvinnut kunnallista apua, kun olin itse ja lapset sairaana ja oman henkinen jaksaminen oli romahduspisteessä kolmen lapsen (2 v ja kaksoset 8 kk), mutta vastauksena oli, että avun tarpeemme ei ollut akuutti, joten emme saaneet apua.” (MON)

Riittämätön määrä

Palvelu voi olla oikea, mutta sitä ei saada tarpeeksi.

”Apuvälineissä kunta maksaa vain välttämättömän, eli esim. tuki-pohjallisia saa vain yhden vuodessa.” (OH)

”Kunta on määritellyt ’riittävät’ resurssit omien luokituksiensa mukaan.” (OH)

”Lyhytaikaisen avustajapalvelun tuntimäärä vuodessa (yht. 50 h) on riittämätön. Oma harrastusta ei esim. voi aloittaa.” (OH)

”Saimme kotipalvelua silloin, kun kaksoset 1 v 2 kk ja meille syntyi 3. lapsi. Olin (äiti) silloin todella väsynyt ja ”rukoilun” tulok-

sena saimme 3 kk:n ajalle kotipalvelun apua kaksosten hoitoon.
 – – Olisin toivonut jonkinlaista kevennettyä apua, esim. kauppa-asiointiin, kodin siivoukseen ja kaksosten hoitoon vielä tuon 3 kk:n jälkeenkin, esim. muutama tunti viikossa, mutta tämä ei järjestynyt.” (MON)

”Kotipalvelua tarjotaan vain 3 kk, jos lapset eivät nuku pitkään eikä turvaverkostoa ole (ei sukulaisia paikkakunnalla), vanhempien jaksaminen on rankasti koetuksella. Lasten hoidon laatukin laskee jos nukkuu monta kuukautta 5 tuntia yössä katkonaisesti. Kunnalta ollaan käytetty kaikki 3 kk ennen kuin paihin aika oli alkanut.” (MON)

Riittämättömyyttä paikataan usein ystävien ja sukulaisten avulla. Selvästi toimivaa – silloin kun on olemassa turvaverkko.

”Pärjäsimme isovanhempien ja naapureiden avulla.” (MON)

” – – Tarve oli kolmelle päivälle, mutta saimme vain 2:ksi hänet [kotiapu]. Sitten soitin kaikki kaverit ja sukulaiset läpi ja toivoin, että joku pääsee päiväsaikaan apuun. – –” (MON)

” – – Fick hemtjänst 2–3 dagar i veckan, vilket betydde att min mamma eller svärmor var hos oss de 2–3 resterande vardagarna, och min man skötte på veckosluten. Vården var bra och förmåndlig, men inte tillräcklig. Vad skulle jag ha gjort om jag ej haft mamma eller svärmor som kunde hjälpa? Jag fick inte lyfta/sköta tvillingarna i fem veckors tid.” (MON)

Väärinymmärrys – väärä viranomainen

Vaikuttaa myös siltä, että ihmiset käsittävät palvelunhakuohjeet lupaukseksi niiden saamisesta tai viranomaiset lupailevat liikoja. Esimerkiksi tässä lainauksessa asiakas oli ymmärtänyt neuvolan esittelemät mahdollisuudet kotikunnan palveluista lupauksiksi – tai sitten neuvolassa oli käytetty harhaanjohtavia sanakäänteitä. Yhtä kaikki, neuvola tuskin missään kunnassa päättää kotipalveluista.

”Kaiken kaikkiaan suuri pettymys, meille luvattiin osaava ihminen yhtenä päivänä viikossa n. 3 h kerrallaan, muttei tämä tapahtunut. Lisäksi meille luvattiin neuvolasta, että tämä tukimuoto olisi jatkunut vielä sen jälkeen kun lapset täyttivät yhden vuoden,

neuvolan lääkäri jopa ehdotti itse meille että järjestelyä jatkettaiisiin, mutta näitä lupauksia ei koskaan toteutettu.” (MON)

Tähän liittyy myös kyky erottaa lausunnon antajat ja päättäjät.

”Lapsen neurologinen ja psykiatrinen taho ovat antaneet lausuntoja, mutta esim. lääkärin suos. kotiin tuotavaa tilapäishoitoa tai lisävapaita en saa.” (OH)

On ymmärrettävää, että asiakas ei hahmota kunnan hallinnon rakenteita vaan kuvittelee kunnan eri toimijoiden edustavan samaa tahoja. Niinhän sen oikeastaan pitäisikin olla. Uuden sosiaalihuoltolain mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon pitäisi tehdä saumatonta yhteistyötä ja perheille pitäisi tarvittaessa osoittaa oma työntekijä (sosiaalihuoltolaki 42 §) pitämään lan-koja käsissään.

Neuvontaa annettaessa pitäisi varmistaa, että asiakas ymmärtää sen (asiakaslaki 5 §). Usein myös hallintolain 8.2 §:n sääntö siitä, että viranomaisen on opastettava asiakas oikean viranomaisen luo, on tärkeä. Kuten edellä on todettu, palveluja on tarjolla paljon ja monen eri tahon järjestämänä. Lisääntyvät valinnanmahdollisuudet edellyttävät myös lisääntyvää neuvontaa. Esimerkiksi tässä tapauksessa asiakas tulisi opastaa sen viranomaisen pakeille, jolla on toimivalta päättää palveluista, joilla henkilökoh- taisen avustajan tehtävät voidaan korvata.

”Ei myönnetty vapaa-aikaan henk.koht. apua, koska katsottiin, että sen voi saada muualta kunnasta.” (OH)

Liian kallista

Palvelut ovat Suomessa tavallisesti maksullisia. Kyselyissämme osa omaishoito- ja monikkoperheistä piti palveluiden kalleutta esteenä niiden käytölle. Koska asiakasmaksut ovat usein sidoksissa tuloihin, julkisen palvelun hinta saattoi olla jopa kalliimpi kuin markkinoilta ostettu.

”Vaikea saatavuus ja hinta, meidän tuloillamme jopa kalliimpi hinta kuin kaupallisilla palveluilla.” (OH)

” – Hoitoapua olisimme kaivanneet pitempäänkin, mutta se olisi muuttunut tuloista riippuvaiseksi: olimme ennen kaksosten syntymää ihan hyvätuloisia, mutta emme kroisoksia; n. 40 e/h oli meille liikaa. – –” (MON)

”Palvelut maksavat, apua ei kunnasta saa.” (OH)

Asiakasmaksulain (L 734/1992) mukaan maksujen tulee olla kohtuullisia eivätkä maksut perustuslakivaliokunnan mukaan saa tosiasiallisesti estää palveluiden käyttöä (PeVL 39/1996 vp). Kunta voi myös aina jättää maksun perimättä eikä maksu koskaan saa olla suurempi kuin palvelun todelliset kustannukset (asiakasmaksulaki 1–2 §). Jotkut sosiaalipalvelut on säädetty maksuttomiksi (4 §) ja joidenkin osalta on säädetty enimmäismäärä, esimerkiksi omaishoidon lomituksista, joka saa maksaa enintään 11,50 € vuorokaudelta vuonna 2016 (6a §).

Palveluseleitä käytettäessä kynnykseksi voi muodostua kunnan palvelua korkeampi hinta. Kunta sitoutuu maksamaan palveluntuottajalle palvelusta tietyn summan ja asiakas maksaa omasta pussistaan loput. Enää tämä asiakkaan osuus ei ole sidoksissa kunnan palveluiden asiakasmaksuihin vaan voi olla korkeampi.

Kunnan on kuitenkin selvitettävä asiakkaalle tämän asema palveluseleitä käytettäessä, palvelusetelin arvo, palveluntuottajien hinnat, omavastuusuuden määräytymisen perusteet ja arvioitu suuruus sekä vastaavasta kunnan palvelusta määräytyvä maksu (palvelusetelilaki 6.3 §). Asiakkaalla on aina myös oikeus kieltäytyä palvelusetelistä, jolloin kunnan tulee järjestää asiakkaan tarvitsema palvelu muulla tavoin (palvelusetelilaki 6.1 §). Toisin sanoen asiakkaalle tarjotaan tavallisesti kunnan omaa palvelua tilalle. Tämä näyttäisi näiden esimerkkien valossa jääneen tekemättä.

”Perheemme on nuori ja meillä on näennäisesti hyvät tulot, joten olisimme saaneet palveluseleitä. Asuntolainamme vie kuitenkin niin ison osan tuloistamme, ettemme voineet käyttää palveluseleitä avun saamiseksi.” (MON)

”– Saimme palvelusetelipäätöksen. Käytimme jonkin verran myönnettyistä tunneista, mutta palvelusetelilläkin avun ostaminen tuli liian kalliiksi ja osa jäi käyttämättä. – – Myöhemmin tarjottu apu oli liian kallista meille.” (MON)

Palvelut vasta valittamisen jälkeen

Haetuista palveluista ja etuuksista pitää aina saada päätös. Päätös voidaan tarvittaessa alistaa uudelleen arvioitavaksi valittamalla siitä, kuten käy ilmi seuraavasta lainauksesta, jossa oli kysymys kehitysvammaisen lapsen päivähoitomaksuista.

”Ja muutenkin niin ettei tarttis taistella joka asiasta. Vammaistuesta taisteltiin ja se lopulta voitettiin. Samoin hoitopaikasta, tai päivähoitomaksuista, X kaupunki hylkäsi maksuttoman hoidon, mut

nyt valitettiin ja valitus kannatti. Kehitysvammaisille kuuluu ilmainen hoito ja jee voitto tuli.” (OH)

Valittaminen sosiaaliturva-asioista on ollut ilmaista. Perustoimeentuloturva koskevilla asioilla eli Kelan hoitamissa toimeentuloturva-asioissa maksuttomuus jatkuu, samoin useimmista sosiaalipalveluista valittaminen säilyy maksuttomana, mutta osa sosiaaliturvaa koskevista valituksista muuttuu maksulliseksi. 1.1.2016 lähtien oikeudenkäyntimaksuja on peritty esimerkiksi juuri päivähoitomaksuja koskevista valituksista. Tämäkin edellä kuvattu valitus tehtäisiin nyt siis ottamalla se riski, että hävitessään jutun valittaja maksaisi oikeudenkäyntimaksua 250 €. Maksusta voi kuitenkin saada vapautuksen. Julkista oikeusapua saavat ovat automaattisesti vapautetut maksusta. (Tuomioistuinmaksulaki L 1455/2015.) Yhteydenotto oikeusaputoimistoon voisikin olla viisas lähestymistapa, kun harkitsee valittamista ja on huolissaan maksuriskistä.

Johtopäätökset: ”-- ainoastaan toimivat ja tarkoituksenmukaiset, yksilöllisesti mietityt palvelut auttavat --”

Palveluilla on merkitystä

”Vaihtaisin ilomielin hoitopalkkiot ja taloudellisen tuen hyviin ja hoidettavan tarpeisiin sopiviin palveluihin. Hoitopalkkion korotus tai raha ei auta jaksamaan haastavan hoidettavan kanssa, ainoastaan toimivat ja tarkoituksenmukaiset yksilöllisesti mietityt palvelut auttavat.” (OH)

Omaishoito- ja monikkokyselyissä annetut kommentit liittyivät enimmäkseen siihen, että nykyinen kunnan palvelu ei ole jostain syystä sopiva – sitä ei saa, ainakaan sopivaa määrää, mikä joskus olisi pienempikin kuin laissa määritelty. Toisin sanoen kokonaan uusia palveluja ei kaivattu tai osattu kaivata, ainoastaan siivousta lukuun ottamatta. Jotain ohjauksen tarpeesta palveluviidakossa kertonee se, että lähes kolmannes lastaan omaishoitavista ilmoitti tarvitsevansa lisää sosiaalityön tai sosiaaliohjauksen palveluita (neuvonta, ohjaus, sosiaalityö).

Sosiaalilainsäädäntöömme sisältyy paljon harkintaa. Säännökset on tarkoituksella kirjoitettu väljiksi siksi, että yksilöiden ja perheiden yksilölliset tarpeet olisi mahdollista ottaa huomioon. Työntekijöiden harkinnan tueksi on annettu myös paljon ohjeita, joista tärkein on juuri asiakkaiden tarpeisiin vastaaminen. Esimerkiksi sosiaalihuoltolaki lähtee siitä, että sosiaalihuoltoa koskevia päätöksiä ja ratkaisuja tehtäessä ja sosiaalihuoltoa

toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan ja lapsen etu. Asiakkaan etu on uusi käsite lainsäädännössä ja voi vain arvailla, että sen sisältöä tullaan pohtimaan ja siitä tullaan kirjoittamaan yhtä paljon kuin lapsen edun käsitteestä, josta ei vielääkään vallitse täyttä yhteisymmärrystä. Lieneekin selvää, ettei näitä käsitteitä voida tyhjentävästi määritellä, vaan kunkin asiakkaan, perheen ja lapsen edun määrittely on jätettävä siihen tilanteeseen, jossa tietoa tarvitaan. Jokainen tilanne on erilainen ja muuttuva. Arvio on tehtävä aina uudelleen.

Selvää siis on, että työntekijöillä on lainsäädännön mukaan paljon harvintavaltaa ottaa asiakkaiden yksilölliset tilanteet huomioon. Esimerkiksi sosiaalihuoltolain 23 §:n mukaan liikkumista tukevia palveluja järjestetään henkilöille, ”jotka eivät kykene itsenäisesti käyttämään julkisia liikennevälineitä sairauden, vamman tai muun vastaavanlaisen syyn takia ja jotka tarvitsevat palvelua asioimisen tai muun jokapäiväiseen elämään kuuluvan tarpeen vuoksi.” Pykälään sisältyy monta kohtaa, joita voidaan tulkita usealla tavalla. Mitä esimerkiksi tarkoittaa ”ei kykene itsenäisesti käyttämään”? Kuinka paljon apua pitää tarvita, että täyttää tämän kriteerin? Riittääkö se, että pelottaa kulkea yksin? Entä mitä tarkoitetaan ”jokapäiväiseen elämään kuuluvilla tarpeilla”? Lääkärissäkäyntiä, kaupassa asiointia, kukkakauppavisiittiä, baarikeikkaa, matkaa pulkkamäkeen?

Usein näitä ratkaisuja helpottamaan on laadittu kunnissa ohjeita. Nämä tulkintaohjeet voivat kuitenkin rajoittaa suuresti työntekijöiden mahdollisuuksia ottaa asiakkaiden tarpeet huomioon. Vaikka työntekijä – joka etulinjassa on juuri se, joka tuntee asiakkaidensa tarpeet – haluaisi toimia vastoin ohjetta ja esimerkiksi myöntää apua enemmän kuin ohjeessa luvataan, hän on kunnan palkollisena velvollinen noudattamaan työnantajansa ohjeita. Tämä voi olla raskasta työntekijälle ja vastoin hänen ammattietiikkansa. Myös asiakkaat ovat huomanneet tämän.

”Kunnassa X vammaispalvelu on mielestäni toiminut hyvin meidän perheessä, aina on saanut apua (hoitoapua) kun olen pyytänyt, joskus pyytämättäkin, uskon todella että työntekijät tekevät parhaansa koko perheen hyvinvoinnin eteen ja paljon on siitä kiinni, paljonko ’ilkeää’ itse pyytää apua eli miten omia voimavaroja venyttää.” (OH)

”Liian pienten yksiköiden kontolla ja vähäisillä hoitaja määrillä! Palvelun saatavuus näin hyvin haavoittuvaa ja ei aina oman tarpeen mukaan mahdollista.” (OH)

Maija Mänttari-van der Kuip (2014) on tutkinut sosiaalityöntekijöiden jaksamista ohjeiden paineissa ja todennut juuri tämän: mitä vähemmän sosiaalityöntekijät kokevat voivansa auttaa, sitä huonommin he itse voivat.

Sosiaalihuollon periaatteissa todetaan selvästi, että hallinnolliset tarpeet eivät voi mennä yksilöiden ja perheiden tarpeiden edelle (Tuori ja Kotkas 2008). Kuntien ohjeet eivät myöskään voi olla ristiriidassa lainsäädännön kanssa, mutta jos näin olisikin, tätä on rivityöntekijän usein vaikea havaita. Työntekijän harkintamarginaali voi tosiasiaassa olla varsin pieni, vaikka lainsäädäntö harkintavaltaa jättäisikin.

Tämä harkintavalta on kuitenkin tarkoitettu käytettäväksi. Asiakkaan eduksi.

Lähteet

Hallituksen esitykset:

HE 137/1999. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sekä sosiaalihuoltolain muuttamisesta ja eräksi niihin liittyviksi laeiksi.
HE 164/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Juutilainen V-P, Saarikallio-Torp M, Haataja A. Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Tiedonkeruu, aineiston edustavuus ja perustietoja vastaajista. Helsinki: Kela, Työpapereita 89, 2016.

Kalliomaa-Puha L, Tillman P. Lasten omaishoitajat. Äiti on aina äiti. Julkaisussa: Haataja A, Airio I, Saarikallio-Torp M, Valaste M, toim. Laulu 573 566 perheestä. Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla. Helsinki: Kela, Teemakirja 15, 2016.

Lait:

L 380/1987. Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista.
L 734/1992. Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista.
L 812/2000. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.
L 434/2003. Hallintolaki.
L 569/2009. Laki sosiaali- ja terveydenhuollon palvelusetelistä.
L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki.
L 410/2015. Kuntalaki.
L 1455/2015. Tuomioistuinmaksulaki.

Mänttari-van der Kuip, M. Work-related well-being among Finnish frontline social workers in an age of austerity. Jyväskylä: University of Jyväskylä, Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, 2015. Saatavissa: <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6191-6>>.

Ojanen T, Scheinin M. Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö (PL 6 §). Julkaisussa: Hallberg P, Karapuu H, Ojanen T, Scheinin M, Tuori K, Viljanen V-P, toim. Perusoikeudet. Helsinki: Werner Söderström lakitieto 2011: 227–280.

PeVL 39/1996 vp. Perustuslakivaliokunta. Lausunto 39/1996 vp Hallituksen esitys 208/1996 vp.

Pyökkänen A. Yhdertaisuus ja sosiaaliturva. Harkinnan muuttuneet rajat. Julkaisussa: Kalliomaa-Puha L, Kotkas T, Rajavaara M, toim. Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen. Helsinki: Kela, Teemakirja 13, 2014: 20–40.

Rajavaara M. Ammattilaisen harkintavalta sosiaaliturvan edellytyksenä ja riskinä. Julkaisussa: Kalliomaa-Puha L, Kotkas T, Rajavaara M, toim. Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen. Helsinki: Kela, Teemakirja 13, 2014a: 136–155.

Rajavaara M. Yksilöllisestä henkilökohtaiseksi? Henkilökohtaistaminen hyvinvointipolitiikan uudistamisideana. Julkaisussa: Haverinen R, Kuronen M, Pösö T, toim. Suomalaisen sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Tampere: Vastapaino, 2014b: 140–160.

Tillman P, Kalliomaa-Puha L, Mikkola H, toim. Rakas mutta raskas työ. Kelan omaishoitohankkeen ensimmäisiä tuloksia. Helsinki: Kela, Työpapereita 69, 2014.

Toikko T. Vastuullisen asiakkaan paradigma. Julkaisussa: Haverinen R, Kuronen M, Pösö T, toim. Suomalaisen sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Tampere: Vastapaino, 2014.

Tuori K, Kotkas T. Sosiaalioikeus. Helsinki: WSOY, 2008.

Valokivi H. Harkinnan käyttäjänä vai kohteena? Vanhuspalvelujen asiakkaan näkökulma harkintaan. Julkaisussa: Kalliomaa-Puha L, Kotkas T, Rajavaara M, toim. Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimukseen. Helsinki: Kela, Teemakirja 13, 2014: 292–306.

Minna Ylikännö

Työttömät palvelujärjestelmän heittopusseina

Johdanto

Kuten jokainen työtön hyvin tietää, hänen tulee olla aktiivinen ja pyrkiä kaikin tavoin edistämään omia uudelleen työllistymisen edellytyksiään. Kaikenlainen passiivisuus on pahasta ainakin, jos mieli saada jääkaappiinsa muutakin kuin valon. Työttömyysturvalaissa todetaan, että työttömyysturvaetuuden saajan velvollisuus on hakea aktiivisesti työtä ja koulutusta. Lisäksi hänen tulee toteuttaa yhdessä työ- ja elinkeinotoimiston kanssa laadittua työllistymissuunnitelmaa sekä tarvittaessa hakeutua ja osallistua työllistymistään edistäviin palveluihin ja toimenpiteisiin. Lista on pitkä, kuten voi olla työttömyyden kestokin huolimatta työnhakijan innosta ja tarmosta osoittaa aktiivisuuttaan.

Aktiivisen työttömyyden taustalla vaikuttaa laajempi ajatus *aktiivisesta kansalaisuudesta*. Viime vuosina on voimistunut ajatus siitä, että kansalaisen tulee olla palveluiden kuluttaja ja valintojen tekijä. Aktiivisuutta ihannoidaan ja esimerkiksi Jonathan Gershuny (2005) viittaa siihen, miten kiireestä on tullut *badge of honour* eli tietynlainen kunniamerkki ja osoitus hyvästä kansalaisuudesta. Passiivisuus, johon liitetään riippuvuus sosiaali-etuuksista ja ulkopuolisuus yhteiskunnallisesta osallistumisesta, asetetaan vastakkain aktiivisuuden kanssa (Rajavaara 2011, 211). Passiivisuuden välttämiseksi kansalaisia pyritään kannustamaan aktiivisuuteen. Lähtökohtana on valitettavan usein ajatus siitä, että kansalainen ei innostu ilman riittäviä kannustimia: jos ei aktiivisuus lisääny porkkanalla, niin ainakin kepillä.

Toisaalta aktiivisen työttömyyden taustalla vaikuttavat *aktiivisen työvoimapolitiikan* tavoitteet. Aktiivinen työvoimapolitiikka syntyi alun perin 1950-luvun Ruotsissa ay-ekonomistien Gösta Rehnin ja Rudolf Meidnerin ajatusten pohjalta ja se sai kannatusta etenkin Pohjoismaissa. Näkökulma oli tuolloin vahvasti makrotaloustieteellinen; Rehn ja Meidner etsivät vastausta siihen, miten saataisiin rajoitettua inflaation kasvua mutta samalla pidettyä yllä täystyöllisyyttä. Ratkaisuna he näkivät aktiivisen työvoimapolitiikan: rajoitetaan työvoiman kysyntää ylikuumentuneilla teollisuuden

aloilla ja siirretään sen seurauksena syntyntä työtöntä työvoimareserviä toisille osatyömarkkinoille. Näin valtion talous pysyisi vakaana eikä työttömyys pääsisi kasvamaan liian suureksi. (ks. esim. Sihto 1996.) Yksilölle aktiivinen työvoimapolitiikka näkyy aktivoivina työllistymistä edistävinä palveluina, joiden tavoitteena on mahdollistaa työttömän palaaminen työmarkkinoille joko omalle alalle tai uudelleen koulutuksen kautta toiselle alalle.

Tänä päivänä Suomessa ei juuri tarvitse käyttää rajoittavan talouspolitiikan keinoja, sillä vuonna 2009 alkaneen laman seurauksena työvoiman kysyntä on vähentynyt voimakkaasti etenkin perinteisillä teollisuuden aloilla. Aktiivinen työvoimapolitiikka näyttääkin ennen kaikkea työttömien aktivoinnilta: työttömälle ei vain anneta rahaa toimeentulon turvaksi, vaan häntä aktivoidaan erilaisin keinoin siirtymään takaisin työmarkkinoille. Voidaan ajatella, että aktiivinen työvoimapolitiikka on kuin trampoliini, josta työtön ponnahtaa takaisin ylös ja kohti parempaa tulevaisuutta. Ongelmaksi on kuitenkin muodostunut suureksi kivunnut työttömien määrä: lokakuussa 2016 Suomessa oli työ- ja elinkeinoministeriön tilastojen mukaan 328 000 työtöntä työnhakijaa (TEM 2016). Kun työttömiä on satojatuhansia, on selvää, että vahvinkaan trampoliini ei kestä, tai jos kestääkkin, pomppimisesta ei tule loppua. Siinä tulee ennen pitkää huono olo.

Suomalainen työtön aktivoinnin kohteena

Suomessa aktiivisen työvoimapolitiikan mukaisiin aktivointitoimenpiteisiin luetaan erilaiset julkisen työ- ja yrityspalvelun toimenpiteet, kuten työvoimapoliittinen koulutus, palkkatuettu työ ja kuntouttava työtoiminta. Näiden rinnalla on ”passiivinen” työttömyysturvajärjestelmä: rahalliset etuudet, joiden ei nähdä aktivoivan työttömiä työnhakijoita vaan ennemminkin mahdollistavan passiivisen työttömänä olon. Näin kaksijakoinen tai mustavalkoinen työttömyysturvajärjestelmä ei tietenkään ole. Rahalliset etuudet eivät väistämättä tai edes useinkaan passivoi, eivätkä vastaavasti aktivoivat toimenpiteet välttämättä lisää työttömän työnhakijan aktiivisuutta pidemmällä aikavälillä.

Aktiivisen työvoimapolitiikan alkuperäinen tavoite oli hoitaa sitä vähäistä työttömyyttä, joka aiheutui valtion rajoittavasta talouspolitiikasta ylikuumentuneessa suhdannetilanteessa. Täystyöllisyyden tavoite eli pitkään myös suomalaisessa työvoimapolitiikassa. Vähäisen työttömyyden aikana aktiivinen työvoimapolitiikka näyttikin tehokkaalta keinolta hoitaa työttömyyttä, koska aktivoinnin kohteena olevien työttömien määrä oli hallittavissa. Tilanne muuttui 1990-luvun laman aikana, kun työttömien

määrä kasvoi puoleen miljoonaan ja samaan aikaan valtion kassa kumisi tyhjiyttään. Aktivoinnista alettiin siirtyä yhä enemmän työttömien omaehtoiseen aktivoitumiseen: työttömiä alettiin lähinnä keppiä käyttämällä kannustaa aktiiviseen työnhakuun ja omien työllistymismahdollisuuksiensa edistämiseen.

Työttömien omaehtoisen aktiivisuuden lisäämisen lisäksi myös kuntia alettiin kannustaa aktivoitumaan työttömyyden hoidossa. Vuoden 2006 työmarkkinatuki uudistuksen myötä kuntien vastuita työllistämistä ja myös työttömyysturvajärjestelmän rahoituksesta lisättiin selvästi (ks. Hämmäläinen ym. 2009). Nykyään kunnat joutuvat maksamaan Kelalle puolet siitä työmarkkinatuen määrästä, joka on maksettu yli 300 päivää työttömyyden perusteella työmarkkinatukea saaville. Esimerkiksi Helsingissä kaupunki maksoi vuonna 2015 Kelalle näitä kuntaosuusmaksuja lähes 56 miljoonaa euroa (Kelasto 2016). Sellaisenaan tällainen hintalappu kannustaa varmasti Helsingin kaupunkia kehittämään erilaisia keinoja yhtäältä aktivoinnin lisäämiseksi ja toisaalta työttömyyden vähentämiseksi. Nykyisten työvoimapolitiittisten toimenpiteiden ei ole juurikaan havaittu lisäävän työttömien työnhakijoiden työllistymistä (Hämmäläinen 2013, 182), joten työttömyyden vähentäminen edellyttää kuntien ”sakottamisen” lisäksi oikeasti vaikuttavia keinoja työllistymisen edistämiseksi.

Suomessa vastuu työttömien työllistämistä jakautuu työ- ja elinkeinohallinnon (TE-hallinnon) ja kuntien kesken niin, että vaikeimmin työllistyvät ovat yleensä kuntien vastuulla. Kun työtön ilmoittautuu työnhakijaksi, hänen palvelutarpeensa arvioidaan. Tämän arvion perusteella työtön ohjataan jollekin *kolmesta palvelulinjasta*. Ensimmäiselle linjalle ohjataan sellaiset asiakkaat, jotka eivät tarvitse erityistä tukea työhaussa ja uudelleentyöllistymisessä. Heille riittävät ainakin sillä hetkellä TE-hallinnon ja muiden tahojen työnvälityspalvelut. Toiselle palvelulinjalle ohjataan asiakkaat, jotka tarvitsevat jonkin verran tukea työhaussa ja uudelleentyöllistymisessä. Tarvetta voi olla esimerkiksi työnhakukoulutukselle, ammatilliselle koulutukselle tai palkkatuetulle työlle. Palvelutarve kohdentuu selkeästi johonkin TE-hallinnon palveluun, eikä tarvetta ole monialaisemmalle tuelle. Jos työttömällä työnhakijalla arvioidaan sen sijaan olevan tarve moniammatilliselle tuelle, hänet ohjataan kolmannelle palvelulinjalle. Tällöin vastuu palveluiden tarjoamisesta on yleensä kunnilla.

Moniammatillista palvelua on ollut tarjolla vaihtelevasti riippuen kuntien tahtotilasta ja resursseista. Kuntien vastuita työllistymisen edistämistä on lisätty vuosien varrella, mutta lakisääteistä velvollisuutta monialaisten palvelujen tuottamiseen ei ole ollut. Suomessa on ollut erilaisia monialaisen palveluverkoston kehittämiseen liittyviä hankkeita, mutta niiden ongelmana on ollut, että rahoituksen loppuessa niiden toimintakin on yleensä

loppunut. Hyviä käytäntöjä on voinut syntyä, mutta niiden levittäminen ei ole ollut kovin tehokasta. Harvinainen poikkeus on *työvoiman palvelukeskusten* (TYP) toiminta, joka alkoi kokeiluna 2000-luvun alkupuolella ja la-
kisääteistettiin vuoden 2015 alusta. Työvoiman palvelukeskuksissa TE-hal-
linnon, kuntien ja Kelan tulee antaa työllistymispalveluja yhden luukun
periaatteella tietyt kriteerit täyttävälle työttömälle työnhakijalle.

Periaatteessa työllistymispalveluiden järjestäminen on selkeää: työtön
työnhakija ohjataan palvelulinjan mukaisesti palveluihin ja hän saa tar-
peensa mukaisia palveluja. Käytännössä järjestelmä ei ole näin yksinker-
tainen. Erinäisistä syistä johtuen asiakkaan palvelutarvetta ei välttämättä
tunnisteta tai vaikka tunnistettaisiinkin, hänelle ei voida tarjota palveluita
joko taloudellisten resurssien vähyyden tai jonkin muun syyn vuoksi. Suu-
rimmissä kaupungeissa työttömiä työnhakijoita on tuhansia, mikä asettaa
suuria haasteita asiakaslähtöiselle palvelulle. Esimerkiksi työllistymissuun-
nitelmien päivittäminen tai asiakkaan tapaaminen riittävän usein, jotta sillä
olisi työllistymistä edistävä vaikutus, ei välttämättä ole mahdollista. Moni-
alaisen palvelun osalta ongelmia voi aiheuttaa esimerkiksi se, että yhteistyö
eri tahojen välillä ei syystä tai toisesta toimi. Tilanne on lähtökohtaisesti
haastava, sillä eri toimijoilla on omat organisaationsa ja toimintakulttuu-
rinsa. Lisäksi eroja voi olla asiakaskäsityksissä: jos yhteinen näkemys asiak-
kaan tarpeista ja tarkoituksenmukaisista palveluista puuttuu, ei palvelu ole
asiakaslähtöisiä, vaan sitä määrittävät enemmän viranomaisten tarpeet ja
pahimmillaan lannistava byrokratia. Työttömän työnhakijan tulisi kokea
palvelut järkeviksi ja mielekkäiksi. Jos näin ei ole, syytä ei pidä ensisijaisesti
hakea asiakkaasta vaan asiakaspalvelusta.

Työttömien kokemukset järjestelmästä – keskustelusta tutkimusaineistoksi

Jotta työtön työnhakija olisi motivoitunut aktivoitumaan ja edistämään
työllistymismahdollisuuksiaan, viranomaisilla ja työttömällä tulisi olla yh-
tenäinen näkemys työttömän työnhakijan palvelutarpeista. Ei tarvitse kui-
tenkaan kuin selailla aiheesta kirjoitettuja mielipiteitä erinäisillä internetin
keskustelupalstoilla, niin herää epäily tällaisen asiakaslähtöisen toiminta-
mallin toteutumisesta työllistymispalveluissa. Työttömyysturvajärjestelmä
on rakennettu sellaiseksi, että asiakkaan tarpeiden tunnistaminen ei ole
edes välttämätöntä. Työtöntä voidaan sanktoida, jos hän rikkoo työttö-
myysturvalakia eli ei ole TE-hallinnon näkökulmasta riittävän aktiivinen.
TE-toimistossa käytetään lisäksi harkintaa, kun näistä sanktioista pää-
tetään. Lähtökohdat asiakaslähtöiselle palvelulle ovat siten siinä mielessä

haastavat, että asiakaslähtöisyyden määrittelee viime kädessä harkintavaltaa käyttävä taho. Työttömän mahdollisuudet vaikuttaa saamaansa palveluun voivat olla hyvinkin heikot.

Analysoin tässä artikkelissa Ylen nettisivuille kerääntynyttä keskusteluaineistoa vuodelta 2014. Ylen toimittaja Merja Niilola pyysi lokakuussa 2014 Ylen nettisivuilla vierailevia lukijoita kertomaan kokemuksistaan TE-toimistojen eli ”työkkäreiden” palvelusta sekä siitä, miten heidän mielestään ”työkkäreiden” palveluja voitaisiin kehittää. Hän otsikoi pyyntönsä seuraavasti: ”Huonoa kohtelua ”työkkärisssä” – kokemuksia ja parannusehdotuksia”. Vastauskommentteja kertyi yhteensä 382 kappaletta ja ne on kirjoitettu loka-marraskuussa 2014. Osan kommentteista on kirjoittanut sama nimimerkki eli kaikki 382 kommenttia eivät ole eri henkilöiltä. Kaikissa kommentteissa on kuitenkin nostettu esiin uusia palvelukokemuksiin liittyviä näkökulmia, vaikka ne olisivat aiemmin keskusteluun osallistuneilta henkilöiltä. Siten yhtään kommenttia ei ole rajattu analyysin ulkopuolelle.

Valitettavasti Ylen internetsivuilla käyty keskustelu ei edusta koko väestön tai edes kaikkien nykyisten tai entisten työttömien näkemyksiä ja kokemuksia TE-hallinnon palveluista. Se on myös siinä mielessä epäluotettava, että kysymyksenasettelu on johdatteleva. Toisaalta aineistossa kerrotaan myös hyviä kokemuksia palvelusta, sillä osa keskusteluun osallistuneista on halunnut kielteisten kokemusten vastapainoksi ilmaista tyytyväisyytensä saamiinsa työllistymistä edistäviin palveluihin.

Keskusteluun on voinut osallistua nimimerkillä, joten tutkijalla ei ole tietoa siitä, ovatko vastaajat miehiä vai naisia, minkä ikäisiä he ovat ja ovatko he työttömiä vastaamishetkellä. Keskustelijoiden koulutuksesta, ammattista tai siitä, milloin he ovat käyttäneet ”työkkäriin” palveluita, ei myöskään voida sanoa mitään. Joissakin kommenttipuheenvuoroissa keskustelijat kertovat omista taustoistaan, mutta näiden satunnaisten mainintojen pohjalta ei voida tehdä minkäänlaisia päätelmiä siitä, miten kokemukset ”työkkäriin” palveluista vaihtelevat eri taustatekijöiden suhteen.

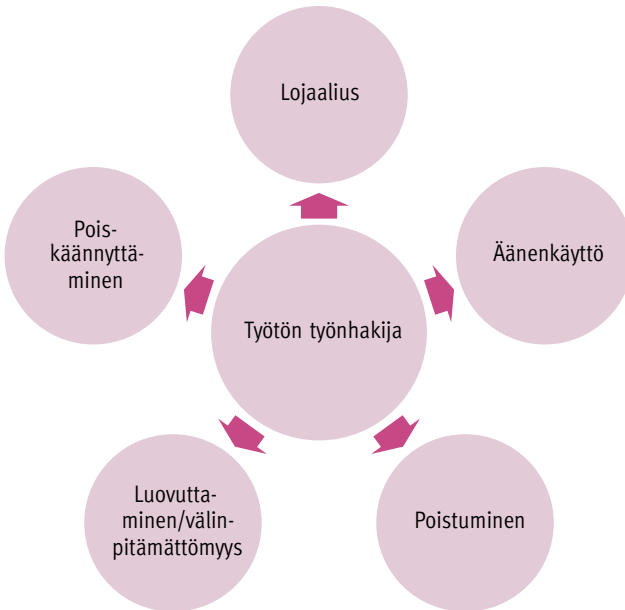
Saatteessaan toimittaja pyytää kommentteja ”työkkäriin” palveluista. Hän viitaa tällä TE-hallinnon tarjoamiin palveluihin työttömille työnhakijoille. Vastauskommenteissa viitataan kuitenkin esimerkiksi aktivointisuunnitelmiin ja sitä kautta monialaiseen yhteistyöhön, jossa mukana ovat myös kunnat. Vastausten voidaan siten ainakin osin ajatella kuvaavan laajemmin työllistymispalveluiden toimivuutta Suomessa. Koska kommentteja on pyydetty ”työkkärien” toiminnasta, viitataan analyysissäkin TE-toimistoihin ja niiden tarjoamiin palveluihin työttömille.

Osa kommentteista on hyvin lyhyitä, osa taas pidempiä. Yhteensä nimimerkit mukaan lukien keskustelussa on hieman yli 26 000 sanaa. Analysoin syntyneitä tekstiaineistoa Albert O. Hirschmanin (1970) käsitejaottelun

avulla (ks. myös Rajavaara 2008 ja 2011). Hirschman on tarkastellut paljon viitatussa tutkimuksessaan yksilön suhdetta organisaatioihin ja löytänyt siinä kolme ulottuvuutta, joiden voidaan ajatella olevan toisensa pois sulkevia ainakin lyhyellä aikavälillä. Nämä ulottuvuudet ovat lojaalisuus (*loyalty*), äänenkäyttö (*voice*) ja poistuminen (*exit*). Myöhemmin tätä jaottelua on kehitetty edelleen ja mukaan on otettu luovuttamisen tai välinpitämättömyyden ulottuvuus (*neglect*) (ks. Kolarska ja Aldrich 1980; Rusbult ym. 1982). Yksilön näkökulmasta tämä tarkoittaa voimattomuutta vallitsevan järjestelmän edessä, mikä johtaa olemassa oleviin oloihin sopeutumiseen (Kalliomaa-Puha ja Kangas 2015, 48). Myös tämä neljäs ulottuvuus otetaan huomioon analyysissä. (Kuvio.)

Edellä mainitut neljä ulottuvuutta kuvaavat yksilön suhdetta organisaatioon. Oletus on, että asiakkaalla on yksittäiseen organisaatioon sellainen suhde, jonka hän voi lopettaa tai jota hän voi kritisoida. Sakari Hänninen ja Jouko Karjalainen (2007) sekä Anne Määttä (2012) ovat tarkastelleet suomalaista palvelujärjestelmää ja tuoneet keskusteluun poiskäännättämisen (*diversion*) käsitteen, joka liittyy palvelun piiriin pääsemiseen tai palvelun saamiseen (kuvio). Kyse voi olla asiakkaan asioiden tietoisesta viivyttämi-

Kuvio. Yksilön suhde organisaatioihin.

Lähde: Hirschman 1970, mukaillen.

sestä tai siirtämisestä toisen viranomaisen hoidettavaksi. Pahimmillaan asiakas jätetään oman onnensa nojaan ilman virallista apua. (Hänninen ja Karjalainen 2007, 169–172.) Kyse on portinvartijuudesta: syystä tai toisesta yksilön tulemistä palvelun piiriin hankaloitetaan ja samalla vaikeutetaan hänen kykyään toimia yhteiskunnassa (ks. Metteri 2012).

Tekstin analysointia ovat ohjanneet edellä mainitut käsitteet. Raportointi etenee käsitteittäin siten, että jokainen käsite nostetaan esiin omassa alaluvussaan. Näin saadaan asiakkuuden eri ulottuvuuksia tarkastelemalla kokonaiskuva siitä, miten keskusteluun osallistuneet henkilöt ovat kokeneet TE-toimiston asiakkuuden. Analyysin raportointia on väritetty keskustelijoiden kommentteilla. Ne voivat olla joko kokonaisia kommenttipuheenvuoroja tai osia niistä. Lainauksen kohdalla on ilmoitettu alkuperäinen keskusteluun osallistujan nimimerkki, sillä keskustelu on ollut julkinen ja nimimerkin esiin tuomiselle ei siten ole estettä.

Työtön – lojaali asiakas, protestoiija, jaloilla äänestäjä vai sopeutuja?

Seuraavissa alaluvuissa käydään läpi niitä kokemuksia, joita Ylen keskustelussa ”työkkärin” palvelukokemuksista on tuotu esiin. Nämä kokemukset on jaoteltu viiteen eri teemaan kuviossa esitettyjen käsitteiden mukaisesti. Ensimmäisessä alaluvussa analysoidaan tekstiaineistoa poiskäännyttämisen näkökulmasta. Liikkeelle lähdetään siis siitä, että henkilö on tulossa ”työkkärin” asiakkaaksi tai viranomaisen tulisi edistää hänen asioidensa hoitoa. Esteenä hyvin toimivalle asiakkuudelle voi olla edellä mainittu portinvartijuus: työtön käännytetään joko pois palvelusta tai hänen asioitaan viivytetään, jolloin asiakkaan eläminen vaikeutuu.

Tämän jälkeen käydään läpi sellaisia asiakkuuden ulottuvuuksia, jotka liittyvät asiakkaana olemiseen ja palvelun saamiseen. Kuten Marketta Rajavaara (2011, 212) toteaa, lojaalisuus palvelun tarjoajia kohtaan on ollut perinteisesti lähtökohtana julkisessa palvelutuotannossa. Palvelun moittiminen ei ole tullut kyseeseen, jos vaihtoehtoja ei ole tai palvelun käyttöön velvoitetaan. Tällöin asiakkaalla ei ole todellista mahdollisuutta käyttää ääntään. Keskustelupalstalle on voinut kirjoittaa nimimerkillä, jolloin ei ole vaaraa, että kirjoittaja tunnustetaan ja häntä sanktioitaisiin äänenkäytöstään. Työttömyysturvajärjestelmä on rakennettu lisäksi sellaiseksi, että jättäytyminen pois palvelun piiristä ei ole käytännössä mahdollista. Tästä voi seurata voimattomuuden tunne tai jopa välinpitämättömyys palvelujärjestelmässä asioitaessa.

Poiskäännäyttäminen

Hyvin monissa kommenteissa tuotiin esiin palvelun piiriin pääsemisen vaikeus. Lähimpään TE-toimistoon voi olla matkaa useita kymmeniä kilometrejä ja asiointi toimistossa on siten mahdotonta ilman omaa autoa tai sujuvia julkisia liikenneyhteyksiä. Kuten muutkin viranomaiset Suomessa, myös TE-hallinto on karsinut palveluverkkoaan ja vähentänyt toimistojen määrää. Pienemmällä paikkakunnilla ei TE-toimistoa enää välttämättä ole, vaan asiointia varten pitää lähteä muualle, mahdollisesti hyvinkin kauas. Sinänsä kommentoijat eivät kokeneet tarvetta asioida fyysisesti TE-toimistossa. Ongelmallisena koettiin kuitenkin se, että asioinnista pitää nykyään maksaa, tapahtui se millä tavalla tahansa. Joko asiakas maksaa bussilipun tai puhelumaksun tai hän hankkii itselleen tietokoneen ja internetyhteyden.

Palveluverkon supistamiseen liittyy yleensä tavoite siirtää asiakkaita sähköisten palveluiden käyttäjiksi. Periaatteessa sähköisten palveluiden pitäisi helpottaa asiointia, kun sen voi tehdä kotona ja silloin, kun itsellä on siihen aikaa. Tämä edellyttää kuitenkin, että palvelu itsessään on helpokäyttöinen. Osa keskusteluun osallistuneista oli kokenut TE-hallinnon sähköisten palvelujen käytön monimutkaiseksi.

”Jos on tottunut käyttämään sähköisiä palveluja muualla, te-keskuksen kieroutuneella logiikalla laadittujen ”palvelujen” kanssa aikaa tuhraantuu moninkertaisesti sen verran mitä fyysisellä käynnillä numerolappu kourassa tapahtuvine odotteluineen kuuluu.” (Nimimerkki ”Kaavake täytetty väärin”)

Eräässä kommentissa todettiin, että siinä missä nuorelle on luontaisinta kommunikoida sähköisten viestimien kautta, vanhemmalle väestölle se saattaa tuottaa ongelmia. Näin varmasti onkin, mutta jos halutaan, että aiempaa suurempi osa asiakkaista käyttää sähköisiä palveluja, niiden käytön pitää olla helppoa kaikille ikään tai muihin henkilökohtaisiin tekijöihin katsomatta. Sähköisiä palveluja ei kommenteissa käsitelty läheskään yhtä paljon kuin puhelinpalveluita ja henkilökohtaista asiointia, mikä viittaa siihen, että ne toimivat kriittikistä huolimatta melko hyvin (vrt. Pitkänen ym. 2016, 9). Toisin näyttäisi olevan puhelinpalvelun kanssa. Monet kommentoijat olivat tuskastuneet yhteydenottoihin TE-toimistoon ja puhelimesta odotteluun. Jonotusajat kuvattiin hyvin pitkiksi ja aina läpi ei ollut päässyt lainkaan.

Asiakkaan näkökulmasta on ongelmallista, jos hän ei pysty tarvittaessa tavoittamaan hänen asioitaan hoitavaa tai niistä tietävää virkailijaa. Useat keskustelijat toivat esiin sen, että vuorovaikutus TE-toimiston kanssa on yksipuolista: TE-toimistosta kerrotaan, milloin otetaan yhteyttä, eikä aktiiv-

visellakaan työnhakijalla ole mahdollisuutta saada yhteyttä TE-toimistoon. Asiakkaan tulee olla tavoitettavissa erikseen ilmoitettuna aikana, ja monissa kommentteissa kerrottiin, että puhelimen vieressä todellakin odotetaan, sillä pelko vastaamatta jättämisen seurauksista on suuri. Mahdollinen karenssi merkitsisi toimeentulon romahtamista ja elämän menemistä täysin sekaisin. Puhelua ei kuitenkaan välttämättä tule sovittuna aikana, eikä siitä kommentoijien mukaan aina edes ilmoiteta.

”Ilmottauduin toukokuun lopussa työttömäksi netissä. Tämän jälkeen minulle soitti virkailija kysyäksään tarkemmin joitain yhteystietoja ja sanoi, että ottavat myöhemmin yhteyttä. Neljä kuukautta tässä on nyt sitten odoteltu yhteydenottoa. Joten vähän hankala sanoa palvelusta mitään, kun ei ole mitään palvelua tullut. Ihmetyttää vain mitä ne kaikki virkailijat siellä touhuavat? Odottavatko siihen asti, että 500 päivää tulee täyteen ja pakkotyöllistävät sitten johonkin?” (Nimimerkki ”pakkotyötä odotellessa”)

”Jätin keväällä huhtikuussa soittopyynnön lomakkeelle henkilökohtaista yhteydenottoa varten, koska tapaaminen ei enää onnistu paikan päällä käymällä. Nyt on kohta lokakuun puoliväli ja kukaan ei ole vieläkään soittanut. Puhelimessa ei ole vastaamattomia puheluita. Kuinkahan kauan pitää vielä odottaa sitä yhteydenottoa?” (Nimimerkki ”2 vuotta työtön 55v”)

Edellä olevat kommentit ovat esimerkki poiskäännyttämisestä. Henkilöt ovat ottaneet yhteyttä TE-toimistoon ja olleet aktiivisia oman asiansa hoitamisessa. Heidät on kuitenkin jätetty ilman palvelua tilanteessa, jossa heillä olisi palveluille tarvetta. Molemmat kommentoijat ovat olleet työttömänä useamman kuukauden ajan, eikä kyse ole siis siitä, että heihin ei olisi vielä ehditty ottaa yhteyttä. Vastajaat kokivatkin vääryudeksi sen, että TE-toimistoa ei sanktioida siitä, että sieltä ei oteta yhteyttä asiakkaaseen, mutta asiakasta sanktioidaan, jos hän ei ota määräaikana yhteyttä TE-toimistoon. Asiakkaan ja TE-hallinnon välinen suhde on tältä osin epätasa-arvoinen ja ainakin näiden asiakkaiden kohdalla valtaa asiakkaaseen nähden käytetään väärin.

Poiskäännyttäminen voi liittyä myös siihen, että asiakkaan asioiden hoitoa syystä tai toisesta viivytetään. Synä voi olla todellinen kiire, mutta aina näin ei ole ainakaan keskusteluun osallistuneiden henkilöiden kohdalla ollut. Esiin nostettiin esimerkiksi muistamattomuus, mikä oli johtanut etuuskien viivästymiseen. Virkailija oli unohtanut joko kirjoittaa tai lähettää lausunnon edelleen etuuden maksavalle taholle ja työtön oli joutunut odottamaan työttömyyskorvauksen saamista.

”Ilmoitin työttömyydestäni syyskuun alussa johon tuli sähköinen vastaus että kahden viikon kuluessa otetaan yhteys 0295-alkuisesta numerosta no tähän soittoon hurautti 3 viikkoa kun niin ruuhkaa – – puhelu oli ystävällinen ja soittaja sanoi että laittaa selvityspyynnön tulemaan postissa kun työsuhde päättyi koeajan lopussa johon saan laittaa oman näkemykseni asiasta. Kysyin että kuinka kauvan vielä menee että liitto saa lausunnon niin virkailija sanoi, että kun olet laittanut jo syyskuun alussa kaikki laput niin tämä käsitellään heti kun selvityspyynnö heille tulee – – soitelin TE-keskukseen viime viikon alussa kyselin tilannetta sieltä sanottiin siellä olevan 3 viikon jono eikä voi asiaa nopeuttaa ja et se alkaa vasta siitä kun ovat selvityspyynnön minulta saaneet eli syyskuun lopussa. Eilen soitin liittoon jossa ihmeteltiin tätä toimintaa ja hitautta samalla kyselin taas lausunnosta ”työkkäristä” niin siellä olikin jono jo 5 viikkoa että näin täällä!!!!” (Nimimerkki ”Rahaton”)

Jos palvelun saatavuus on heikkoa, myös sen legitimizeetti heikentyy kansalaisten keskuudessa. Toisaalta työttömien asiointi TE-toimistossa ei ole vapaaehtoista, joten sinänsä järjestelmän oikeutuksella ei ole merkitystä. Sen kehittäminen asiakaslähtoisemmäksi on siten kiinni ainoastaan julkisen vallan halusta tehdä niin. Asiakaspalautetta voidaan toki kerätä, mutta se ei velvoita parantamaan palvelua.

Lojaalius

Lojaaliutta nykyistä työttömyysturvajärjestelmää kohtaan on käytetyn aineiston valossa hankala arvioida. Koska Yle pyysi kommentteja ”työkkäarin” huonosta palvelusta, valtaosa kommentteista koskee palvelun saamiseen liittyviä ongelmia. Vain muutamassa kommentissa tuodaan esille hyviä palvelukokemuksia, jotka ovat edellytys luottamukselle ja lojaaliudelle järjestelmää kohtaan. Lojaalisuutta on vaikea arvioida myös siksi, että hiljaiset ja sopeutuvat asiakkaat eivät välttämättä osallistu aiheesta käytyihin keskusteluihin edes nimimerkin suojissa. Keskusteluun osallistuneet ovat halunneet käyttää ääntään, mikä on merkki ainakin jonkinasteisesta lojaaliuden puutteesta.

”Huonoa kohteluako tässä vain haetaan? Minä olen saanut hyvää. Jäin 50 ikävuoden paikkeilla työttömäksi, sitten määräaikaisen tehtävän jälkeen uudelleen. Paikallisessa työvoimatoimistossa suhtauduttiin luontevasti, myönnettiin kyllä ettei pienellä paik-

kakunnalla oikein voida auttaa aika erikoistuneen ammatin suhteen, mutta annettiin täysi tuki omille toimenpiteilleni ja lopulta osittaiseen ammatinvaihtoon tähdänneelle kouluttautumiselle. Jo koulutuksen aikana alkoi löytyä töitä, valmistumisen jälkeen melko pian vakituinenkin virka.” (Nimimerkki ”Skiftet”)

Hyvät kokemukset liittyvät palvelun asiakaslähtöisyyteen. Eräs keskusteluun osallistunut oli saanut mielestään hyvää ja ymmärtävää palvelua. Häneen oli luotettu ja hänen tilanteensa ja kiinnostus omasta tulevaisuudesta oli otettu huomioon. Tosin hänen tapauksessaan muutto toiselle paikkakunnalle tarkoitti samalla hyväksi koetun palvelun päättymistä. Uudella paikkakunnalla hän oli saanut selvästi huonompaa palvelua ja hän kysyykin kommentissaan, miksi käytännöt voivat olla niin vaihtelevia. Tämä on oleellinen kysymys, jos halutaan, että asiakkaat luottavat julkisten organisaatioiden toimintaan ja ovat niille lojaaleja riippumatta siitä, missä he sattuvat asumaan tai ketkä heitä sattuvat palvelemaan.

Osa keskusteluun osallistuneista toi esiin huonoja kokemuksia ”työkkärin” palveluista mutta osoitti silti lojaaliutta TE-toimiston työntekijöitä kohtaan syyttämällä huonosta kohtelusta muita tahoja, kuten poliitikkoja. He näkivät TE-toimistojen henkilöstön nykyisen tehokkuuden ihannoinnin ja säästövimmman uhreina: resurssien puutteen vuoksi asiakkaita ei pystytä palvelemaan yhtä hyvin kuin haluttaisiin.

”En ymmärrä tällaista median tarkoituksenhakuista toimintaa, eikö olisi voinut otsikoida vaikka huonoja ja hyviä kokemuksia työkkäristä? Miksi mediakynnystä ei ikinä ylitä ne TE-hallinnon toimet, jotka ovat johtaneet työllistymiseen ja koulutukseen? Hyvää julkisuusperiaatetta tällaisella ei noudateta. Aliarvostetaan TE-toimiston työtä ja asiantuntijoita, jotka työskentelevät kovassa paineessa ja työmäärässä, ei tällainen kenenkään työhyvinvointia kohota. Toivoisin että työministeri Ihalainen nousisi nyt puolustamaan TE-toimistojen virkailijoita, syyttömiä he hallituksen leikkauspäätöksiin ovat.” (Nimimerkki ”Pikku Myy”)

Edellä oleva kommentoija käyttää ääntään tuodessaan esiin havaitsemiaan epäkohtia. Hän asettuu kuitenkin TE-toimiston työntekijöiden puolelle ja samalla niitä vastaan, jotka eivät hänen mukaansa ymmärrä sitä todellisuutta, jossa työntekijät tekevät työtään. Hän vetoaa myös silloiseen työministeriin, jotta tämäkin nousisi puolustamaan syyttömiä järjestelmän uhreja eli tässä tapauksessa TE-toimistojen työntekijöitä (työttömien sijaan). Yhtäältä hän on siis lojaali katutason työntekijöille, mutta toisaalta

hän on kriittinen yhteiskuntaa ja poliittista päätöksentekokoneistoa kohtaan eikä täysin luota niiden toimintaan.

Äänenkäyttö

Käytetty tekstiaineisto on peräisin Ylen keskustelupalstalta, jossa lukijoilta pyydettiin työkkärin palveluun ja erityisesti huonoihin palvelukokemuksiin liittyviä kommentteja. Näin ollen kommentit ovat itsessään äänenkäyttöä ja omien mielipiteiden esiin tuomista. Vaikka asiakkaan äänen kuulamista ja vaikutusmahdollisuuksia on yritetty vahvistaa Suomessa aina 1980-luvulta lähtien (Rajavaara 2011, 212), keskustelun perusteella näyttää siltä, että kaikilta osin siinä ei ole onnistuttu. Useilla keskusteluun osallistuneilla oli kokemuksia siitä, miten heitä ei ole kuultu ja heidän todellisia tarpeitaan karjoitettu.

Palvelu on ollut hyvin mekaanista, eikä siinä ole otettu huomioon työttömän työnhakijan henkilökohtaisia ominaisuuksia tai hänen itselleen asettamia ammatillisia tavoitteita. Tästä syystä esimerkiksi työttömälle mahdollisesti lähetetyt työtarjoukset on koettu enemmän tai vähemmän kummallisiksi.

”Vinkki kaikille, jotka saatte työtarjouksia: niihin kannattaa aina hakea. Siis AINA – vaikka työtarjous olisi omasta mielestäsi aivan kummallinen ja työ sinulle sopimatonta. Ei muuta kuin hakemusta menemään vaan, niin ei ikinä tule karensia. Ei ne työnantajat kutsumatteluun sellaista työnhakijaa, joka ei ko. työhön sovellu. Ja asia on sillä selvä. Työkkärin kanssa on turha taistella. Minäkin sain aikoinaan työtarjouksen, jossa kerrottiin, että työntekijältä odotetaan hyvää ruotsin kielen taitoa ja mielellään myös ranskaa. No, osaan ruotsista vain alkeet enkä siis pysty keskustelemaan sujuvasti ruotsiksi. Ranskaa en osaa ollenkaan. Ja silti olisi työkkärin mielestä pitänyt hakea sitä työtä! En hakenut. Ja karensi siinä tuli. Mutta siitä opin, että jatkossa haen aina kaikkia paikkoja, joihin saan työtarjouksen. Täysin välittämättä siitä, onko se järkevää vai ei. Työkkärin toimintahan ei ole kovin järkevää... vai onko...?”
(Nimimerkki ”Tuuli”)

Karensin pelko ja sen saamisesta johtuneet taloudelliset ongelmat nousivat esiin monissa kommentteissa. Vaikka karensin pitäisi olla ainoastaan ja vain keino rangaista työttömyysturvain rikkomuksista, keskustelun perusteella saa työttömien työnhakijoiden todellisuudesta hieman erilaisen kuvan. Karensi mainitaan tekstiaineistossa 76 kertaa ja ja yleensä siksi,

että kommentoija ei ole ymmärtänyt karenssin annon perusteita. Useimmiten kyse on ollut siitä, että TE-toimiston lähettämä työtarjous on ollut työttömän työnhakijan mielestä täysin sopimaton ottaen huomioon hänen osaamisensa ja työkokemuksensa. Sen sijaan, että hän olisi lähettänyt työhakemuksen, hän oli käyttänyt ääntään ja yrittänyt perustella TE-toimiston virkailijalle, miksi hänen ei kuulu hakea kyseistä työpaikkaa. Seurauksena on ollut karenssi työstä kieltäytymisen vuoksi.

Asiakkaalle pitää olla selvää, miksi häneen kohdistetaan sanktioita. Hänellä pitää olla myös mahdollisuus valittaa häntä koskevista päätöksistä tai saadusta huonosta kohtelusta ilman, että hän joutuu pelkäämään valituksen seurauksia. Asiakkaan äänen pitää päästä kuuluviin ja häntä pitää kuunnella, ei vain kuulla.

”Olin työttömien työpajalla ja sitä kautta pakko-osallistettuna ”valmennukseksi” kutsutulle työnhakukurssille. Palautekeskustelussa sanoin kokeneeni ”valmennuksen” monestakin syystä nöyryyttäväksi, ja siitäkös sain erittäin kovaäänisen ja -sanaisen vastuksen, että koen väärin, ”valmennusta” ei saa kokea nöyryyttävänä koska TE-keskus on maksanut siitä kovan summan valmentajalle! Oli kyllä tuplanöyryyttävää, kun yritettiin pakottaa muuttamaan tunteitaankin. Kaikesta muusta epäasiallisesta kohtelusta tuolla työpajalla ja ko. kunnan ”työvoiman palvelukeskuksessa” voisin kirjoittaa vaikka kirjan, täällä tila ei riitä.” (Nimi-merkki ”Smurffi”)

Työtön työnhakija on riippuvainen siitä, miten hänen asioitaan käsitellään TE-toimistossa. Siksi hänen etunsa mukaista ei ole ilmaista kielteisiä näkemyksiään palvelun laadusta ainakaan suoraan TE-toimiston virkailijalle. Osa kommentoijista koki nöyryyttäväksi sen, että heitä voidaan kohdella miten vain ja heidän on pakko ottaa vastaan huonoakin palvelua voimatta asialle mitään. Osa keskusteluun osallistuneista näki ainoana keinona pyrkiä vaikuttamaan TE-hallinnon toimintaa ohjaaviin ylempiin tahoihin, kuten poliittisiin päättäjiin.

”Netissä purnaamisen sijasta pitäisi painostaa suoraan poliitikkoja. He ovat sallineet vuosikausia virkamiesten epäkohtia sisältävän toiminnan.

Kuinkahan paljon tempputyöllistämiset ja pelleharjoittelut ovat osallisena maamme surkeaan tilaan. Ne ovat syöneet oikeita työpaikkoja, vinouttaneet kilpailua ja heikentäneet yksilöiden elämänhallintaa. Kaikkien harjoittelija-statuksen alla olevien pitäisi kieltäytyä toiminnasta ja mennä -40 % karenssilla toimeentulo-

tuelle. Kyseessä alkaa olla niin suuri joukko ihmisiä, että he ovat suuri muutosvoima toimiessaan yhtenä rintamana.” (Nimimerkki ”Miksi epäkohtia ei korjata”)

Useammassa kommentissa TE-toimistoissa saadun huonon kohtelun taustalla nähtiin olevan TE-hallinnon itsensä sijaan poliittisen eliitin ja virkamiesjohdon. Eräs keskustelija toteaa, että on turha syyttää TE-toimistojen työntekijöitä ongelmista. Ennemmin tulisi syyttää kansanedustajia, ”jos sappea pitää purkaa.” Monessa kommentissa viitataan hyvinvointivaltioon tai hyvinvointiyhteiskuntaan joko siksi, että kommentoija ei usko Suomen enää olevan sellainen, tai siksi, että hänen mielestään tällaisessa valtiossa kansalaisilla on tiettyjä oikeuksia, jotka eivät poistu, vaikka joutuisi työttömäksi.

Epäilyksiä esitettiin siitä, auttaako äänen käyttö parantamaan työttömien tilannetta. Pääosin keskustelijat olivat pessimistisiä sen suhteen, että järjestelmä muuttuisi paremmaksi. Alla oleva kommentti on poikkeuksellisen myönteinen koko aineiston 382 kommentin joukossa. Kyseinen keskustelija on varma, että hänen ja muiden keskusteluun osallistuneiden ääntä kuullaan ja että kirjoituksilla on vaikutusta. Kommentista ei selviä, onko henkilö itse työtön, ja jos on, kuinka pitkään hän on ollut työttömänä. Hän ei selvästikään ole lannistunut järjestelmän edessä vaan uskoo järjestelmän kehittyvän, kun ääntä käytetään riittävästi.

”Kyllä näillä kirjoituksilla ja palautteilla on väliä! Aivan varmasti on. Ja jossain oikeassa kohtaa joku ihminen kuulee ja alkaa toimia niin, että käytännöt muuttuvat. Toimintaa tulee kehittää silloin kun se ei toimi. Älä lannistu! Meidän ei pidä hiljaisesti hyväksyä vaan nimenomaan pitää ääntä ja toimia. Omanarvontunto ja itsemääräämisoikeus ovat parhaita eväitä elämässä. Parempia ja tärkeämpiä kuin raha. Rahat meiltä voi yrittää viedä, mutta omanarvontuntoa ei koskaan... siksi: ei jäädä tuleen makaamaan eikä olla hiljaa. Me voimme vaikuttaa antamalla palautetta. Aivan varmasti voimme. Ja työvoimapolitiikankin suuntaan voimme vaikuttaa äänestämällä 2015 vaaleissa toisin.” (Nimimerkki on hyötyä!”)

Edellinen kommentoija tuo kirjoituksessaan esiin sen motiivin, mikä muillakin keskustelijoilla lienee ollut ainakin yhtenä syynä, kun he ovat kertoneet ”työkkäri”-kokemuksistaan. Henkilö, joka ei usko äänenkäyttönsä auttavan missään määrin oman tai yleisemmin työttömien tilanteen parantamiseksi, ei olisi aktiivinen seuraamaan asiasta käytyjä keskusteluja saati kommentoimaan niitä. Taustalla on pieni usko siihen, että yksittäisenkin ihmisen ääni kuuluu.

Poistuminen

Työttömän työnhakijan on käytännössä mahdotonta poistua palvelun piiristä, jos hän on taloudellisesti riippuvainen työttömyyden ajalta maksettavista etuuksista. Työttömyys on sosiaalinen riski, jonka varalle on hyvinvointivaltiossamme rakennettu erilaisia suojaavia järjestelmiä. Yhtäältä on rahallisia etuuksia, jotka ovat joko perustason suuruisia tai aiempiin ansioihin sidottuja. Toisaalta tarjolla on työllistymistä edistäviä palveluja, joilla on samalla sosiaalipoliittinen ja syrjäytymistä ehkäisevä funktio (Aho 2001, 55). Nämä kaksi järjestelmää ovat sidoksissa toisiinsa niin, että rahallisia etuuksia ei välttämättä saa, jos ei ota vastaan tarjottuja palveluja. Työttömän kanssa tehdään työllistymissuunnitelma, jossa määritellään tietyt palvelut, joihin työttömän tulisi osallistua. Jos työtön ei noudata suunnitelmaa, hänelle voidaan langettaa joko määräaikainen tai toistaiseksi voimassa oleva karenssi. Tältä karenssiajalta työtön ei voi saada etuuksia työttömyyden perusteella, vaan hän joutuu turvautumaan muihin tulonlähteisiin, usein toimeentulotukeen.

Toimeentulon menetyksen uhka on olemassa koko ajan. Eräs kommentoija on kokenut, että kaikki TE-toimistojen palveluihin liittyvät ohjeet ja säännöt perustuvat siihen, että työtöntä uhataan rangaistuksilla. Hän näkee taustalla vallitsevan sellaisen oletuksen, että työtä vailla oleva henkilö on aina potentiaalinen etuuksien väärinkäyttäjä.

”Pahinta työttömänä olemisessa on jatkuva pelko. Tuntuu kuin olisin menettänyt oman elämäni hallinnan jouduttuani työttömäksi. Pelkään jatkuvasti byrokraatteja, että menetän tukeni, että minut halutaan pakottaa ottamaan vastaan työ, johon en kykene tai joka ajaa minut masennuksen kierteeseen. Työttömyyden pahin vaikutus on juurikin se, että se estää tällä tavalla ihmisen kehittymisen ottamalla pois vapauden päättää omista asioistaan. On kuin olisimme kaikki TE-toimistojen orjia asiakkaiden sijaan.”
(Nimimerkki ”Lumituuli”)

Myös muutamassa muussa kommentissa viitataan orjuuteen ja itsemääräämisoikeuden menettämiseen. Keskustelijat ovat kokeneet joutuneensa nöyryytetyiksi ja kyykytetyiksi. Vaihtoehdot ovat kuitenkin vähäiset; TE-toimiston asiakkuutta on vaikea päättää muutoin kuin työllistymällä avoimille työmarkkinoille. Muutama kommentoija oli siirtynyt asioimaan toisen kunnan TE-toimistossa. Kaikilla sekään ei ollut parantanut tilannetta. Eräs työssä käyvä keskustelija kertoi, että työttömyyden aikaisia huonoja palvelukokemuksia on vaikea unohtaa, mutta että olo parani hieman, kun hän poltti kaikki työttömyyteen liittyvät kirjalliset dokumentit ja lämmitti niillä taloaan.

Muutamat keskustelijat toivat esille, että he lopettaisivat TE-toimiston asiakkuuden heti, jos se olisi taloudellisesti mahdollista. Nyky-yhteiskunnassa on kuitenkin jokseenkin mahdotonta elää ihmisarvoista elämää ilman riittäviä tuloja. Tämä tuodaan esille myös niissä kommentteissa, joissa keskustelija olisi halunnut jatkaa työttömänä ollessaan kesken jääneitä opintoja, mutta tällöin he olisivat menettäneet oikeuden työttömyyskorvaukseen. Valinta oli tehtävä päätoimisen opiskelun ja työttömyyden välillä. Edelleen valinta oli tehtävä köyhyyden ja selviytymisen välillä.

Keskustelua käytiin vuonna 2014. Vasta sen jälkeen Suomessa tehtiin päätös perustulon käyttöönoton mahdollisuuksien selvittämisestä. Tästä huolimatta melko monessa kommentissa tuotiin esille se, miten perustulo helpottaisi työttömän elämää. Työtön työnhakija ei olisi sen jälkeen riippuvainen siitä, miten hänen asiointinsa TE-toimiston kanssa sujuu. Hänellä olisi turvattu toimeentulo, vaikka hän ei muistaisi ottaa yhteyttä TE-toimistoon ajallaan tai jos hän ei halua lähettää työhakemusta työpaikkaan, johon hänellä ei ole pätevyyttä. Perustulo mahdollistaisi työttömälle työnhakijalle siten sen itsemääräämisoikeuden, joka nyt näyttäisi ainakin osin puuttuvan asiakkuussuhteesta TE-toimiston kanssa. Samalla hän voisi toteuttaa asiakassuhteessaan yhtä Hirschmanin (1970) ulottuvuutta eli poistumisen palvelujärjestelmästä ollessaan tyytymätön saamaansa palveluun.

Luovuttaminen

Keskustelupalstalla käydystä keskustelusta voidaan päätellä, että huonot kokemukset johtavat vähintäänkin pettymyksen ja kiukun tunteisiin. Nykyinen työttömyysturvajärjestelmä koetaan lannistavana, ja helpompana nähdään sopeutuminen sen välillä järjettömältä tuntuvaan toimintakulttuuriin kuin protestoiminen sitä vastaan. Joillakin huonot kokemukset ovat johtaneet välinpitämättömyyteen TE-hallintoa kohtaan. TE-toimistoa ei pidetä tahona, joka voisi olla tukena ja auttamassa työtöntä työnhakijaa vaikeassa elämäntilanteessa, vaan ennemminkin diktatorisesti valtaa käyttävänä organisaatiota, jota on välttämätöntä suvaita mutta jonka arvoja ei jaeta.

”Kaiken huippu oli se, kun soitin 3 kk työttömänä oltuani työkkäriin kertoakseni, että aloitan viikon päästä työn. Työn olin ihan itse hankkinut ilman työkkäriin apua, mitä en tietenkään maininnut puhelimesta. Sanoin vain, että työllistyn ensi viikolla. Virkailija naputteli henkilötietoni johonkin järjestelmään ja alkoi selata työllistymissuunnitelmaa ja yhtäkkiä ryhtyi moittimaan minua passiivisuudesta.”Täällä on kolme sanaa, kolme sanaa olet jaksanut kirjoittaa. Ei CV:tä, ei mitään. Hakee itse työtä, siinä kaikki,

mitä olet saanut aikaiseksi.” Olin ällikällä päähän lyöty, ja sanoin vähän ärtyneesti: ”Siellä lukee, hakee itse työtä. No sitä olen tehnyt ja työn saanut, miksei se kelpaa?” Työkkäriin täti vaikenen ja tuhahti vihaisena, että kirjaa ilmoitukseni ylös ja sanoi sitten näkemiin.” (Nimimerkki ”Pyhä yksinkertaisuus”)

Oletettavasti ne, jotka ovat täysin välinpitämättömiä TE-hallintoa kohtaan, eivät ota osaa internetin keskusteluihin ”työkkäri”kokemuksista. Heitä on ylipäättään vaikea tavoittaa, sillä heillä ei ole tarvetta kertoa kokemuksestaan, olivat ne sitten hyviä tai huonoja. Heillä ei ehkä ole edes tavoitteena työllistyä avoimille työmarkkinoille tai toisaalta he voivat ajatella, ettei TE-toimisto pysty heitä siinä mitenkään auttamaan tai tukemaan. Edellä oleva kommentti on tavallaan esimerkki jälkimmäisestä: työtön työnhakija on pyrkinyt hallitsemaan tilannettaan olemalla välinpitämätön TE-toimistoa kohtaan. Hän onnistui siinä osittain, mutta loppujen lopuksi välinpitämättömyys kääntyi äänen käytöksi keskustelupalstalla.

Pohdintaa

Työttömistä työnhakijoista puhutaan asiakkaina ja myös tässä artikkelissa lähdetään siitä, että työtön on palvelujärjestelmässä toimiva asiakas, joka tekee valintoja sen suhteen, haluaako hän olla jonkin tietyn palveluorganisaation asiakas. Mitä tulee TE-hallinnon ja työttömän työnhakijan väliseen suhteeseen, näin ei kuitenkaan todellisuudessa ole. Työttömällä työnhakijalla ei ole vaihtoehtoja palveluntuottajille, vaan hänen tulee asioida oman alueensa TE-toimistossa. Jos hän omasta puolestaan päättää asiakkuuden, myös hänen oikeutensa työttömyyden ajalta maksettaviin rahallisiin etuuksiin päättyy. Työtön on siis taloudellisesti riippuvainen TE-hallinnosta, mikä asettaa hänet eri asemaan suhteessa vapaasti valintoja tekeviin asiakaisiin. Jos työtön on tyytymätön saamaansa palveluun, hän ei käytännössä voi käyttää Hirschmanin (1970) asiakkuuteen liittyvistä eri toimintamalleista kolmatta eli poistumista palvelusta ja asiakassuhteen päättämistä.

Tässä artikkelissa kiinnostuksen kohteena olivat työttömien työnhakijoiden erilaiset heidän asiakkuuteensa TE-toimistossa liittyvät toimintamallit. Yle pyysi lokakuussa 2014 internetsivuillaan kommentoimaan huonoista kokemuksista ”työkkäreissä”. Keskusteluun kertyi yhteensä 382 kommenttia, joissa jokaisessa vähintäänkin sivuttiin palvelukokemuksia TE-toimistossa. Tämä keskustelu muodosti hyvän lähtökohdan tarkastella työttömien ja TE-toimistojen välistä asiakkuussuhdetta. Analyttisenä viitekehikkona käytettiin Hirschmanin (1970) kehrittelemää jaottelua, jossa

asiakkuuteen liittyy kolme ulottuvuutta: lojaalius, äänenkäyttö ja poistuminen. Näihin kolmeen ulottuvuuteen lisättiin välinpitämättömyys, jota on käytetty täydentämään Hirschmanin jaottelua. Lisäksi jaotteluun lisättiin viides ulottuvuus, poiskäännyttäminen, joka liittyy olennaisesti julkisen sektorin toimintaan silloin, kun tarkoituksena on ennemminkin rajoittaa asiakkaiden määrää kuin houkutellessa lisää asiakkaita palveluiden saajiksi.

Lojaalisuuden arvioiminen oli aineiston perusteella vaikeaa, sillä henkilöitä pyydettiin kertomaan kokemuksistaan, jotka ovat heikentäneet heidän luottamustaan TE-hallintoa ja sen toimintaa kohtaan. Myös välinpitämättömyyden tarkastelu oli vaikeaa, sillä osallistumalla keskusteluun kommentoijat ovat osoittaneet kiinnostustaan työttömyysturvajärjestelmää ja sen toimeenpanoa kohtaan. Kommentoimalla huonoista kokemuksistaan he ainakin jossain määrin odottavat, että järjestelmää kehitetään perustuen heidän esiin nostamiinsa ongelmiin. Tarkastelu kohdistui siis ennen kaikkea äänenkäyttöön, poiskäännyttämiseen ja poistumiseen. Näistäkin viimeisintä on siinä mielessä vaikea arvioida, että työttömän työnhakijan on käytännössä mahdotonta poistua palvelun piiristä muutoin kuin työllistymällä avoimille työmarkkinoille.

Työttömyysturvajärjestelmä perustuu vahvaan sanktiointiin, mikä asettaa merkittäviä rajoituksia työttömän työnhakijan ja TE-hallinnon väliseen asiakassuhteeseen. Keskustelussa tuotiin esiin esimerkkejä siitä, miten asiakas on käännytetty pois palvelusta joko niin, että hänelle ei tarjottu palvelua, tai niin, että hänen asioiden hoitoaan on vaikeutettu tai viivytetty. Osin nämä poiskäännyttämisen ilmentymät liittyivät äänenkäyttöön: työtön oli pyrkinyt esittämään oman näkemyksensä esimerkiksi hänelle tarjotusta epäsovivasta työstä tai muutoin esittänyt kriittisiä näkemyksiä TE-toimiston virkailijoiden toiminnasta.

Toisaalta keskustelijat toivat esille, että äänenkäyttö TE-toimiston asiakkaana ei johda järjestelmän konkreettiseen kehittämiseen. Enemmistö niistä kommentoijista, jotka kritisoivat kommentissaan TE-toimiston palvelua, koki äänenkäyttönsä turhaksi. Osa keskusteluun osallistuneista koki, että ainoa keino parantaa työttömille työnhakijoille tarjottuja palveluja, on purkaa nykyinen palvelujärjestelmä kokonaan ja rakentaa tilalle jotain muuta ja heidän näkemyksissään vähemmän kyykyttävää. Nämä näkemykset liittyivät ennen kaikkea nykyisen järjestelmän luonteeseen, missä työttömän toimeentulo on riippuvainen siitä, miten hyvin asiakkuus TE-toimiston kanssa sujuu. Jos asiakassuhteessa ilmenee ongelmia, voi se pahimmillaan johtaa työttömän toimeentulon romahtamiseen.

Yhdeksi ratkaisuksi keskustelussa esitettiin perustuloa. Se nousi esiin useammassa kommentissa ja etenkin siitä näkökulmasta, että sillä olisi työntekoon kannustava vaikutus. Toisaalta sen nähtiin lisäävän yksilöiden

mahdollisuutta päättää omista asioistaan. Työttömälle on luonnollisesti tärkeää, että häntä arvostetaan ja että hänellä on samanlaiset perusoikeudet kuin työssä käyvillä. Tässä artikkelissa käytetyn keskusteluaineiston perusteella nämä oikeudet eivät työttömien kohdalla täysin toteudu. Työttömällä ei myöskään ole mahdollisuutta toimia asiakkaana palvelujärjestelmässä ja toteuttaa omaa tahtoaan, jos hänen saamansa palvelu on huonoa.

TE-toimistoista on varmasti paljon hyviäkin palvelukokemuksia. Ne eivät kuitenkaan ole yhtä kiinnostavia työttömyysturvajärjestelmän kehittämisen kannalta kuin huonot kokemukset. Tutkimuksellisesti on kuitenkin relevantti kysymys, missä suhteessa huonoja asiakaskokemuksia on koko asiakaskunnassa. Pienistä ongelmista voi muodostua suhteellisesti kohtuuttoman suuria, jos niitä ei suhteuteta asiakkaiden ja palvelutapahtumien määrään. Joka tapauksessa on tärkeää kuulla asiakkaita ja ottaa heidät osaksi julkisten palvelujärjestelmien kehittämistä. Näin palveluita voitaisiin räätälöidä nykyistä asiakaskohtaisemmin ja enemmän asiakkaan tarpeisiin vastaaviksi (Pitkänen ym. 2016, 9).

Viime vuosina asiakaslähtöisyys on noussut palvelujen tuottamisessa yhdeksi keskeiseksi arvoksi. Palveluiden ei tule olla asiakaskeskeisiä vaan lähtöisin asiakkaan tarpeista. Perinteinen hallitsija-alamais-malli on monilta osin jo historiaa ja on alettu ymmärtää, mitä asiakkuus tarkoittaa ja millaisia elementtejä se sisältää. Näyttäisi kuitenkin siltä, että suhtautuminen työttömiin on yhä osin hyvin perinteistä: työtön on alisteisessa asemassa suhteessa TE-hallintoon, joka käyttää häneen pitkälti harkintaan perustuvaa valtaa. Vaikka harkinnan mahdollisuudesta voi olla hyötyä päätöksenteossa, ainakin tässä tutkimuksessa käytetyssä keskusteluaineistossa se oli tuottanut työttömille työnhakijoille ongelmallisia tilanteita (ks. Kalliomaa-Puha ym. 2015).

Asiakas ei välttämättä ole aina oikeassa ja joskus ongelmalliset tilanteet juontuvat asiakkaasta, ei häntä palvelevasta viranomaisesta. TE-toimistojen työntekijöillä olisi varmasti paljonkin esimerkkejä huonosti päättyneistä asiakastapaamisista, joissa asiakkaalla on jo valmiiksi erittäin kielteinen asenne TE-hallintoa kohtaan. Voidaan toki kysyä, mistä nämä kielteiset asenteet kumpuavat ja voitaisiinko palvelujärjestelmää kehittää sellaiseen suuntaan, että työttömän ennakoasenteet järjestelmää kohtaan olisivat vähintäänkin neutraalit tai jopa positiiviset? Jos tavoitteena on lojaali asiakas, palvelun pitää olla hyvää, ellei jopa parasta.

Lähteet

- Aho S. Miksi työvoimapolitiittisten toimien työllisyysvaikuttavuus on vaatimaton? Keskustelua arviointitulosten luotettavuudesta ja tulkinnasta sekä aktiivisen työvoimapolitiikan tavoitteista. Työpoliittinen aikakauskirja 2001; 44 (4): 45–56.
- Gershuny J. Busyness as the badge of honor for the new superordinate working class. *Social Research* 2005; 72 (2): 287–314.
- Hirschman AO. Exit, voice, and loyalty. Responses to decline in firms, organizations, and states. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970.
- Hämäläinen K. Aktivointipolitiikan talouspoliittiset tavoitteet, tulokset ja merkitys yhteiskunnassa. Julkaisussa: Karjalainen V, Keskitalo E, toim. Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikka Suomessa. Helsinki: THL, Teema 18, 2013.
- Hämäläinen K, Tuomala J, Ylikännö M. Työmarkkinatuen aktiivoinnin vaikutukset. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 7, 2009.
- Hänninen S, Karjalainen J. Tarve harkinnassa. Julkaisussa: Hänninen S, Karjalainen J, Lehtelä K, toim. Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaalityö. Helsinki: Stakes, 2007.
- Kalliomaa-Puha L, Kangas O. Yhteistä ja yksityistä varautumista. Vanhusten hoivan tulevaisuus. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö, 2015.
- Kolarska L, Aldrich H. Exit, voice, and silence. Consumers' and managers' responses to organizational decline. *Organization Studies* 1980; 1 (1): 41–58.
- Metteri A. Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden yhteistyöyhdistys YTY, 2012.
- Määttä A. Perusturva ja poiskäännyttäminen. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2012.
- Pitkänen S, Mertala S, Ala-Kauhaluoma M. TE-palveluissa vahvistettava kokeiluista kumppanuuksiin perustuvaa monikanavaisuutta ja yhteiskehittämistä. Työpoliittinen aikakauskirja 2016; 59 (1): 5–11.
- Rajavaara M. Näyttöperusteista sosiaalipolitiikkaa. Kansalaiset vaikuttavuushallinnan objekteina ja subjekteina. Julkaisussa: Palola E, Karjalainen V, toim. Sosiaalipolitiikkaa. Hukassa vai uuden jäljillä? Helsinki: THL, 2011.
- Rajavaara M. Unohdettu ihminen? Asiakaslähtöisyys kuntoutuksen kehittämisessä. *Kuntoutus* 2008; (2): 43–47.
- Rusbult CE, Zembrodt IM, Gunn LK. Exit, voice, loyalty, and neglect. Responses to dissatisfaction in romantic involvements. *Journal of Personality and Social Psychology* 1982; 43 (6): 1230–1242.
- Sihto M. Aktiivinen työvoimapolitiikka. Strategia, sen kehitys ja merkitys joukkotyöttömyyden vallitessa. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1996; 92 (1): 14–36.
- TEM. Työllisyyskatsaus lokakuu 2016. Saatavilla: <www.temtyollisyyskatsaus.fi>. Viitattu 1.12.2016.

Annamari Tuulio-Henriksson

Tiedosta teoksi myös skitsofrenian hoidossa

Johdanto

Vielä 1970-luvulla skitsofreniaan sairastuneiden kuntoutuksen tavoitteena oli ylläpitää vakautta, ei pyrkiä eteenpäin eikä varsinkaan tavoitella paluuta ”oikeaan elämään”, puhumattakaan työelämästä. Ajateltiin jopa, että tällaiset pyrkimykset olisivat potilaalle haitallisia, aiheuttaisivat hänelle stressiä ja epäonnistumisen kokemuksia. Viimeksi kuluneiden vuosikymmenien tutkimustyö skitsofrenian taustalla olevista tekijöistä on osoittanut nämä käsitykset virheellisiksi. On kuitenkin vielä paljon tekemistä, ennen kuin hoidon ja kuntoutuksen käytännöissä toteutetaan niitä toimia, joihin tutkimustulokset antavat aihetta. Tässä artikkelissa esitellään laajaan tutkimustietoon perustuvia keinoja ja mahdollisuuksia skitsofreniaa sairastavien toimintakyvyn ja oirehallinnan kohentamiseksi. Niiden avulla myös vakavasta psykoosisairaudesta kärsivät ihmiset voisivat olla yhteiskunnan tasaveroisia jäseniä.

Skitsofrenia

Skitsofrenia on vakava, väestössä suhteellisen yleinen mielenterveyden häiriö. Noin joka sadas ihminen sairastuu skitsofreniaan (Perälä ym. 2007). Sairaudenkuvaan kuuluu merkittäviä todellisuudentajun ja toimintakyvyn häiriöitä sekä tiedon käyttöön ja käsittelyyn liittyviä kognitiivisia puutoksia, jotka ovat usein varsin pysyviä (Tuulio-Henriksson 2014). Sairaus on luonteeltaan krooninen, mutta tutkimusten mukaan noin joka seitsemäs potilas voi toipua ja saavuttaa kohtalaisen hyvän toimintakyvyn (Jääskeläinen ym. 2013).

Sairauden syytekijöitä ei ole toistaiseksi voitu varmistaa, mutta laajan tutkimustiedon perusteella sairauden taustalla on monia syitä, joista perimällä on vahva osuus ympäristövaikutusten ohella. Biologinen tutkimus on jo usean vuosikymmenen aikana tuottanut runsaasti uutta tietoa psykoosisairauksien syytekijöistä mutta myös aiheuttanut huolta siitä, että

käsitys sairauksien syistä olisi yksipuolistunut. Tämä huoli on kuitenkin osoittautunut turhaksi: biologinen malli sisältää välttämättömänä osana psykososiaalisten riskitekijöiden vaikutuksen keskushermoston toimintaan (Hietala ym. 2015). Skitsofreniaan liittyy todennäköisesti varhainen keskushermoston kehityshäiriö, joka altistaa sairauden puhkeamiselle esimerkiksi jonkin ympäristövaikutuksen seurauksena. Vaikka skitsofrenian periytyvyysriski on suuri, useimmat skitsofreniaan sairastuneiden potilaiden perheenjäsenistä eivät sairastu. Yksi tärkeistä skitsofreniaa ennakoivista riskitekijöistä on kuitenkin ensiasteen sukulaisella ilmenevä skitsofrenia.

Skitsofrenia ei ole yksi sairaus vaan ryhmä sairauksia, joiden oireet, vaikutukset ja vaikeusasteet vaihtelevat paljon yksilöittäin. Sairaus voi johtaa vakavaan taantumiseen, mutta monien potilaiden oireet lievenevät vuosien kuluessa. Osalla potilaista voi olla nuoruusiässä tai nuorena aikuisuudessa yksittäinen tai yksittäisiä akuutin psykoosin vaiheita mutta ei lainkaan akuutteja sairausjaksoja myöhemmin elämässä. Lievempi sairauden kulku liittyy yleensä myöhäisempään sairastumisikään, parempaan koulutukseen, sairautta edeltävään psykososiaaliseen toimintakykyyn sekä hyvään hoitovasteeseen ensimmäisen psykoosiepisodin aikana (Whitty ym. 2008).

Mielenterveyden häiriöihin liittyy vielä nykyäänkin häpeän tunne, ulkopuolelle sulkemista ja väheksyntää. Monet potilaat kokevat tämän leimautumisen jopa sairauden oireita pahemmaksi, eivätkä sen vaikutukset liity pelkästään sosiaaliin suhteisiin, vaan niiden voidaan katsoa aiheuttavan osan potilaan terveyteen liittyvästä uhkasta. Potilaan kokemaa häpeää vaikuttaa hänen itsetuntoonsa ja käyttäytymiseensä: hän ei esimerkiksi halua osallistua julkisiin tilaisuuksiin, ja häpeä voi olla este normaaleille arkitoimille, kuten kaupassa käynnille. Viime kädessä se haittaa myös työn hakua tai oman elämän edistämistä muulla tavoin. Skitsofreniapotilaat kuolevat muita ihmisiä nuorempina, eikä suurin syy siihen ole itsemurha vaan heikko fyysinen terveys, jota ei aina hoideta samalla tavoin kuin muiden ihmisten terveyttä. Psykoosisairauksiin liittyy kohonnut riski sairastua sydän- ja verisuonitauteihin, diabetekseen, syöpäsairauksiin ja muihinkin vakaviin somaattisiin sairauksiin. Niiden puutteellista hoitoa voidaan pitää jopa skandaalina (Thornicroft 2011).

Skitsofrenia on paitsi potilaita myös heidän läheisiään kuormittava ja sairastuneen koko elämänsä kulkuun vaikuttava pitkäaikaissairaus, johon yleensä liittyy varhainen työkyvyttömyys, köyhyys ja jatkuva yhteiskunnallisen tuen tarve. Sairaudella on suuri kansantaloudellinen merkitys. Suomessa on noin 50 000 skitsofreniaa sairastavaa henkilöä (Skitsofrenia: Käypä hoito -suositus 2015).

Skitsofrenia keskeyttää usein aikuistumiskehityksen

Skitsofrenia puhkeaa tavallisesti nuorena aikuisuudessa. Ensimmäistä akuuttia psykoosivaihetta edeltää useimmiten vaihe, jolloin nuori henkilö jo oireilee. Tämä ns. ennakko-oirevaihe voi kestää muutamasta päivästä vuosiin. Siihen liittyy mielialan vaihtelua, masennusta ja ärtyneisyyttä, itseä tai ympäristöä koskevia outouden tuntemuksia, vetäytymistä ihmissuh-teista, kognitiivisen toimintakyvyn ja stressinsietokyvyn heikkenemistä ja ruokahalun muutoksia. Mitä useampia ennakko-oireita ilmenee, sitä suu-rempi on vakavan mielenterveyden häiriön kehittymisen vaara. Psykoo-sin puhkeamisen vaara lisääntyy, kun ennakko-oireissa alkaa ilmetä lie-viä, lyhytaikaisia psykoosioireita. Osa ennakko-oireista voi viitata muihin myöhemmin puhkeaviin mielenterveyden häiriöihin, esimerkiksi masen-nushäiriöihin. Toisaalta nuoruusiän depressio voi joskus ennakoida skitso-frenian tai muiden psykoosisairauksien kehittymistä.

Skitsofrenia puhkeaa usein ikävaiheessa, jossa normaaliin kehitykseen kuuluu opintojen aloittaminen, niiden päättäminen ja työelämään valmis-tautuminen. Nuoruusikään tai varhaiseen aikuisuuteen ajoittuva psykoosi-sairauden ennakko-oireilu ja sairauden puhkeaminen vaikuttavat monesti pitkälle nuoren ihmisen tulevaisuuden suunnitteluun ja mahdollisuuksiin. Koulusuoriutuminen heikentyy ja monet aikuistumiseen liittyvät kehitys-tehtävät häiriintyvät tai keskeytyvät. Suurin osa skitsofreniaan sairastuvis-ta käy kuitenkin peruskoulun loppuun ja suorittaa toisen asteen opintoja, mutta siitä huolimatta työura ei monesti pääse lainkaan alkamaan (Suvi-saari ym. 2014). Vähäinen koulutus ja sairastumista edeltävien lyhyidenkin työssäolojaksojen puuttuminen johtaa skitsofreniapotilaan usein kokonaan työelämän ulkopuolelle joutumiseen ja eläkkeelle siirtymiseen jo nuorena aikuisuudessa (Cougnaud ym. 2009).

Skitsofrenian hoito

Skitsofrenian hoidon kehitys liittyy suoraviivaisesti sairauden syytekijöi-den monimuotoisuuden ymmärtämiseen ja syntymekanismien tutkimuk-seen (Hietala ym. 2015). Skitsofrenian käypä hoito perustuu yksilölliseen hoitosuunnitelmaan ja pitkäjänteiseen hoitosuhteeseen. Keskeistä hoidossa on yhdistää erilaiset lääkehoidolliset, psykoterapeuttiset ja psykososiaaliset hoitomuodot potilaan ja hänen lähiympäristönsä tarpeiden mukaisesti (Su-visaari ym. 2014). Hoitoon kuuluu myös potilaan toimintakykyä ja elämän-laatua kohentava psykososiaalinen kuntoutus sekä opiskelu- ja työsuunni-telmia tukeva ammatillinen kuntoutus.

Skitsofrenian hoidossa tarvitaan tavallisesti psykoosilääkitystä, joka pyritään säätämään pienimpään tehokkaaseen annokseen mahdollisimman pienin haittavaikutuksin. Lääkehoidon ohella hyvään hoitoon kuuluvat kognitiivis-behavioraalinen psykoterapia, perheelle annettava koulutuksellinen terapia (psykoedukaatio), toimintakykyä ja elämänlaatua kohentavat kuntoutuksen muodot sekä työkuntoutuksen ja tuetun työllistymisen edistäminen. Pitkäaikaishoidossa potilaita tuetaan sitoutumaan hoitoon. Käypä hoito -suosituksen mukaan potilaille on tärkeää myös saada mielekäs päiväohjelma ja heidän sosiaalisia suhteitaan pitäisi tukea. Myös integraatio yhteiskuntaan kuuluu pitkäaikaishoidon suunnitelmaan. (Skitsofrenia: Käypä hoito -suositus 2015.)

Sekä skitsofrenian että muiden psykoosisairauksien pitkäaikaishoito on jo kauan ollut lähinnä avohoitoa, ja potilaat asuvat omatoimisesti joko tuetuissa asumismuodoissa tai jopa itsenäisesti. Avohoidossa pärjääminen edellyttää yleensä kuitenkin lääkehoidon säännöllisyyttä, koska psykoosioireet uusiutuvat herkästi, jos lääkehoito jätetään pois. Skitsofreniaan liittyy monesti kognitiivisen tason lasku ja muistihäiriöitä, joiden takia potilas ei muista ottaa lääkkeitään. Tällaisissa tilanteissa voi olla hyödyllistä käyttää pitkävaikutteisia lääkkeitä, jotka annostellaan injektioina esimerkiksi keran kuukaudessa.

Vaikka ns. positiiviset psykoosioireet – aistiharhat ja harhaluulot sekä puheen ja käyttäytymisen hajanaisuus – saadaan lääkehoidolla melko hyvin hallintaan, potilaille jää usein muita arkipäivää haittaavia ongelmia. Skitsofreniaan liittyy myös ns. negatiivisia oireita, kuten tunteiden latistumista, eristäytymistä, sosiaalista epävarmuutta, puheen köyhtymistä, apaattisuutta ja kyvyttömyyttä tuntea nautintoa. Lääkehoito tehoa huonommin näihin oireisiin kuin positiivisiin oireisiin. Negatiiviset oireet voivat vaikuttaa menestymiseen esimerkiksi työelämässä enemmän kuin kuuloharhat (Tsang ym. 2010). Sairauteen liittyvät laaja-alaiset tiedonkäsittelyn häiriöt eli kognitiiviset häiriöt aiheuttavat monenlaisia psykososiaalisia ja arjessa selviytymisen ongelmia. Toiminnanohjaus, joka liittyy aloittekykyyn, suunnitteluun, toimeenpanoon ja oman toiminnan arviointiin sekä toimintamallien joustavuuteen, on usein skitsofreniassa heikentynyt. Tarkkaavaisuudessa ja keskittymiskyvyssä on usein ongelmia, ja muistin toiminta voi olla heikentynyt. Kognitiivisten häiriöiden lääkehoitoa on jo pitkään kehitetty, mutta vielä ei ole saavutettu varsinaista lääkehoidollista läpimurtoa kognitiivisen toimintakyvyn kohentamiseksi.

Skitsofrenian kuntoutus

Skitsofrenian ennustetta voidaan parantaa varhaisella tunnistamisella ja varhain aloitetulla hoidolla. Jo ensimmäiseen psykoottiseen vaiheeseen tulisi ottaa mukaan kuntoutukselliset näkökohdat (Suvisaari ym. 2014). Erilaisia psykososiaalisia hoito- ja kuntoutustoimenpiteitä yhdistäen ja psykoedukaatiolla tuetaan potilaan toimintakykyä ja edistetään hoitomyöntyvyyttä ja hoidon omatoimisuutta, millä on tärkeä merkitys esimerkiksi psykoosijaksojen ennaltaehkäisyssä. Oikeaan aikaan aloitetuilla kuntoutustoimilla on suuri merkitys sairauden aiheuttamien toimintakyvyn puutosten ja psykososiaalisen haitan ehkäisemisessä tai korjaamisessa.

Skitsofrenian käypä hoito -suosituksen (Skitsofrenia: Käypä hoito -suositus 2015) mukaan potilaan psykososiaalinen hoito ja kuntoutuksen tarve määräytyvät potilaan psyykkisen tilan sekä sosiaalisen ja perhetilanteen perusteella. Potilaille laaditaan moniammatillista yhteistyötä edellyttävä kuntoutussuunnitelma, jossa otetaan huomioon potilaan arkielämän erilaiset tilanteet ja toimintakyky. Akuutin psykoosin väistyttyä voidaan tehdä neuropsykologinen tutkimus, jonka avulla saadaan tietoa potilaan kognitiivisen toimintakyvyn vahvuuksista ja heikentyneistä toiminnoista kuntoutussuunnitelman avuksi. Kuntoutuksen aloittamista ei ole syytä pitkittää, jotta sairauteen liittyvä taantumisen saadaan pysähtymään. Myös potilaan perhe ja läheiset tarvitsevat tukea. Hyvin suunniteltujen kuntoutusohjelmien avulla voidaan auttaa paitsi potilaita myös heidän perheitään sopeutumaan vaikeaan ja usein krooniseen sairauteen.

Avohoidon kuntoutustoimintaan kuuluu mm. toimintaa päivätoimintakeskuksissa, työsaleissa ja klubitaloissa. Kunnat järjestävät tai ostavat yksityisiltä palveluntuottajilta skitsofreniapotilaille asumispalveluita, joissa tukea pyritään tarjoamaan potilaan tarpeiden mukaisesti. Potilaille, joiden voidaan arvioida palaavan työhön, suunnitellaan ja arvioidaan työhönpaluseen liittyvien tukitoimien tarpeellisuus ja yhteistyö työterveyshuollon kanssa. Skitsofrenian Käypä hoito -suosituksen mukaan potilaan, jonka tavoitteena on työllistyä avoimilla työmarkkinoilla, olisi hyvä osallistua tuettuun työllistämishjelmaan (Skitsofrenia: Käypä hoito -suositus 2015).

Kelan järjestämää kuntoutusta sai vuonna 2015 mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöiden perusteella 31 100 kuntoutujaa. Kuntoutustoimenpiteitä saaneista 671 sairasti skitsofreniaa tai skitsotyyppisiä häiriöitä ja harhaluuloisuushäiriötä, mikä on noin 2 % kaikista mielenterveydellisistä syistä kuntoutusta saaneista. Vuonna 2015 kuntoutusta haki yhteensä 1 688 skitsofreniaryhmän sairauksia sairastavaa henkilöä, joista 1 315 (78 %) sai myönteisen päätöksen. Kaikista mielenterveyden häiriöistä kärsivistä myönteisen kuntoutuspäätöksen sai 88 % hakijoista, joten psykooseja

sairastavilla kielteiset päätökset olivat hieman yleisempiä kuin muita mielenterveyden häiriöitä sairastavilla. Suurin osa skitsofreniaa sairastavien saamasta kuntoutuksesta oli vajaakuntoisten ammatillista kuntoutusta, ammattikoulutusta tai työhönvalmennusta. (Kela 2016.)

Laaja tutkimustieto antaa rohkaisevia tuloksia siitä, että skitsofreniapotilaiden kognitiivisen toimintakyvyn kuntoutus on muun kuntoutuksen rinnalla vaikuttavaa, ja sen vaikutukset ulottuvat myös muihin toimintakyvyn osa-alueisiin (Wykes ym. 2011). Kognitiivinen kuntoutus tulisi aloittaa mahdollisimman varhain ensimmäisen akuutin episodin jälkeen. Kognitiivisten oireiden varhain aloitetulla kuntoutuksella ja hyvin säilyneiden toimintojen vahvistamisella voidaan merkittävästi parantaa skitsofreniapotilaan elämänlaatua ja mahdollisuuksia päästä kiinni normaaliin arkeen. Ammatillisen kuntoutuksen, tuetun työllistämisen sekä työssä kuntoutumisen tehottomuus voi joskus liittyä hoitamattomiin kognitiivisiin oireisiin, joita kohentamalla myös muun kuntoutuksen tulokset paranevat (McGurk ym. 2015; Weiden 2015).

Potilaan rooli hoidon ja kuntoutuksen suunnittelussa

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (L 785/1992) korostaa, että potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Myös skitsofrenian hoidosta tulee neuvotella potilaan kanssa. Jos potilas ei sairauden oireiden, esimerkiksi todellisuutta vakavasti vääristävien harhaluulojen, takia kykene itse kertomaan kantaansa, hänen puolestaan kuullaan hänen edustajaansa, jona usein toimii perheenjäsen tai muu läheinen. Potilaalle ja hänen läheisilleen annetaan tietoa eri hoitovaihtoehdoista ja niiden perusteista, ja huolehditaan siitä, että tietoa annetaan kaikille osapuolille ymmärrettävässä muodossa. Hoitosuunnitelman laatiminen on tärkeä psykososiaalinen intervention muoto sekä potilaalle että hänen perheelleen. (Skitsofrenia: Käypä hoito -suositus 2015.)

Potilaan toiveiden selvittämistä hoidon suunnittelussa ei siis jätetä kesken, vaikka potilas ei itse osaisi toiveitaan ilmaista. Silloin kuunnellaan potilaan hyvin tuntevia henkilöitä, joiden voidaan olettaa parhaiten tulkitsevan potilaan toiveita ja ajatuksia (Kalliomaa-Puha 2014). Joskus potilaan puutteellinen sairaudentunto voi hankaloittaa paitsi hoitoon hakeutumista myös potilaan halukkuutta keskustella hoidosta, jota hän ei koe itselleen tarpeelliseksi. Tässä tilanteessa on hyvin tärkeää kuulla omaisia, jotka ovat mahdollisesti jo pitkään ymmärtäneet hoidon tarpeen ja osaavat kuvata tilanteen omasta näkökulmastaan. Vaikka hoitosuunnitelman pääpiirteistä vastaa hoitava lääkäri, potilaan ja hänen omaistensa kanssa käyty yhteinen

keskustelu tai potilaan kuuleminen on aina olennaista, jotta itsemääräämisoikeus toteutuu ja potilaan näkökulma voidaan ottaa huomioon kokonaisuhoitoon suunnittelussa ja aikataulujen harkinnassa.

Skitsofreniapotilaan toiminta- ja työkyky

Skitsofreniapotilaan psykososiaalinen toimintakyky voi olla heikentynyt toimintakyvyn eri osa-alueilla. Nämä osa-alueet voidaan jakaa yleiseen sosiaaliseen aktiivisuuteen, opiskelu- ja työkykyyn sekä itsenäiseen selviytymiseen liittyvään toimintakykyyn. Näistä erityisesti sosiaalisessa aktiivisuudessa ja opintoihin tai työelämään liittyvässä toimintakyvyssä voidaan havaita poikkeamia jo useita vuosia ennen sairauden puhkeamista verrattuna henkilöihin, jotka eivät sairastu. Itsenäisen selviytymisen ongelmat näyttävät ilmaantuvan vasta lähempänä ensimmäistä akuuttivaihetta, ja sen aikana itsenäinen selviytyminen arjesta on hyvin vaikeaa. Toimintakykyä heikentää myös potilaan kokemus häpeä omasta sairaudestaan, mikä liittyy vahvasti mielenterveyden häiriöihin ja erityisesti psykoosisairauksiin liittyvään leimautumiseen ja syrjintään, joiden takia potilaiden mahdollisuudet osallisuuteen elämän eri osa-alueilla suuresti vaikeutuvat (Velthorst ym. 2016). Jatkuvat ulkopuolisuuden kokemukset heikentävät jo entuudestaan heikkoa itsetuntoa ja lisäävät syrjäytymistä ja yksinäisyyttä.

Työkyky on toimintakykyä suppeampi käsite, ja se voidaan määritellä toimintakyvyn ja työn vaatimusten väliseksi tasapainoksi. Kun skitsofreniapotilailla on sekä työ- että toimintakyvyssä puutteita, todennäköisesti työmarkkinat eivät ole kovin kiinnostuneita työllistämään heitä. Sairauteen liittyvän negatiivisen leiman ohella on aiemmin vallinnut pelko myös siitä, että työelämän stressaavuus lisäksi stressiherkän potilaan oireilua tai muulla tavalla aiheuttaisi sairauden vaikeutumista (Weiden 2015). Tästä syystä potilas sai usein sellaisen ohjeen, että työelämään suuntautumisen sijasta kannattaa nimenomaan pysyä sieltä poissa, koska yritykset kuitenkin osoittautuisivat pettymyksiksi ja aiheuttaisivat vain stressiä ja heikentäisivät itsetuntoa entisestään. Työhön kuntoutuskin olisi ollut turhaa, koska paluuta tosielämään ei kuitenkaan voitaisi toteuttaa. Tutkimukset eivät ole tukeneet näitä käsityksiä (Dixon ym. 2010). Sen sijaan suuri joukko potilaita on jäänyt tämän perusteettoman ajattelutavan takia vaille tarvitsemaansa tukea ja aktivointia.

Skitsofrenian kulkua seurannut yhdysvaltalainen työryhmä onkin suositellut, että jokaiselle työelämään haluavalle skitsofreniapotilaalle pitää järjestää tuettua työtä työkyvyn saavuttamiseksi ja sen ylläpitämiseksi. Tuetun työllistämisen ydinelementit ovat yksilöllisesti räätälöity työ, nopea

työn saanti, tuen saatavuus työpaikalla sekä työn ja mielenterveyspalveluiden joustava yhteen sovittaminen (Dixon ym. 2010).

Skitsofreniapotilaiden työuran alkuun saattaminen on vaativaa ja edellyttää monialaista terveydenhuollon, työhallinnon ja sosiaalitoimen yhteistyötä, mukautettuja ammattiopintoja ja tuettua työllistämistä (Tuisku ym. 2013). Suomessa tehdyn selvityksen mukaan maassamme ei kuitenkaan ole riittäviä työhön kuntoutumista tukevia käytäntöjä, eikä edes kuntoutussuunnitelmaa tehdä kaikille (Kivekäs ym. 2016). Skitsofreniapotilaiden avoimille työmarkkinoille työllistymisen suurimpia esteitä ovat potilaalle sopivien työtehtävien puuttuminen työmarkkinoilta sekä yleinen huono työllisyystilanne, todennäköisesti myös työmarkkinoiden haluttomuus ottaa vastaan psykoosioireista kärsiviä ihmisiä. Työelämän jatkuvasti kasvavat vaatimukset ja potilaiden heikentynyt kognitiivinen suoriutumiskyky voivat myös estää potilaiden työllistymisen. Potilailla on usein laaja-alaisen ja pitkäkestoisen tuen tarve, eikä työnantajilla tai työyhteisöllä ole mahdollisuutta panostaa tukeen tarvittavan ajan tai muiden resurssien antamiseen. Työelämävalmentajien ja sosiaalityöntekijöiden ammattitaitoa ja yhteistyötä tarvittaisiin lisää työelämään tähtäävän ammatillisen tai muun kuntoutuksen suunnitteluun terveydenhuollossa.

Täydellinen paraneminen skitsofrenian akuuttivaihetta edeltävään terveydentilaan on harvinaista (American Psychiatric Association 2013). Myös sairauteen liittyvä kognitiivinen heikentyminen, joka vaikeuttaa työ- ja toimintakykyä, voi olla varsin pysyvää ja sairauden akuuteista oireista riippumatonta. Vain noin 15–30 % skitsofreniapotilaista on jollakin tavalla mukana työelämässä, ja vaikka potilaiden työllistyminen ei ainakaan kansainvälisissä tutkimuksissa näytä suoraan riippuvan yleisestä työllisyysasteesta, tuetun työllistämisen palvelujen tarjoamisessa ja mahdollisuuksissa on suuria eroja (Salkever ym. 2007). Skitsofreniaa sairastavien työllisyysaste ei ole lisääntynyt viime vuosien aikana (Juola ym. 2013) – se on jopa voinut vähentyä (Jääskeläinen ym. 2010).

Lopuksi

Skitsofreniaan sairastumisen ei tarvitse merkitä kroonista toimettomuutta ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä. Skitsofrenian oireet voivat lieventyä sairauden kuluessa. Monet tavalliset arkiset asiat antavat potilaille elämää ja toiveikkautta. Suuri osa psykoosipotilaista kaipaa mahdollisuuksia normaaliin elämään ja palkkatyöhön. Arjen jäsenyminen on kaikille ihmisille tärkeää. Se ylläpitää toimintatasoa ja yleensä myös nostaa sitä. Arki jäsenyy, kun voi toimia toistuvan päivä- tai viikko-ohjelman mukaan, jossa

sovitua ajoista on pidettävä kiinni. Samalla syntyy vuorovaikutussuhteita, jotka omalta osaltaan auttavat kiinnittymistä tavalliseen arkeen. Laadukas elämä kuuluu myös skitsofreniapotilaille.

Nykytiedon perusteella ja hoidon kehittymisen ansiosta skitsofreniaan sairastuneella henkilöllä voi olla erilaisia mahdollisuuksia toimia yhteiskunnan tasaveroisena jäsenenä. Psykoosioireiden lääkehoito on viime vuosikymmeninä kehittynyt, ja lääkkeiden mahdollisesti aiheuttamiin haitto- oireisiin on olemassa tehokkaita lääkkeitä. Potilaiden kokonaishoidon ja kuntoutuksen suunnitelmaan tulee kuulua laaja-alainen yhteistyö, jossa mukana ovat sosiaali- ja terveydenhuollon moniammatillisten työryhmien ohella myös työhönvalmennukseen perehtyneet palveluntuottajat, työhallinto sekä sosiaalivakuutusjärjestelmä. Kaikkein tehokkainta potilaan arkiselviytymisen vahvistamiselle, toimintakyvyn kehittymiselle ja myös työllistymiselle näyttää olevan kokonaisvaltainen, toimintakyvyn eri ulottuvuudet huomioon ottava interventiomalli, joka sisältää kognitiivisten oireiden kuntoutusta (McGurk ym. 2015). Sairaudesta alusta alkaen toteutettu sekä yleistä toimintakykyä ylläpitävä ja kehittävä että erityinen tiedollisten toimintojen kuntoutus voivat vahvistaa niitä ominaisuuksia ja taitoja, joiden avulla voidaan suunnitella myös potilaan työelämään siirtymistä.

Vaikka skitsofrenian kokonaishoito on paljon kehittynyt, sairaudesta toipuneiden osuus ei kuitenkaan ole kasvanut viimeisten vuosikymmenien aikana (Jääskeläinen ym. 2013). Noin yksi seitsemästä skitsofreniaan sairastuneesta toipuu, kun toipumista tarkastellaan sekä kliinisestä että sosiaalisesta näkökulmasta. Skitsofreniaa sairastavien toimintakyvyn edistäminen voisi todennäköisesti vaikuttaa myös toipumiseen, ja aktiivinen, jäsentynyt toiminnallisuus tukisi toipumista (Weiden 2015). Sairaudesta toipuminen on saadun hoidon ohella kiinni myös muiden ihmisten asenteista ja toipumiselle annetuista mahdollisuuksista. Asenteita ja pelkoja psykoosisairauksia kohtaan sekä niiden seurauksena syntyvää suurta eriarvoisuutta esimerkiksi silloin, kun hoidetaan potilaiden tavallisia somaattisia sairauksia, voidaan lievittää vain hyväksymällä psykoosisairauksiinkin sairastuneiden yhteiskunnallinen läsnäolo ja heidän kaikki siihen liittyvät oikeutensa (Thorncroft ym. 2016). Skitsofreniatutkimus on tuonut viime vuosikymmenen aikana runsaasti uutta tietoa sairauden syytekijöistä ja tehokkaan hoidon eri muodoista. Mahdollisuudet parantaa skitsofreniapotilaiden elämäntilannetta ja tulevaisuutta eivät koskaan ole olleet niin hyvät kuin tällä hetkellä (Owen ym. 2016). Tietoa on siis runsaasti. Nyt on aika soveltaa saatua tietoa samalla ihmisoikeuksia kunnioittaen. Kuten muidenkin sairauksien kohdalla, myös psykoosiin sairastuneiden hoidossa ja kuntoutuksessa tulee noudattaa periaatetta ”Doing what we know” (Srihari ym. 2016): koska tiedetään, että on mahdollista vähentää sairauden aiheut-

tamaa tarpeetonta inhimillistä kärsimystä ja laaja-alaista toimintakyvyttömyyttä, on myös toimittava tämän tiedon mukaisesti. Tämä lisää hoitavien tahojen osaamista ja samalla myös hoitoa toteuttavien ammattihenkilöiden työn mielekkyyttä.

Lähteet

American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. Fifth ed. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing, 2013.

Cougnard A, Goumilloux R, Monello F, Verdoux H. Characteristics associated with duration of employment of persons with schizophrenia after first contact with psychiatric services. *Work* 2009; 3: 365–371.

Dixon LB, Dickerson F, Bellack AS ym. Schizophrenia Patient Outcomes Research Team (PORT). The 2009 schizophrenia PORT psychosocial treatment recommendations and summary statements. Review. *Schizophrenia Bulletin* 2010; 36: 48–70.

Hietala J, Heinimaa M, Suvisaari J. Tutkimus on muuttanut käsitystämme psykooseista. *Duodecim* 2015; 131: 2117–2124.

Juola P, Miettunen J, Veijola J, Isohanni M, Jääskeläinen E. Predictors of short- and long-term clinical outcome in schizophrenic psychosis. The Northern Finland 1966 birth cohort study. *European Psychiatry* 2013; 28: 263–268.

Jääskeläinen E, Juola P, Hirvonen N ym. A systematic review and meta-analysis of recovery in schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin* 2013; 29: 1296–1306.

Jääskeläinen E, Karhu M, Alaräisänen A, Isohanni M, Miettunen J. Skitsofrenian ennuste Suomessa. *Suomen Lääkärilehti* 2010; 65: 1807–1814.

Kalliomaa-Puha L. Asiakas on aina oikeassa – vai onko? Julkaisussa: Kalliomaa-Puha L, Kotkas T, Rajavaara M, toim. Harkittua? Avauksia sosiaaliturvan harkintavallan tutkimuksiin. Helsinki: Kela, Teemakirja 13, 2014: 274–291.

Kela. Tilastotietokanta Kelasto. Helsinki: Kela, 2016. Saatavissa: <www.kela.fi/Kelasto>.

Kivekäs T, Joensuu M, Ahola K, Martimo KP, Paunio T. Nuorten psykoosipotilaiden kuntoutuminen työhön. *Suomen Lääkärilehti* 2016; 71: 1387–1392.

McGurk SR, Mueser KT, Haiyi X ym. Cognitive enhancement treatment for people with mental illness who do not respond to supported employment. A randomized controlled trial. *American Journal of Psychiatry* 2015; 172: 852–861.

Owen MJ, Sawa A, Mortensen PB. Schizophrenia. *Lancet* 2016; 388: 86–97.

Perälä J, Suvisaari J, Saarni S ym. Lifetime prevalence of psychotic and bipolar I disorders in a general population. *Archives of General Psychiatry* 2007; 64: 19–28.

Skitsofrenia: Käypä hoito -suositus. Lääkäriseura Duodecimin ja Suomen Psykiatriyhdistyksen asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, 2015. Saatavissa: <www.kaypahoito.fi>.

Srihari VH, Anant J, Muis G. Early intervention for psychotic disorders. Building population health systems. *JAMA Psychiatry* 2016; 73: 101–102.

Suvisaari J, Isohanni M, Kiesepää T, Koponen H, Hietala J, Lönnqvist J. Skitsofrenia ja muut psykoosit. Julkaisussa: Lönnqvist J, Henriksson M, Marttunen M, Partonen T, toim. *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim, 2014: 136–220.

Thornicroft G. Physical health disparities and mental illness. The scandal of premature mortality. *British Journal of Psychiatry* 2011; 199: 441–442.

Thornicroft G, Mehta N, Clement S ym. Evidence for effective interventions to reduce mental-health-related stigma and discrimination. *Lancet* 2016; 387: 1125–1132.

Tsang HW, Leung AY, Chung RC, Bell M, Cheung WM. Review on vocational predictors. A systematic review of predictors of vocational outcomes among individuals with schizophrenia. An update since 1998. Review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 2010; 44: 495–504.

Tuisku K, Juvonen-Posti P, Härkäpää K, Heilä K, Vainiemi K, Ropponen T. Ammatillinen kuntoutus mielenterveyshäiriöissä. *Duodecim* 2013; 129: 2623–2632.

Tuulio-Henriksson A. Kognitiiviset toiminnot vaikeissa psykoottisissa häiriöissä. *Duodecim* 2014; 130: 233–240.

Velthorst E, Reichenberg A, Kapara O ym. Developmental trajectories of impaired community functioning in schizophrenia. *JAMA Psychiatry* 2016; 73: 48–55.

Weiden PJ. Helping patients with mental illness get back to work. *American Journal of Psychiatry* 2015; 172: 817–819.

Whitty P, Clarke M, McTigue O ym. Predictors of outcome in first-episode schizophrenia over the first 4 years of illness. *Psychological Medicine* 2008; 38: 1141–1146.

Wykes T, Huddy V, Cellard C, McGurk SR, Czobor P. A meta-analysis of cognitive remediation for schizophrenia. Methodology and effect sizes. *American Journal of Psychiatry* 2011; 168: 472–485.

Pirkko-Liisa Rauhala

Sosiaaliturvan reformikaudet Suomessa

Julkisen vallan säätelemän sosiaaliturvan synty liittyy läntisten varhaisteollisten yhteiskuntien ensimmäiseen modernisaatiovaiheeseen 1800-luvun toisella puoliskolla. Agraarinen yhteiskuntajärjestys sosiaalisen turvan muotoineen väistyi teollistumis- ja kaupungistumiskehityksen ja uusien yhteiskunnallisten työnjakojen tieltä. Maatalousyhteiskunnassa vallinneet sukulaisuusperustaiset, lähiyhteisölliset ja hyväntekeväisyyteen nojautuneet sosiaalisen turvan järjestelyt osoittautuivat uusissa oloissa riittämättömiksi. Teollistumiskehityksen myötä muodostui tarve julkisen vallan ohjaamalle ja rahoittamalle sosiaaliturvalle, etuuksille ja palveluille. Niihin tarvittiin myös asianmukaista ammattihenkilöstöä ja virkamiehiä. Palkkatyöyhteiskunnan synty, kansallisvaltion muodostuminen, kansalaisyhteiskunnan nousu ja demokratia ovat keskeisiä modernin sosiaaliturvan taustatekijöitä.

Suomessa modernin sosiaaliturvan kehittäminen alkoi 1800-luvun lopulla, kun ensimmäinen sosiaalivakuutus, työntekijäin tapaturmavakuutus, tuli voimaan 1895 (Niemelä ym. 2007, 3). Alestalo ja Uusitalo (1986, 200–204) ovat arvioineet, että Suomen sosiaaliturva on yhteiskuntarakenteellisista, historiallisista ja poliittisista syistä muotoutunut muista Pohjoismaista jonkin verran eroavaksi sekä kehittynyt hitaasti ja myöhään. Kysymyksessä on runsaan sadan vuoden kehitys, joka jokseenkin menee ajallisesti yhteen valtiollisen itsenäisyyden kauden kanssa. Sosiaaliturva voidaan karkeasti jakaa materiaaliseen ja immateriaaliseen puoleen eli kansalaisille tarjottaviin rahallisiin etuuksiin ja sosiaalipalveluihin. Sosiaaliturvan uudistuskaudet sisältävät sekä aineellisen että ei-aineellisen sosiaaliturvan kysymyksiä, joskin painotukset voivat vaihdella.

Tässä katsauksessa tarkastelen Suomen sosiaaliturvan kehitysvaiheita kronologisesti. Nojaudun pääasiallisesti omiin analyyseihini sosiaalipalveluiden kehittymisestä (Rauhala 1993, 1996, 1998a, 1998b, 2000, 2001 ja 2009; myös Välimäki ja Rauhala 2000; von Maydell ym. 2006). Kansallinen kehitys on sidoksissa sekä omiin sisäisiin että ulkomaisiin, kansainvälisiin virtauksiin, mutta tässä rajaudun Suomen tarkastelemiseen. Sosiaaliturva-

politiikka on noussut Suomessa yhteiskunnallisten uudistuskeskusteluiden kohteeksi viidessä eri vaiheessa. Niistä ensimmäinen ajoittuu Suomen valtiollisen itsenäisyyden kynnyks- ja alkuvaiheeseen 1800-luvun lopulle ja 1900-luvun alkuun. Sotien välisen ajan toisen vaiheen voi katsoa huipentuneen huoltolakien (1936), kansaneläkelain (1937) ja äitiysavustuslain (1938) säätämiseen 1930-luvulla. Kolmas vaihe on ideoiltaan kiinni 1930-luvun reformilinjassa ja sotien synnyttämässä uusissa kysymyksissä 1940-luvun lopulla. Neljäntenä vaiheena voi pitää 1960-luvun sosiaaliradikalismia ja -liberalismia alkuun saattamaa uudistusaaltoa, jolla murtauduttiin vanhasta Suomesta uuteen Suomeen ja lähdettiin tavoitteellisesti rakentamaan hyvinvointivaltiota. Viides vaihe on lähtenyt käyntiin 1990-luvulla ja jatkuu edelleen.

Kysyn, millaisista sosiaalisten kysymysten virityksistä ja niiden ratkaisupyrkimyksistä sosiaaliturvan vaiheet ovat hahmotettavissa viideksi ajalliseksi jaksoksi. Tarkastelen valtiollisia virallisdokumentteja ja niihin tallentuneita näkökantoja ja linjauksia. Sosiaaliturvan uudistustarpeet kehkeytyvät intressien, poliittisten aloitteiden ja reformitavoitteiden muodostelmassa. Aikalaistoimijat havainnoivat ja kritisoivat vallitsevia oloja sekä asettavat tavoitteita niiden parantamiseksi ja uudistamiseksi. Aikalaistoimijat käyvät myös intressikamppailuja, koettelevat ja asettavat kiistanalaiseksi tavoitteitaan julkisissa keskusteluissa, muodostavat mahdollisia intressikoalitiota ja etsivät tukea uudistusten aikaan saamiseen niin poliittis-hallinnollisessa järjestelmässä kuin kansalaisyhteiskunnassakin.

Sosiaalitieteissä aikalaisanalyysin tekeminen on vaativaa ja vaikeaa; lähellä olevat asiat näyttävät sekavilta, toimijoiden kentät ovat laveja, niiden rajat hämärä ja karkaavia, intressit moneen suuntaan hajoavia. Ajallinen etäisyys, jo melko vähäinenkin, muodostaa suodattimen, jonka avulla voi luonnostella ja konstruoida ajallisen vaiheen, ja tavanomaista on kiinnittää aikakausi vuosimääräisesti ilmaistuun jaksoon. Tähän liittyy kuitenkin monia metodologisia ongelmia, keskeisenä se, että jälkikäteen konstruoidut kaudet näyttävät helposti vain nykyisen valmistelulta; aikakausia määrittelevä tutkija tekee arvionsa oman aikansa tiedon ja menetelmien varassa. Menneisyyden rakentamisessa tutkijan käteen voi jäädä sattumanvaraisia, fragmentaarisia aineksia ja yksityiskohtia, joiden lähdekritiikki on vaikeaa ja usein puutteellista. Katkeamat saattavat jäädä huomaamatta ja niiden merkitys arvioimatta.

Kehitys- ja edistyskertomukset ovat modernin ajan ihmisen tapoja jäsentää sosiaalista todellisuuttaan, mikä ruokkii jatkuvuuksien näkemistä sielläkin, missä niitä ei välttämättä ole. Mainituilta ongelmilta en vältty tässä katsauksessa, ja tarkoitukseni on enemmän kuvailla ja ottaa esiin kehityskulkujen joitakin yleisiä, rajatussa aineistossa näkyviä piirteitä. Ai-

kakausten puutteellinenkin rakentaminen voi kuitenkin antaa joitakin viirikkeitä nykytilan ymmärtämiselle. Jälkikäteistarkastelut saattavat tuoda aineksia aikalais tarkasteluun – historia otetaan resurssiksi, jonka avulla ymmärrystä aikalaisuudesta voidaan syventää ja mahdollisesti myös kritioida (Satka 2014).

Sosiaaliturvan varhainen vaihe – uudistusmielisyttä ja kansakunnan määrittelemistä 1800–1900-lukujen taitteessa

Suomalaiskansallinen liike muodostui 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, samaan aikaan kun vastaavaa liikehdintää ja kansallista heräämistä esiintyi eri puolilla Eurooppaa. Useissa yhteyksissä on todettu, että Suomelle aika Venäjän suuriruhtinaskuntana 1809–1917 muodosti hedelmällisen mahdollisuuden kehittää suomalaisuusaatetta. Keisarit olivat ennen sortokausia suosiollisia Suomen asioille, ja Suomessa oli Ruotsin ajalta kokemusta julkisen vallan hoitamisesta, mitä saatiin harjoittaa omin voimin monilla sektoreilla 1800-luvulla. Kieli- ja kulttuuriliikkeenä suomalaisuusaate sai lisäksi vahvan sosiaalisen latauksen; fennomania-toimijat etsiytyivät ja jalkautuivat kansan pariin havainnoimaan ja kuvaamaan elinolosuhteita, valistamaan kansaa ja rakentamaan yhteyksiä – luomaan verkostoja eri kansankerroksiin ja niiden välille.

Kansansivistystyö ja terveydenhoitoaate olivat suomenkielisen ja suomenmielisen sivistyneistön keskeisiä toiminta-aloja, joilla nähtiin olevan yhteiskuntapoliittisesti ratkaiseva merkitys ajan jyrkkien luokkavastakohdienten tasoittamisessa (Koskimies 1916; Rauhala 1980, 158). Autonomian ajan loppupuolella laskettiin perusta elinolojen ja niihin vaikuttavien tekijöiden tilastolliselle tutkimukselle ja tilastolaitokselle (Alapuro ja Alestalo 1992). Suomen taiteen kultakausi (1880–1910) otti aiheekseen myös kansan alempien kerrostumien kuvaamisen niin kuvataiteessa kuin kirjallisuudessaakin. Juhani Aho (1899, 9–11) luonnehti suomalaisia katajaiseksi kansaksi, joka elää ankarissa oloissa, tuntee kuitenkin ”sivujensa sitkeyden” ja tietää, ettei kataja katkea, vaikka siihen ukkonen iskee, sen päälle sotaratsut jyräävät ja se muutoinkin koville joutuu.

Sosiaalireformismi oli oleellinen osa suomalaiskansallisen liikkeen poliittista toimintaa valtiopäivillä ja kansalaisyhteiskunnan eri tasojen toiminnassa. Havainnointimatkoillaan Suomenmaassa fennomania-lukeneisto havaitsi kansan elinolojen heikon tilan ja näki tarpeelliseksi reformien avulla kohentaa oloja samaan tapaan kuin tuolloin nousussa ollut työväenliikekin. Sosiaaliset kysymykset yhdistivät suomalaisuusliikkeen ja työväenliikkeen eri suuntauksia; yhteiset kansalliset tavoitteet kuitenkin ka-

riutuivat sisällissotaan 1918 (Jaakkola 1994, 72). 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun näkyviä ongelmia suomalaisessa yhteiskunnassa olivat köyhyys, torpparikysymys, puutteelliset asunto-olot niin maalla kuin kaupungissakin, yleisen koulutustason ja kansanterveyden heikko taso, luokkaerot, työolot, alueelliset erot.

Vuosien 1907–1914 valtiopäiviä, joita käytiin yksikamarisessa eduskunnassa, voisi jälkikäteen nimittää sosiaalipoliittisiksi valtiopäiviksi laajoina sosiaalireformistisine keskusteluineen ja lukuisine aloitteineen. Epäonnista oli vain se, että poliittiset aloitteet eivät poliittisesti kiristyneissä keisarivallan oloissa johtaneet uudistuksiin ja maailmansota katkaisi uudistustyön. (Jaakkola 1994, 103.) Valtiollisen itsenäisyyden alussa säädetty vuoden 1922 köyhäinhoitolaki (L 125/1922) ei enää henkinytkään vuosikymmen aikaisemmin vallinnutta optimistista uudistusilmapiiriä. Se kuitenkin toi Suomen sosiaaliturvaan julkisoikeudellisen, joskin ehdollisen elatusvelvollisuuden säätäessään kunnan elatusvelvolliseksi, jos kuntalainen ei itse pystynyt elatustaan hankkimaan (Huhtanen 1994, 50). Julkinen valta otti näin vastuun perustoimeentulosta.

Modernin sosiaaliturvan varhainen vaihe jäi toteutukseltaan kesken-eräiseksi. Vuosina 1907–1913 nostettiin kuitenkin esiin uudistuksia, joiden tarve ja muotoilut olivat päteviä vielä vuosikymmeniä myöhemmin. Tekla Hultin käynnisti valtiollisen lasten päivähoitokeskustelun, jonka keskeiset teemat olivat ajankohtaisia vielä 1970-luvulla päivähoitolakia säädettäessä ja sen jälkeenkin muun muassa naisten palkkatyön määrittelemisessä. Hultinin anomusta määrärahan myöntämiseksi kansanlastentarhoille (Toiset Valtiopäivät 1909, Anom. ehd. N:o 173, 17.6.1909) olen tulkinut naisten ja lasten arkielämälle sensitiivisenä, normaliteettia tukevana ja lasten aseman ja tulevaisuuden huomioonottavana esityksenä (Rauhala 1996, 106–107). Hultin lausui lastentarha-anomuksessaan konkreettisesti julki universalismin idean: kaikilla kansalaisilla, myös naisilla ja lapsilla, tuli olla kansalaisuuteen sidottuja oikeuksia – naiset ja lapset olivat Hultinin mukaan (valtio)kansalaisia.

Sosiaalisten kysymysten ilmaantumista 1800-luvun lopulla ei voi selittää pelkästään tuolloin vallinneilla sosiaalisilla epäkohdilla, vaan mukana oli myös nousevaan teolliseen tuotantotapaan liittyviä uudentyyppisiä sosiaaliturvatarpeita ja tietoisuutta taloudellisista mahdollisuuksista niiden täyttämiseen. Sosiaaliturvan ensimmäisen vaiheen aikana luotiin uusiin oloihin sopiva sosiaaliturvan käsitteistö. Sen lisäksi oli useassakin yhteydessä lausuttu julki kaikkiin kansalasiin ulottuvan yleisen sosiaaliturvan tarve. Myöhemmin pohjoismaisen hyvinvointivaltiollisen sosiaaliturvan keskeinen prinssiippi, universalismi, oli näin laitettu alulle. Se oli valtiokansalaisuus-universalismia ja hyvinvointinationalismia; sosiaaliturvasta

tuli tärkeä kansakunnan rakentamisen areena sekä samalla kansalaisia organisoiva ja yhdenmukaistava järjestelmä. Toinen merkittävä tekijä myöhemmille uudistuksille oli julkisen vallan, etenkin valtion, korostaminen sosiaaliturvan järjestäjänä. (Rauhala 1996, 89–90.)

Valtiollisen itsenäisyyden alkuvaihe – köyhäinhoitoa ja väestöpolitiikkaa 1920- ja 1930-luvuilla

Itsenäistyneessä Suomessa olisi ollut tarvetta sosiaaliturvalle, mutta poliittinen tilanne ja niukat voimavarat eivät mahdollistaneet 1900-luvun alussa esiteltyjen reformien toteuttamista. Esimerkiksi sairausvakuutus, joka oli lanseerattu vuonna 1906, tuli toteutumaan vasta lähes 60 vuotta myöhemmin. Koska sisällissodan jälkeisessä tulehtuneessa yhteiskunnallisessa ilmapiiirissä ei ollut tilaa sosiaaliturvareformien ajamiselle, rajauduttiin välttämättömään eli köyhäinhoitoon. Kunnat eivät köyhäinhoidon tarkastajan Viljo Hytösen mukaan olleet halukkaita uudistamaan köyhäinhoitoa ajan vaatimusten mukaan; olisi tarvittu avun varaan joutumista ehkäiseviä toimenpiteitä ja koulutettua ammattihenkilöstöä huollon tehtäviin (Hytönen 1921).

Vuonna 1922 säädetyin köyhäinhoitolain tavoitteeksi asetettiin avo- huollollinen kotiavustaminen, mutta käytännössä toiminta alkoi ohjautua vahvasti laitoshoidolliseen suuntaan. Kunnat velvoitettiin hankkimaan kunnalliskoti tai osuus siihen vuoden 1932 loppuun mennessä (Urponen 1994, 179–182). Kunnille säädetty julkisoikeudellinen elatusvelvollisuus ajoi kuntia laitosratkaisuun, koska laitoksessa nähtiin mahdollisuus saada köyhiltä ja muilta avustettavilta korvaus annetusta avusta työn muodossa. Tämän seurauksena vuonna 1937 laitoshuollossa oli jo puolet avustettavista, kun heidän osuutensa vuonna 1921 oli ollut noin kolmannes (Urponen 1994, 180). Laitoshuolto kunnalliskoteineen ja siitä vähitellen eriytyneine erityislaitoksineen oli hallitseva huoltomuoto 1950-luvun lopulle saakka.

Vuonna 1936 säädettiin huoltolait, joiden eräät osat, esimerkiksi lastensuojelulaki, olivat voimassa 1980-luvulle saakka. Huoltolaeilla pyrittiin ratkaisemaan sosiaalisiksi ongelmiksi arvioituja kysymyksiä, ja sellaisiksi määriteltiin ongelmalliset ihmisryhmät: pahatapaiset lapset ja nuoret, alkoholistit, irtolaiset ja muut huono-osaiset. Modernia henkeä laeissa edusti vahva ehkäisevän toiminnan tavoite, joka kuitenkin kiinnittyi 1930-luvun keskusteluihin poikkeavuudesta, ja painotukseksi tulivat moraalishallinnolliset valvonta- ja holhoustoimenpiteet sekä erilaiset sanktioinnit. Lait tosin avasivat varovasti tietä myös terapeuttien menetelmien käytölle. Jälkikatsannosta ja myöhemmän kehityksen kannalta oleellista huoltolaeissa

oli niihin istutettu keskittämisen ajatus: valtio johti ja määräsi kuntia niiden huoltotehtävissä. (Rauhala 1998a, 84–86.)

Huoltolinjan oheen virisi 1920-luvulta alkaen perhepoliittinen sosiaaliturvan linja, ja 1930-luvulla perhekustannusten tasaus nousi reformipyrkimysten kohteeksi. Valtiolliset väestöpoliittiset intressit olivat vahvasti vaikuttamassa perheeseen kohdistuvaan kiinnostukseen, mikä oli 1930-luvulla yleinen virtaus Euroopassa. Huoltaja-lehdessä ja Sosiaalisessa Aikakauskirjassa sekä äitiysuojelulakia valmistelleissa valtiollisissa viralliskeskusteluissa (hallituksen esitys äitiysavustuslaiksi, HE 12 A I/1937 vp.) käytiin 1930-luvulla erittäin vilkasta väestö- ja perhepoliittista keskustelua. Näissä keskusteluissa tuotiin esiin naisten palkkatyötä perheiden köyhyyden ehkäisemisessä. Perhekustannusten tasaus lapsilisäjärjestelmänä asetettiin keskeiselle sijalle, vaikka se saatiin käytännöksi vasta sotien jälkeen. (Rauhala 1998a, 87–89.)

Sosiaaliturvan periodina 1920- ja 1930-luku muodostavat keskusteluiltaan vilkkaan vaiheen, mutta konkreettiset uudistukset jäivät säädetyistä laeista huolimatta vähäisiksi. Jälkiarvioinnit 1930-luvun sosiaaliturvauudistuksista ovat ristiriitaisia. Veikko Piiraisen (1974, 180) mukaan 1930-luvun reformit merkitsivät huolto-oikeuden vahvistumista Suomen oikeusjärjestelmässä lähinnä muotonormien vakiinnuttamisen mielessä. Piirainen piti huoltolakeja muilta osin heti vanhentuneita, koska huoltotyön käytännöt kuitenkin noudattivat köyhäinhoitoa (myös Satka 1995, 115). Heikki Waris (1961, 19–20) luonnehti 1930-lukua sosiaalipolitiikan laajenemisen vuosikymmeneksi ja sosiaaliturvan sisällön uudistamisen vaiheeksi.

Rahoitusta ja muita resursseja uusien lakien toteuttamiseen osoitettiin niukasti ja sen vuoksi uudistukset jäivät toiminnallisella tasolla vaatimattomiksi (Rauhala 2001, 305). Jorma Kalela (1987, 174–178) on luonnehtinut 1930-luvun sosiaalipolitiikkaa taantuneeksi, kun monet jo useita vuosikymmeniä aikaisemmin esitetyt reformit (kuten sairausvakuutus) vesittyivät. Olavi Haimi (2000, 97) on puolestaan nähnyt 1920- ja 1930-luvun lakiuudistukset hyvänä alkuna myöhemmälle hyvinvointivaltiolliselle reformismille ja todennut, että lakien yhteyteen liittyneet keskustelut vaikuttivat myönteisesti kansalaismielipiteeseen juuri ennen sotia.

Sotienjälkeinen aika 1940- ja 1950-luvuilla – valtiollistumisen vahvistumista, uudistushakuisuutta, stagnaatiota

Sota-aika vahvisti koko sosiaalipolitiikan valtiojohtoisuutta. Sitä tarvittiinkin siirtoväen ja rintamamiesten asuttamisessa ja työllistämässä, kansan-

huollossa ja sotasiirtolaisten¹ huollossa (Waris ym. 1952; Kastari 1965). Huoltotoiminnan ala laajeni, kun sen piiriin hätätilanteessa joutuivat laajat kansalaispiirit (Satka 1993, 65–68). Sotienaikainen ja sen jälkeinen sosiaalinen uudistustyö muuntui kumpuamaan toisista poliittisista intresseistä kuin 1930-luvun huoltopoliittiset uudistukset. SDP:n, SKDL:n ja Maalaisliiton vielä sodan aikana vuonna 1944 antamassa poliittisessa ohjelmanjulistuksessa esitettiin, että valtion tulisi laajentaa sosiaalipoliittista toimintaansa ja sen, kuten yleisen yhteiskuntapolitiikankin, tavoitteena tulisi olla taloudellinen ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus (Hakovirta ja Koskiahio 1973, 272–276). Näin lausuttiin julki hyvinvointivaltiollinen tavoite, vaikka hyvinvointivaltiosta tuolloin ei voi puhua siitäkään huolimatta, että runsaasti sosiaaliturvalainsäädäntöä saatiin aikaiseksi. Kysymys oli ensisijaisesti kriisitilanteen hoitamisesta ja kansakunnan palauttamisesta jaloilleen.

Yhteiskuntapolitiikan valtiojohtoisuutta lisättiin ja vahvistettiin sotien jälkeen tehdyillä toiminnallisilla muutoksilla valtionhallinnossa (Tiihonen ja Tiihonen 1984, 187). Hallinnon koordinoitua voimistettiin, valtiontaloudellisiin näkökulmiin ryhdyttiin kiinnittämään suurempaa huomiota valtioneuvoston päätöksenteossa ja valtionhallinnon ohjauksessa. Rationalisointi ja tehokkuus asetettiin valtionhallinnon tavoitteeksi, ja hallinnon rakenteet saatettiin keskitetyn ohjauksen piiriin. Valtiovarainministeriölle luotiin eräänlainen johtajan rooli ministeriöiden joukossa. (Tiihonen ja Tiihonen 1984, 187) Jälkikatsannosta on mahdollista päätellä, että valtion aseman yleinen vahvistaminen on yhteydessä myös sosiaaliturvan universaalisuusperiaatteen toteuttamiseen, mihin tarvittiin ohjausta ja rahoitusta.

1940-luvulla sosiaaliturvaa koskevissa uudistuskeskusteluissa ja sääde-tyissä laeissa² on näkyvissä, että sosiaaliturva oli eriytyvässä sosiaalivakuutuksiin, sosiaalivakuutuksiin ja sosiaalihuoltoon. Valtiolliset aikalaistoimijat tiesivät, että uusi sosiaaliturva edellyttäisi aikaisemman sosiaalihuollon sisältöjen uudistamista ja varautumista kasvaviin kustannuksiin ja että niille molemmille olisi saatavissa poliittinen tuki. Uudistukset jäivät lainsäädännölliselle tasolle ja konkreettisina vaatimattomiksi, minkä Matti Aletalo ja Hannu Uusitalo (1986, 264) empiirisessä analyysissään pelkistävät siihen tosiasiaan, että varsinainen sosiaaliturvan kasvu siihen ohjautuneina resursseina eli kustannuksina tapahtui vasta 1960-luvulla.

1 Sotasiirtolaisella tarkoitetaan luovutettujen alueiden laitoshuollosta siirrettyjä henkilöitä.

2 Niitä olivat esimerkiksi tapaturmavakuutuslaki (L 608/1948), sotavammalaki (L 404/1948), laki kunnallisista äitiys- ja lastenneuvoloista (L 224/1944), kodinperustamislaki (L 1177/1945), lapsilisälaki (L 541/1948), sotilasavustuslaki (L 566/1948), laki kunnallisista kodinhoitajista (L 272/1950) sekä joukko asuntorakentamiseen liittyviä lakeja (L 224/1949, L 226/1949, L 488/1953).

1940-luvulla työskennellyt Huolto-ohjelmakomitea³ (KM 1949: 7) koki ja linjasi sekä huoltopolitiikkaa että laajemminkin sosiaalipolitiikkaa. Olen useassa yhteydessä esitellyt ja analysoinut komitean näkemyksiä, joita voi joiltakin osin pitää hyvinvointivaltiollisen sosiaaliturvapolitiikan ensilinjauksina (Rauhala 1993; Rauhala 1996, 94–98; Rauhala 1998a, 90–93; Rauhala 2001, 306–307). Komiteaa on perusteellisesti esitellyt ja tulkinnut myös Veikko Piirainen, (1974, 299–324) ja hän piti komitean työtä jälki-jättöisenä, koska lakiuudistuksia oli tullut ja tuli enemmän kuin komitea ehti havaitakaan. Minulla on ollut 20–30 vuotta Piiraista enemmän ajallista etäisyyttä komiteaan ja näkemykseni on toinen. Pidän komitean kokonaisvaltaista, periaatteellista linjausta kauaskantoisena ja merkittävämpänä kuin komitean vaatimattomiksi jääneitä konkreettisia uudistusehdotuksia.

Huolto-ohjelmakomitea laati peruslinjauksen universalistiselle sosiaaliturvalle. Perhekustannusten tasaukset tuli ulottaa koko lapsiväestöä koskeviksi, huollon olisi tuettava ja kannustettava kaikkia kansalaisia palkkatyöllä elämiseen ja huoltoviranomaisten tulisi kannustaa kansalaisia ottamaan vakuutuksia ja liittymään avustuskassoihin. Palkkatyöhön kannustaminen ja jopa sen suosiminen huoltotoimenpitein oli aikaisemmasta köyhäinhuoldesta poikkeava linjaus. Huoltotoiminta oli modernisoitava ammatillisia, koulutettuja toimihenkilöitä palkkaamalla. Komitean kannanotot ja esitykset voi kiteyttää siten, että komitea ikään kuin julisti köyhäinhuollon kauden päättyneeksi ja esitti huollon nykyaikaiseksi tehtäväksi kansalaisten normaliteetin vahvistamisen poikkeavuuden kontrollin sijasta.

Huollon kohderyhmäksi määriteltiin nyt kaikki kansalaiset, joita tuli kohdella tasavertaisesti. Komitea päätteli ja tulkitsi, että huollon suunnan kääntämiseen tarvittiin lujaa valtiollista ohjausta, mikä tuli toteuttaa rahoituksella ja valvonnalla sekä keskusjohtoisesti ohjattua virkamiehistöä käyttäen. Kuvaavaa on, että komiteanmietinnön sivuistakin kaksi kolmanesta omistettiin hallintoa koskeville uudistuksille. Komitean työskentelyn taustalla vaikutti Beveridgen raportti (*Social insurance and ... 1942*), joka tunnettiin Suomessa, mutta sitäkin vahvemmin komitean työskentelyyn vaikutti Suomen Aseveljien liiton laatima rintamamiesten auttamisohjelma (Niemelä ja Salminen 1995; Rauhala 1996, 97–98).

Vahvasta retoriikasta ja paljosta puheesta huolimatta 1940-luku merkitsi vain pientä sysäystä sosiaaliturvan kehittämisessä. Köyhäinhuollon mentaliteetti istui yhä lujassa, kunnat olivat haluttomia ryhtymään valtion

3 Valtioneuvosto asetti komitean laatimaan ehdotuksen yhteiskunnallisen huollon ja siihen liittyvän avustustoiminnan kokonaissuunnitelmaksi. Komiteaan kuului 11 jäsentä ja se työskenteli vuosina 1946–1948 ja piti kaikkiaan 178 kokousta ja kuuli laajan joukon asiantuntijoita. Komitean puheenjohtajana toimi Aarne Tarasti. Sosiaalivakuutusta pohti samaan aikaan asetettu toinen komitea (mistä tarkemmin Mannio 1967, 128–148).

määräämien uudistusten toteuttajiksi eikä kansalaisyhteiskunnasta tullut riittävän vahvaa painetta uudistusten aikaan saamiseen. Matti Alestalo ja Hannu Uusitalo (1986, 259–264) ovat päätelleet, että 1940-luvulla saatiin aikaiseksi perhekustannusten tasaukseen, invalidihuoltoon ja asumiseen liittyviä uudistuksia, mutta niiden todellinen merkitys ja vaikuttavuus konkretisoituivat vasta myöhemmin – eivätkä edes vielä seuraavalla vuosikymmenellä eli 1950-luvulla, vaan vasta sen jälkeen. Useat tutkijat ovat pitäneet 1950-lukua sosiaalipoliittisesti pysähtyneisyyden kautena, vaikka silloin vietiinkin eteenpäin muun muassa terveydenhuoltoa (Rauhala 2001, 307). Suomessa palattiin jossain määrin vanhaan, siinä missä muualla läntisessä Euroopassa lähdettiin rakentamaan uutta yhteiskuntaa.

Vanhasta Suomesta uuteen Suomeen – 1960-luvun sosiaaliradikalismi ja -liberalismi

Suomalaisen yhteiskunnan muutospaineet pääsivät patoutumaan sodanjälkeisten ratkaisujen, muun muassa maaseutuväestön lisäämisen ja vanhoista asemista jatkettujen poliittisten kiistojen ja vastakkainasettelujen, vuoksi. Poliittisen oikeiston oli vaikea ymmärtää uusien kansalaispiirien poliittista aktivoitumista, ja vasemmisto puolestaan ei kyennyt vapautumaan menneisyyden kahleista (Kalela 1986, 60). Suomi liittyi sotien jälkeen Pohjoismaiseen yhteisöön mutta pysyi eristäytyneenä ja kansallisesti homogeenisenä maana, jossa vallitsivat niin sanotut perinteiset arvot ja sosiaalis-kulttuuriset jakaumat. Kun jähmettyneisyys lopulta purkautui 1960-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, muutos oli kaikilta osin raju ja sen tekemiseen osallistuivat laajat piirit. Jyrki Smolander (2000) on tutkimuksessaan Kansallisen Kokoomuksen suhtautumisesta hyvinvointivaltiolliseen kehittämiseen osoittanut, että 1960-luvun modernisaatioharrappaus sai keskeisen käyttövoimansa yhteiskuntapolitiikan radikaalista arvostelusta, jota vasemmisto johti mutta jota tukivat myös oikeiston sisällä muodostuneet uudistuspyrkimykset. Hyvin laajasti oltiin yhtä mieltä siitä, että suomalainen yhteiskunta vaati perusteellista uudistamista.

1960-luvun murroksen perustarinassa on korostettu koko yhteiskuntatalouden irrottautumista agraarisuudesta ja talonpoikaisuudesta (Julkunen 1994). Julkusen mukaan 1960-luvusta on voitu suuren perustarinan ohella kertoa monta tarinaa, joiden mukaan 1960-luku merkitsi siirtymistä kypsän palkkatyön yhteiskuntaan, työväestön integroimista yhteiskuntaan ja tulopoliittisen korporatistisen muodostumista, julkisen sektorin suurta kasvua, yhteiskuntapoliittisen kokonaisuuhjauksen läpimurtoa, massiivista lähiörakentamista, sukupolvikonfliktia ja radikaaliliikkeitä sekä naisasia-

liikkeen taistelukautta (Julkunen 1994). Vuosikymmenien aikana kehkeytyneet ja toistuvasti lykkääntyneet uudistamistarpeet ulottuivat kaikkeen yhteiskuntapolitiikkaan.

1960-luvun murrosta koskevia tematisointeja sävyttää jaettu näkemys merkittävästä kulttuurisesta ja poliittisesta käänteestä, jossa vanhasta Suomesta siirryttiin ravistelevilla linjauksilla ja nopeasti käyntiin laitetuilla uudistuksilla moderniin Suomeen (Rauhala 1996, 126–135). 1960-luvun teini- ja nuorena aikuisena olin tapahtumien aikalaisnäkiä, ja arvioni mukaan laajentunut ja avoimeksi muuttunut viestintä etenkin elokuvan, television ja myös aikakauslehdistön kautta välitti muutostuulia arkisiin elämänpiireihin. Kulttuurituotteet, (nuorisomuodit ja radikaalit ajatukset yhdistyivät laajentuneisiin kulutusmahdollisuuksiin ja maailman avartumiseen uusista näkökulmista. Suomen (ja Ruotsin ja Neuvostoliiton) lisäksi maailmassa oli muitakin maita ja kansoja. Tuli myös mahdolliseksi olla toista mieltä kuin koulujen opettajat ja ”vanhat viisaat” ummehtuneine, moralisoivine näkemyksineen.

Sosiaaliturvan murros on yksi kertomus 1960-luvun kokonaistarinnassa. Suomalaisen yhteiskunnan ongelmat todettiin niin virallisissa kuin kansalaiskeskusteluissakin vaikeiksi, syviksi ja monimutkaisiksi. Huono-osaisuus, köyhyys, oikeudettomuus ja epätasa-arvo olivat yhteisiä nimittäjiä 1960-luvun keskusteluille. Uudistajien mukaan Suomessa oli huomattava kansalaisvapauksien vaje ja huono-osaiseksi määrittelyä ylhäältä käsin. Julkisella vallalla oli käytettävissään koneistoja, jotka harjoittivat kaksoisvaltaa sekä oikeuksien myöntäjinä että niiden pidättäjinä; näin etenkin huoltoavussa ja laitoshoidossa. Uudistajat lähtivät siitä, että kansalaisille aiheutti ongelmia läpikotaisin vanhentunut ja mielivaltaisuutta käyttävä yhteiskunta koneistoinen. (Rauhala 1996, 122–135; Rauhala 2000, 68.) Aikaisempaan huoltoajatteluun kuulunut huono-osaisten ja apua tarvitsevien kansalaisten luokittelu ”ongelmatapauksiksi” ja jopa poikkeaviksi kyseenalaistettiin. Ratkaisuja ongelmiin lähdettiin etsimään vallitsevista yhteiskunnallisista rakenteista, toimintajärjestelmistä ja ideologioista.

1960-luvun sosiaalisen uudistamisen yhdeksi keskeiseksi ja jälkikäteen myös aikaa kestäväksi tulkiksi nousi sosiaalihuollon periaatekomitea, joka asetettiin vuonna 1967 ja jonka työ valmistui useissa erissä, keskeisinä vuosien 1968 ja 1971 mietinnöt (KM 1968: B 86 (luonnos) ja KM 1971: A 25).⁴ Komitea asettui mietintöjensä laatimisvaiheessa tarkoituksellisesti sekä kansalaisliikkeiden että tieteellisen kritiikin kohteeksi, mikä oli epätavallista tuon ajan valtiollisessa komiteoihin nojautuneessa suunnittelussa.

4 Olen esitellyt ja analysoinut komiteaa ja sen mietintöjä laajahkosti toisaalla (Rauhala 1996, 135–136).

Komitea analysoi saamansa kritiikin ja otti osia siitä huomioon lopullista mietintöä muokatessaan. Komiteaa asetettaessa hallitusvaltaa käytti Rafael Paasion ensimmäinen hallitus, jossa vasemmisto kokonaisuudessaan palasi hallitusvaltaan 18 vuoden jälkeen. Suomen talouden tila oli huono, ja hallitus asetti päätavoitteeksi valtiontalouden kohentamisen, mutta samalla myös suurten yhteiskunnallisten reformien käynnistämisen, niiden joukossa muun muassa peruskoulu. Sosiaaliturvan osalta tärkeimmäksi tavoitteeksi asetettiin koko väestön pääsy yhdenvertaisen eläke- ja sosiaaliturvan piiriin eli painotus oli ensisijaisesti sosiaalivakuutusjärjestelmien uudistamisessa ja saattamisessa ajan tasalle (Hakovirta ja Koskiaho 1973, 308–309).

Sosiaalihuollon periaatekomiteasta tuli uuden sosiaalihuoltopolitiikan airut, joka otti tarkasteluunsa niin rakenteelliset tekijät kuin kansalaisten ja sosiaaliturvan käyttäjienkin konkreettiset kysymykset. Komitea teki tulokinnan suomalaisen yhteiskunnan ongelmista, joiden ytimeksi se määritteli Suomessa – maan suhteellisesta rikkaudesta huolimatta – vallitsevan huomattavan köyhyyden ja suuret tuloerot työ- ja pääomatulojen kesken, eri ammatti- ja tulonsaajaryhmien kesken ja niiden sisällä sekä maan eri alueiden kesken. Sosiaalietuuksien taso oli erittäin matala eikä riittänyt auttamaan vaikeissa elämäntilanteissa olevia kansalaisia. Komitea omaksui Armas Niemisen vuonna 1955 esittämän määritelmän sosiaalipolitiikasta, jonka tavoitteena on kohtuulliseksi katsotun elintason, sosiaalisen turvallisuuden ja viihtyvyyden takaaminen eri yhteiskuntaryhmille, perheille ja yksilöille. Tätä määritelmää komitea täydensi Jorma Sipilän vuonna 1970 esittämällä näkemyksellä, jonka mukaan sosiaalipolitiikan tehtävänä oli yhteiskunnan vähäosaisten suhteellisen aseman parantaminen (KM 1971: A 25, 22).

Komitea jatkoi 1949 huolto-ohjelmakomitean palkkatyön vahvistamiseen tähtäävää linjausta, ja huomattava osa komiteatulkinnasta on omistettu palkkatyön edellytysten alhaiselle tasolle ja siitä juontuvalle heikolle sosiaaliselle asemalle. Yhteiskunnan perusedellytykseksi asetettiin palkkatyö ja mahdollisuus siihen tulisi olla kaikilla työkykyisillä. Marraskuun liike esitti, että julkisen vallan tulisi maksaa alhaista tuloa kompensoivaa korvausta, jota ei perittäisi takaisin (Eriksson ym. 1969); tätä esitystä eräänlaisesta perustulosta komitea ei kuitenkaan sisällyttänyt ehdotuksiinsa. Komitea toi ihmisoikeusperustaisen ajattelun sosiaaliturvan lähtökohdaksi, ja YK:n ihmisoikeuksien julistus sisältyy mietintöön liitteenä (KM 1971: A 25, 56–58). Komitea esitti palveluperiaatteen ottamista käyttöön sosiaalihuollossa ja edellytti kaikenlaisen vapaudenriiston lopettamista sosiaalihuollon piirissä. Moderni kansalaisuus saattoi toteutua kollektiivisten ja

yksilöllisten vapausoikeuksien avulla, ja siksi tahdonvastaiset toimenpiteet täytyi poistaa sosiaalihuollosta kokonaan.

Kansalainen ja hänen asemansa oli keskeisellä sijalla komitean työskentelyssä. Uudistusesitys oli kuitenkin hallintopainotteinen siten, että siinä asetettiin vaatimuksia sekä järjestelmälle että konkreettiselle asiakaspalvelulle. Komitea ehdotti kuntien sosiaali- ja terveyslautakuntien yhdistämistä, millä voitaisiin tehostaa hallintoa ja järkeistää työtä sekä muokata sosiaalihuoltoon kohdistettuja asenteita myönteisemmiksi. Komitea ehdotti myös järjestöjen aseman vahvistamista sosiaalipalveluiden tuottajana, ammattihenkilöstön koulutustason kohottamista ja terveys-, koulutus- ja sosiaalialan palkkatasojen yhdenmukaistamista. Nykykeskustelujen valossa mielenkiintoinen on komitean ehdotus, jonka mukaan tulisi edistää kokeellista palvelututkimusta ja sen avulla kehittää palvelumuotoja asiakkaan olosuhteiden mukaan (KM 1971: A 25, 51). Tähän kirjautuu myös oleellinen muutos ajattelutavassa: kun vanha sosiaalihuolto pyrki sopeuttamaan asiakasta ja kansalaista yhteiskuntaan, uuden konseptin mukaan modernit sosiaalipalvelut tulisi sopeuttaa asiakkaan tilanteeseen ja sosiaalista ympäristöä tulisi muotoilla yksilön tarpeita vastaavaksi (Auvinen 1971 ja 1974).

Vahva elementti komiteaehdotuksissa oli periaatteellinen näkemys keskeisimmästä ratkaisusta: yksilön ja yhteiskunnan intressien yhteensovittamisen väline oli valtio. Komitea ei luottanut kunnalliseen luottamushenkilöjärjestelmään; saman epäluottamuksen oli parikymmentä vuotta aikaisemmin ilmaissut myös huolto-ohjelmakomitea (KM 1949: 7, 114). Valtion vahvan roolin korostamiseen liittyi se, että sosiaaliturva tulkittiin investoinniksi. Julkisen vallan kannattaisi sijoittaa palkkatyötä edistäviin toimiin sekä kansalaisten yleisen toimintakyvyn paranemiseen. Poliittisessa kentässä ajatus valtion vahvasta roolista jaettiin, ja kuten Jyrki Smolander (2000) on empiirisellä tutkimuksellaan osoittanut, myös kokoomus taipui kyseiselle kannalle 1970-luvun alussa. Riittävän etäällä oleva keskusvalta katsottiin mahdollisuudeksi edistää neutraalisuutta sekä lisätä ammatillisuutta koulutuspoliittisilla ratkaisuilla. Tästä kansalaisjärjestöt olivat lausunnossaan jyrkästi eri mieltä; niiden mielestä kuntien luottamushenkilöjärjestelmän osuutta olisi vahvistettava.

Sosiaalihuollon periaatekomitean mietinnöstä ja sen ympärillä käydystä keskustelusta tuli keskeinen dokumentaatio, joka osoittaa 1960-luvun modernisaatioharppauksen ja protestisyklin yhteen kietoutuneisuuden Suomessa (Julkunen 1994, 186). Vaikka komitea esitti järeää analyysiä ja oli erittäin uudistamistavoitteinen, kovin mullistavia keinoja uudistusten toteuttamiseen komitealla ei kuitenkaan ollut. Sitä ilmentää viive, millä komitean ajatukset alkoivat muuntua uudistuksiksi. Sosiaalihuoltolaki säädettiin 11 vuotta komitean mietinnön jälkeen. Matti Heikkilä (1993, 120)

on tulkinut komitean ehdotusten hitaan siirtymisen konkreettisiin uudistuksiin johtuneen kenttäväen vastustuksesta ja siitä, että komiteaa pidettiin liian radikaalina. Sen esittämät uudistukset torjuttiin, olihan kenttä kansalaiskeskusteluissa leimattu pakkoauttajaksi (Eriksson ym. 1967). Heikkilä epäili 1990-luvun alussa, että tämä luuranko kolisi kaapissa vielä 1980-luvun lopullakin.

Raija Julkunen (1994, 186–187) on luonnehtinut 1960-luvun loppua ja 1970-luvun alkua Suomessa vaiheeksi, jolloin kasvuorientoitunut talouspolitiikka, työvoiman voimakas kysyntä (mm. naisten työvoiman osalta), universalistinen hyvinvointipoliittinen ja tulopoliittinen luokkakompromissi yhdistyivät. Näitä kaikkia ilmensivät myös 1960-luvun sosiaaliturvareformistiset keskustelut ja tavoitteet, joita saavutettiin etenkin sosiaalivakuutuksen puolella, kun eläkkeet ja sairausvakuutus alkoivat antaa todellista turvaa ja eläkejärjestelmää kehitettiin työeläkkeiden suuntaan. Sosiaaliturvan lisäksi peruskoulu ja kansanterveyslaki olivat universalistisia hankkeita, joilla saavutettiin sosiaalista ja alueellista tasa-arvoa. Samassa yhteydessä naiset tulivat työvoimaan ja julkisille areenoille, mihin kietoutui julkisten sosiaalipalveluiden järjestäminen 1970-luvulta alkaen.

Hyvinvointivaltiollistumisesta uuteen arviointiin 1990-luvun alun laman jälkeen

1960-luvun yhteiskuntapoliittiset keskustelut tuulettivat perusteellisesti Suomessa aikaisemmin vallinneita ajatusmuotoja ja käsityksiä. Suomalaisen yhteiskunnan uudistamisen tarpeesta vallitsi poikkeuksellinen poliittinen yksimielisyys, uudistushenkisyys, mikä kenties painokkaimmin ilmaistiin luottamuksella yhteiseen instituutioon – valtioon. Suomessa 1960-luvulla viritettyä hyvinvointivaltiota edistettiin yhteiskuntapolitiikan eri sektoreilla. Kansanterveyslaki ja peruskoulu olivat kaikkiin kansalaispiireihin ulottuneita uudistuksia, ja samaa voi sanoa myös lasten päivähoitolaista, joka tuli voimaan 1973. Sosiaaliturvan laajentaminen ja sen uudet muodot luotiin palvelemaan kaikkia kansalaisia. Uudistusten käyttövoimana oli tasa-arvon edistäminen, ja uudistusten rahoittamisesta vallitsi periaatteellinen poliittinen konsensus. On mahdollista luonnehtia 1960-luvulta virinnyttä uudistusten aaltoa yleisen keskiluokkaistamisen hankkeeksi, kun tavoitteeksi asetettiin väestön kaikkien kerrosten aseman parantaminen, ja huono-osaisten kohdalla lisäksi heidän suhteellisen asemansa nostaminen, kuten sosiaalihuollon periaatekomitea oli Jorma Sipilän ajatuksen omaksunut.

Sosiaalihuollon ja sosiaalivakuutuksen rinnalle rakennettiin 1960-luvun reformismin nojalla julkiset sosiaalipalvelut, joita voi luonnehtia hoiva- ja

huolenpitopalveluiksi, kun niiden asiakasryhmiksi miellettiin pienet lapset, vanhukset ja kehitysvammaiset. Olen tutkimuksessani sosiaalipalveluiden muodostumisesta päätellyt, että sosiaalipalveluiden kehittymistä on selittänyt kotitalouksien muutos, mikä on tarkoittanut ydinperheen tiivistymistä ja naisten laajamittaista siirtymistä palkkatyöhön. Vanhukset ovat siirtyneet omiin oloihinsa aikaisemmasta kolmen sukupolven perheyhteydestä, kaikkien sosiaalisten kerrostumien pienet lapset ovat tarvinneet kodin ulkopuolista huolenpitoa äitien työssäkäynnin yleistyessä ja vammaiset ihmiset ovat tasa-arvotavoitteen nojalla saaneet mahdollisuuden itsenäiseen elämään. (Rauhala 1996, 190–197.) Sosiaalipalveluita kotiapu- ja päivähoitopalveluina on tarvittu mahdollistamaan mainittuja prosesseja.

Sosiaaliturvan kokonaisuudessa sosiaalipalvelut näyttävät 1960-luvun innovaatiolta, mitä ne osaltaan ovatkin. Kuitenkaan niitä ei voi tulkita lineaarisesti sosiaalivakuutuksen jatkumoksi ja resurssien lisääntymisen funktioksi. Sosiaalipalveluilla on tuotettu myös yhtä keskeistä resurssia, naisten työvoimaa, teollisuuteen ja julkisen vallan laajentuneille sektoreille. (Rauhala 1996, 196.) Kahden elättäjän ydinperhe on pystynyt täyttämään keskiluokkaistumisen tunnusmerkkejä asumis- ja kulutustason nousulla. Anneli Anttosen ja Jorma Sipilän (1994, 230) mukaan sosiaalipalveluita voi myös pitää erikoisena hyvinvointivaltiollisena yhteisöllisyytenä, joka kollektiivisin hoivajärjestelyin tuottaa mahdollisuuksia henkilökohtaiseen autonomiaan naisille, vanhuksille ja vammaisille.

1960-luvun murroksesta – käänneeksikin sitä voi luonnehtia – alkoi sosiaaliturvan reformisykli, joka on kestänyt 1990-luvulle ja joiltakin osin jatkuu edelleen 2000-luvulla. Intensiivisimmin uudistuksia toteutettiin 1970- ja 1980-luvuilla. Reformikeskusteluissa kuten konkreettisesti toimeenpanossakin painottui alueellisen tasa-arvon tavoitteen täyttäminen, mitä oli mahdollista toteuttaa valtio-ohjauksellisesti (Rauhala 1996, 191–193). Valtiollinen keskittäminen ja suunnittelujärjestelmän yleinen vahvistaminen olivat ne menetelmät, joilla uudistuksia juurrutettiin; sosiaalihuollon ja sosiaalipalveluiden osalta kunta oli määritelty toimeenpaneavaksi (Kröger 1997, 150–161). Valtion ohjaamiseen liittyy mielenkiintoisesti se, että säädellössään kuntia valtio myös vahvisti niiden asemaa yhtenäistämällä toimintatapoja ja siten lisäämällä hallinnollista koherenssia.

Samalla kun sosiaaliturvan kokonaisuutta hyvinvointijärjestelmän osana vietiin eteenpäin 1980-luvulla, alkoi nousta esiin sen uudistamisen tarve, mikä kirjattiin Harri Holkerin hallituksen ohjelmaan (30.4.1987). Hallinnon tuottavuuden parantaminen ja palvelukyvyn kehittäminen nostettiin tavoitteiksi tilanteessa, jossa julkisen sektorin palvelujen todettiin vakiintuneen eikä niitä tarvitsisi enää ohjata liian yksityiskohtaisesti ja jäykästi (Palvelevampaan hallintoon 1990, 3–11). Samaan aikaan tuli kiinnostuksen

kohteeksi myös se, mitä kansalaiset palveluista ajattelivat (Sihvo 1990). Kolmas 1980-luvulla uudistamista virittänyt tekijä oli kuntien käynnistämä ja ajama valtionosuusuudistushanke, jolla kunnat saisivat osuudet yleisperustaisina eli könttäsummina oman harkintansa mukaisesti käytettäväksi lakisääteisiin tehtäviin (Haimi 2000, 217, 222). Kuntien edunvalvontajärjestöt perustelivat uudistusta tehokkuuspyrkimyksillä. Hankkeelle oli myös kansainvälinen vaikutin, kun Suomi ratifioi Euroopan neuvoston jäsenmaiden vuonna 1985 allekirjoittaman Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan, jossa yhtenä periaatteena on korvamerkitsemätön rahoitus valtion alueille (Haimi 2000, 217, 222).

Hyvinvointivaltiollisia järjestelmiä on syytetty niiden vähäisestä kyvystä ottaa vastaan kansalaisten palautetta ja ylipäänsä käsitellä elämänpoliittisia kysymyksiä. Vaikka kansalaislähtöisyyttä oli tavoiteltu, kansalaisten tai asiakkaiden mielipiteitä ei kuitenkaan systemaattisesti kerätty eikä tutkittu. 1980-luvulla havahduttiin näkemään sosiaaliturvassa ja sosiaalipalveluissa tarpeetonta byrokratiaa ja kahlitsevaa ohjausta. Valtionosuusuudistuksessa ja kansalaisten tarpeiden herkemässä huomioon ottamisessa olisi ollut lupaavia aineksia seuraavaan reformisykliin, mutta 1990-luvun alun lama viritti uudenlaisia ajatusmuotoja ja vaatimuksia, jotka käänsivät suunnan ehkä toisaalle kuin 1980-luvun toimijat ennakoivat.

Valtionosuusuudistus muodostui myrskyisäksi tapahtumasarjaksi, jota Olavi Haimi (2000, 216–224) on seikkaperäisesti tarkastellut. Uudistuksen valmistelu oli ollut puutteellista, mikä johti entistä sekavampaan, päällekkäisempään ja epäoikeudenmukaisempaan järjestelmään. Vaikka sitä on yritetty paikkailla, prosessi on luonut uudentyypisen jännitteen valtion ja kuntien suhteeseen, kun aikaisempi keskusvirastojärjestelmä norminantajana purettiin. Teppo Kröger (1997, 62) on päättänyt arvioon, jonka mukaan valtio luopui kuntien ohjaamisesta yhtenäisen palvelujärjestelmän rakentamiseen ja siten hyväksyi kuntakohtaisten erojen syntymisen palveluihin. Krögerin mukaan tämä oli valtiolta selkeä viesti kuntiin: hyvinvointipalvelujen laajentamisen aika oli ohi. Se merkitsee murtumaa aikaisempaan keskittämisen periaatteeseen. Nykykeskusteluissa sentralismi ja lokalismi ovat alkaneet elää rinnakkain, ja niiden yhdeksi välimuodoksi sovitellaan maakunta-ratkaisua. Maakuntien merkitys esimerkiksi EU-rahastojen hyödyntäjänä paikallisiin, myös sosiaaliturvaa koskeviin tai tukeviin, hankkeisiin on kasvanut ja sivuuttanut valtion. Peter Graefe (2001) on analysoinut Quebecin sosiaalishallinnossa valtiollisen ja paikallisen tason suhteen uudelleen järjestelyä, ja hän päätyy näkemykseen, jonka mukaan hajautettu hyvinvointivaltio on vähintään yhtä merkityksellinen poliittisten, hallinnollisten ja taloudellisten valtakamppailujen kohde kuin keskitetty valtiokin on ollut. Näin vaikuttaisi olevan Suomessakin.

Voimakkaisissa yhteiskuntakriittisissä keskusteluissa 1960-luvulla alkuun saatetun reformisyyden voi katsoa kypsyneen 1990-luvulle tultaessa; järjestelmät alkoivat jälleen kerran edellyttää modernisoimista ja muuttuneiden tarpeiden huomioimista. Sosiaaliturvan sisältä kummunneet uudistamistarpeet jäivät 1990-luvun alun toimintaympäristöstä nousseiden tekijöiden varjoon. Hyvinvointivaltiollinen projekti joutui ikään kuin testiin 1990-luvun alun lamassa ja sen aiheuttamassa suurtyöttömyydessä. Heikkilän ja Uusitalon (1997) tutkimustietoon perustuneen arvion mukaan Suomen hyvinvointijärjestelmä merkittävästi esti laman kielteisiä vaikutuksia väestön toimeentuloon. Vaikka lama todensi sosiaaliturvan investointiluonnetta, keskustelussa alkoi korostua kustannustaakka-näkemyks. 1990-luvun keskivaiheilta alkanut sosiaaliturvan viides uudistamisvaihe on toistaiseksi käymistilassa ja kiistojen alaisena, vaikka se on tuottanut uuden sosiaalihuoltolain (L 1301/2014).

Sosiaaliturvapoliittinen järjestelmän laajentaminen erityisesti palveluiden osalta tuli 1990-luvun alun lamassa tiensä päähän. Samaan aikaan voimistui yhteiskuntapolitiikan ideologisenä suuntauksena uusliberalismi, jossa yhtenä periaatteena on julkisen vallan toiminnan ohentaminen. Siihen liittyen tai samanaikaisesti sen kanssa toteutettiin vuosina 1987–1995 julkisen hallinnon uudistuksia, kuten tulosjohtamisen ja -ohjauksen käyttöönotto, hallinnon hajauttaminen ja uudistaminen aluehallinnossa, valtionosuusjärjestelmän uudistaminen ja valtion toimintojen liikelaitostaminen (Rajavaara 2007, 127). Näiden mukana tulivat keskeisiksi käsitteiksi tuloksellisuus tuottavuutena ja taloudellisuutena, vaikuttavuus, kustannusvaikuttavuus ja palvelukyky. Ne ovat vahvasti jäsentämässä melko sekavaa keskustelua valmisteilla olevasta sosiaali- ja terveystalouden järjestelmän integroimisesta niin hallinnollisena, taloudellisena kuin palvelujen (tuottamisen ja valinnan) konkreettisenakin kysymyksenä (esim. Lehto 2014).

Uuden sosiaalihuoltolain (L 1301/2014) valmistelu käynnistettiin vuonna 2009. Sosiaali- ja terveysministeriö asetti uudistuksen tavoitteeksi ihmisten hyvinvoinnin ja perusoikeuksien edistämisen ja toteutumisen sekä ongelmien ehkäisemisen. Myös eri palveluiden saumattoman yhteistyön, asiakaslähtöisyyden ja vaikuttavuuden sekä palveluiden saatavuuden ja tehokkaan tuottamisen kysymykset mainitaan toimeksiannossa, jonka ministeriö antoi asettamalleen työryhmälle (HE 164/2014 vp, 93). Aikaisempaan sosiaalihuoltolakiin verrattuna uudessa laissa painopisteen tulisi olla asiakaiden asemassa ja oikeuksissa, kun se aiemmin on ollut kunnille asetettuisa velvoitteissa ((HE 164/2014 vp, 9). Hallituksen esityksessä (HE 164/2014 vp, 10) todetaan, että 1980-luvun jälkeen on tapahtunut muutos yksilön ja julkisen vallan suhteessa ja siihen liittyvässä tahtotilassa. Kun aikaisemmin väestön tulo- ja hyvinvointieroja kavennettiin voimakkailla sosiaalipoliit-

tisilla toimilla, nyt 2000-luvulla on ryhdytty korostamaan yksilön ja perheen vastuuta sekä julkisen vallan vastuun ja roolin rajoittamista. Tämä on ideologinen suunnanmuutos, jonka voi katsoa juontuvan 1990-luvun alun laman jälkeisestä muuttuneesta yhteiskuntapolitiikan linjauksesta.

Hallituksen esityksessä jäsennetään kuvaa suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta ja vallitsevista sosiaalisista kysymyksistä (HE 164/2014 vp, 71–79). Toimeentulo-ongelmat, lapsiperheiden ongelmat sekä mielenterveys- ja päihdeongelmat mainitaan keskeisinä yksilötason ongelmina. Rakenteellisina ongelmina puolestaan tuodaan esiin tuloerojen kasvu, työttömyys, ikärakenteen muutos ja suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen ja etninen moninaistuminen. Sosiaalihuollon toteuttamisessa nähdään jännitte palveluiden kustannusten ja kansalaisten perusoikeuksien varmistamisen välillä. Sosiaalipalveluita koskevat kansalaisten mielipiteet ja asiakkaiden kokemukset, joita kootaan väestökyselyillä systemaattisesti, nostetaan esiin palveluiden toimivuuden ilmentäjänä. Uudet ekologisen sosiaalipolitiikan avaukset (Helne ym. 2012; Hirvilammi 2015) eivät ole päässeet esitykseen mukaan, vaan jäävät odottamaan aikaansa.

Kun asettaa panoraamakuvaan 1960-luvun lopun ja 2010-luvun alun sosiaalihuollon ja sosiaalipalveluiden uudistamarpeet, hieman hämmästyttää niiden samankaltaisuudesta: suuret tuloerot, työttömyys ja köyhyys ovat molemmissa ykkösasiana. Palkkatyöhön osallistumisen ongelmat ovat pysyneet päiväjärjestyksessä läpi vuosikymmenten. Palkkatyön ehdot ja edellytykset ovat kuitenkin muuttuneet, ja juuri se edellyttäisi uuden sosiaaliturvapolitiikan ja laajemminkin hyvinvointipolitiikan kehittelyä, kuten Heikki Hiilamo (2011) on uuden hyvinvointivaltion visiossaan asiaa lähestynyt. Aineellisen toimeentulon lisäksi ihmis- ja perusoikeuksien tulkitseminen uudistamarpeiden taustalle on kuvassa mukana niin 1960- kuin 2010-luvullakin, samoin palvelujen saatavuuden ja toimivuuden korostus, vaikka 2010-luvulla ei tarvitsekaan tähdentää palveluhenkisyiden merkitystä samaan tapaan kuin 1960-luvun lopulla.

Juha Hämäläinen ja Pauli Niemelä (2014) ovat analysoineet vuoden 2014 sosiaalihuoltolain valmisteluasiakirjoista niissä esitetyjä arvoja. He esittävät, että sosiaalihuollon periaatekomitean vuonna 1971 esittämät normaalisuus, valinnan vapaus, luottamuksellisuus ja ennaltaehkäisy ovat periaatteita myös vuoden 2014 lain valmistelussa (Hämäläinen ja Niemelä 2014, 87). Edelleen Hämäläinen ja Niemelä katsovat, että 2010-luvun sosiaalihuoltouudistus ei merkitse radikaalia muutosta siinä suuressa linjassa, johon suomalainen yhteiskunta on nojannut jo valtiollista itsenäisyyttä edeltävästä ajasta (Hämäläinen ja Niemelä 2014, 88). Ekologiset arvot tai palkkatyön muuttunut asema ja siihen liittyvät katsomukset eivät ole ohjauksessa 2010-luvun uudistusta, mitä voi lievästi ihmetellä.

Vuoden 2014 sosiaalihuoltolain valmistelussa kiinnitetään runsaasti huomiota julkisen vallan rahoitusongelmiin ja niistä nouseviin uhkisiin. Keskustelu painottuu kustannustaakkaan, ei tulevaisuusinvestointiin. Kustannuksia on 1990-luvulta alkaen ryhdytty seuraamaan julkistalouden uuden hallinnan viitekehyksessä, jolloin toiminnan tulokset ja vaikuttavuus nousevat keskiöön (Rajavaara 2007, 126–131). Globaalissa markkinataloudessa kansallisvaltioiden resurssivalta on ohentunut, kun valtioiden talous on entistä enemmän riippuvainen kansallisvaltion ulkopuolisista tekijöistä ja toimijoista. Marketta Rajavaara on tuonut esiin Gösta Esping-Andersenin arvion, jonka mukaan kansallisen ohjauksen mahdollisuuksien väheneminen on ratkaisevin hyvinvointivaltiollisen kehityksen muutostekijä (Rajavaara 2007, 128).

Suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen ja etninen moninaistuminen on tuonut näkyviin ongelmia, joita on muodostunut vuosisadan ajan tavoiteltuun universalismin periaatteeseen. Vaikka Suomessa on kautta historian ollut etnisiä vähemmistöjä, heidän asemansa on tullut keskusteluun vasta globaalin moninaistumisen ja siihen liittyvien muuttoliikkeiden kautta. Ulla Buchertin (2016) mukaan hyvinvointiuniversalismi hakee ratkaisua väärästä suunnasta, kun se yrittää sopeuttaa ja muuttaa maahan tulleet ja vähemmistöt kansallisesti erityisiin palveluihin ja sosiaaliturvaan sopiviksi. Järjestelmiä olisi kuitenkin aiheellista ajatella uudestaan ja muuttaa niiden homogenisoivia, uuteen tilanteeseen sopimattomia toiminta-ajatuksia ja käytäntöjä. Buchert esittää, että universalismi tarvitsee uudistamista siten, että siihen sisällytetään moninaisten tarpeiden ja niiden mukaisten erilaisienkin menettelyiden hyväksyminen. Ihmisiä voidaan perustellusti kohdella eri tavoin, kun tavoitteena ovat tasa-arvoinen palveleminen ja auttaminen (Buchert 2016, 25). Yhdenvertainen kohtelu on Suomen sosiaaliturvan universalistisessa periaatteessa tulkittu yhdenmukaistamiseksi, mikä on sopinut vahvasti kansallisvaltiollisen identiteetin rakentamiseen.

Lopuksi

Olen tässä katsauksessa esitellyt Suomen sosiaaliturvan pitkää linjaa reformiperiodeina tai sykleinä. Tällaisiksi olen tulkinut viisi vaihetta runsaan sadan vuoden ajalta. Vaiheiden johtoajatuksia olen etsinyt pääasiassa poliittis-hallinnollisista keskusteluista. Syklit näyttäisivät kestäneen noin 20–30 vuotta. Suomen kehitystä voi yleisellä tasolla luonnehtia siten, että hyvinvointivaltiota ja sen sosiaaliturvaa on tarvittu kansakunnan luomiseen ja eheyttämiseen, köyhyydestä nostamiseen, alueelliseen tasa-arvoistamiseen ja keskiluokkaistamiseen. Sen mukaisesti universalismi on ollut johtava

periaate, jota 1990-luvun jälkeinen muuttunut tilanne on käynyt kyseenalaistamaan. Hyvinvointivaltiollinen universalismi on alkanut näyttää hyvinvointinationalismilta, jolloin sosiaaliturvan etuus- ja palvelujärjestelmät saattavat eheyttämisen sijasta kääntyä toimimaan hajottavasti. Tämä on herkkä ja vaikea kysymys, johon olisi aiheellista kohdentaa intensiivistä käsitteellistä ja empiiristä tutkimusta.

Muutoscyklit muodostuvat sisäisten ja ulkoisten tekijöiden yhteen kietoutuneisuudesta. Järjestelmät vanhenevat, käyvät epätarkoituksenmukaisiksi ja edellyttävät modernisoimista. Toimintaympäristön muutokset niin kansallisella kuin kansainväliselläkin tasolla asettavat aika ajoin sosiaaliturvan ja sen edellytykset kyseenalaisiksi ja uudelleen ajattelemisen kohteeksi. Suomessa näyttäisi tulleen tavaksi vastata niin sisäisiin kuin ulkoihin muutospaineisiin valtiota vahvistamalla. Jännitteisistä poliittisista ristiriidoista huolimatta useimmiten on päästy jonkinlaiseen sovintoon valtion merkityksestä ja usein keskeisyydestäkin ongelmien ratkaisemissa. Yksi selitys sille on ehkä läheinen suhde varhaisen kansalaisyhteiskunnan ja sen voimalla nousseen valtion välillä. Vasta 1990-luvun laman jälkeinen tilanne, jossa toimintaympäristö muuttuu vahvasti kansainväliseksi, asettaa kyseenalaiseksi valtion aseman. Valtiokeskeisyys ja paikallisuus etsivät tasapainoa. Valtion ja kunnan suhteen määrittely ja selvittely on yksi vahva polkuriippuvuus Suomen yhteiskuntaelämässä yleensä ja niin myös sosiaaliturvapolitiikassa erityisesti palveluiden ja sosiaalihuollon osalta. Myös vuonna 2016 valmisteilla olevassa sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksessa keskusvallan ja paikallisuuden suhde on aivan keskeinen tekijä, myös poliittisen kiistelyn väkevä kohde.

Kun uudistussyklin alkuvaiheessa esitetyjä ideoita ryhdytään säätämään laeiksi ja sen jälkeen juurruttamaan käytännöiksi, sykli usein alkaa kypsyä sekä sisäisten että ulkoisten tekijöiden paineissa. Uudistaminen etenee kompromissien kautta usein sellaiseksi, mitä kukaan aloitteiden tekijöistä ei ehkä tarkoittanut. Jos uudistajat pystyvät ottamaan vastaan aikalaiskritiikkiä, reformi voi saada siitä kestävyyttä. Sosiaalihuollon periaatekomitea 1970-luvun alussa kuunteli laajasti kritiikkiä ja otti sen huomioon ehdotuksissaan. Komitean työ muuttui laeiksi ja käytännöiksi hitaahkosti, mutta melko kestävästi. Sosiaalihuollon periaatekomitean laatima sosiaalisten kysymysten tilannekuva ja analyysi toimintaympäristöstä osoittautuivat aikaa kestäväksi. Hieman yllättävästi vuoden 2014 sosiaalihuoltolain valmistelussa on tehty ikään kuin vain päivitys 1970-luvun alun tilanteessa lausutuille sosiaalisille kysymyksille. Valitettavasti mieleen tulee myös, että sosiaaliturvalla ei ole pystytty poistamaan vuosikymmeniä kestäneitä kansalaisten ongelmia.

Lähteet

- Aho J. Katajainen kansani. Porvoo: Werner Söderström, 1899.
- Alapuro R, Alestalo M. Konkreettinen sosiaalitutkimus. Julkaisussa: Alapuro R, Alestalo M, Haavio-Mannila E, toim. Suomalaisen sosiologian historia. Helsinki: WSOY, 1992: 77–148.
- Alestalo M, Uusitalo H. Finland. Julkaisussa: Flora P, ed. Growth to limits. The western European welfare states since World War II. Berlin: de Gruyter, 1986: 198–292, appendix 126–190.
- Anttonen A, Sipilä J. Viisi sosiaalipalvelumallia. Eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden vertailua sosiaalipalvelujen näkökulmasta. Janus 1994; 3 (3): 226–248.
- Auvinen R. Tämän päivän sosiaalipolitiikka. Helsinki: Kirjayhtymä, 1971.
- Auvinen R, toim. Sosiaalipalvelu. Helsinki: Kirjayhtymä, 1974.
- Buchert U. Kohti universaalisuuden ja moninaisuuden yhteensovittamista. Julkaisussa: Kannasoja S, Kuronen M, Poikolainen T, toim. Tutkiva sosiaalityö. Sosiaalityön aika. Helsinki: Talentia-lehti ja Sosiaalityön tutkimuksen seura, 2016: 22–26. Saatavissa: <<http://talentia.e-julkaisu.com/2016/tutkivasosiaalityo2016.php>>.
- Eriksson LD, toim. Pakkoauttajat. Helsinki: Tammi, 1967.
- Eriksson LD, Mäkelä K, Suominen R. Marraskuun liike sosiaalihuollosta. Sosiologia 1969; 6 (2): 94–96.
- Graefe P. Whose social economy? Debating new state practices in Quebec. Critical Social Policy 2001; 21 (1): 35–57.
- Haimi O. Yhteiskuntasuunnittelun pitkä marssi. Suomalaisen sosiaalipoliittisen suunnittelun kehitys. Tapaus kuntien valtionosuusuudistus. Helsinki: Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkimuksia 2, 2000.
- Hakovirta H, Koskiahho Tapio, toim. Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat 1945–1973. Helsinki: Gaudeamus, 1973.
- Hallituksen esitykset:*
HE 12 A I/1937 vp. Hallituksen esitys äitiysavustuslaiksi.
HE 164/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- Heikkilä M. Köyhän vai koko kansan asialla? Julkaisussa: Haapala P, toim. Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1993: 111–127.
- Heikkilä M, Uusitalo H. Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Helsinki: Stakes, Raportteja 208, 1997.
- Helne T, Hirvilampi T, Laatu M. Sosiaalipolitiikka rajallisella maapallolla. Helsinki: Kela, 2012.
- Hiilamo H. Uusi hyvinvointivaltio. Helsinki: Into, 2011.

Hirvilampi T. Kestävän hyvinvoinnin jäljillä. Ekologisten kysymysten integroiminen hyvinvointitutkimukseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 136, 2015.

Huhtanen R. Julkinen elatus. Julkaisussa: Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen ja julkisen elatuksen ongelmia. Oikeuden nainen – naisen oikeus -projektin seminaarijulkaisu. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitos, Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 42, 1994: 45–61.

Hytönen V. Suomen köyhäinhuolto-olot vuosina 1919–1920. Supistelma Sosialihallituksen Köyhäinhoidontarkastusosaston vuosikertomuksista. Sosialinen Aikakauskirja 1921; 15 (Vihko 9): 723–727.

Hämäläinen J, Niemelä P. Uudistuvan sosiaalihuoltolain arvoperiaatteet. Julkaisussa: Haverinen R, Kuronen M, Pösö T. Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Tampere: Vastapaino, 2014: 80–105.

Jaakkola J. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Julkaisussa: Jaakkola J, Pulma P, Satka M, Urponen K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994: 71–161.

Julkunen R. Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä. Julkaisussa: Anttonen A, Henriksson L, Nätkin R, toim. Naisten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino, 1994: 179–201.

Kalela J. Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, Tutkimuksia 13, 1987.

Kalela J. Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986. Tampere: Paperiliitto, 1986.

Kastari I. Sotasiirtolaisten laitoshuolto. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 12. Helsinki: WSOY, 1965.

Komiteamietinnöt:

KM 1971: A 25. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö 1.

KM 1968: B 86. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö 1 (Luonnos).

KM 1949: 7. Huolto-ohjelmakomitean mietintö.

Koskimies A. Henkivakuutustarkastuksesta ja muutamista siinä huomioon otettavista näkökohdista. Duodecim 1916; 31: 549–567.

Kröger T. Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis 561, 1997.

Lait:

L 125/1922. Köyhäinhuoltolaki.

L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki.

Lehto J. Valtiojohtoisin terveydenhuollon maksikuntayhtymiin ”täydellisesti integroitu” sosiaalihuolto? Julkaisussa: Salonen-Soulié U, toim. SOTE-uudistus. Kipupisteitä ja uusia avauksia sosiaalihuollolle. Huoltaja-säätiön X Bruno Sarlin -seminaari 20.11.2014. Helsinki: Huoltaja-säätiö, 2014: 15–22.

Mannio N. Sosiaalipoliitikon kokemuksia 50 itsenäisyysvuoden ajalta. Porvoo: WSOY, 1967.

Niemelä H, Pykälä P, Sullström R, Vanne R. Suomalaisen sosiaaliturvan kehitys ja kansalaisen elinvaiheet. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 57, 2007.

Niemelä H, Salminen K. Katsooko Suomi mantereelle vai merelle? Suomalaisen eläkejärjestelmän muotoutuminen Saksan ja Iso-Britannian kehitykseen verrattuna. Julkaisussa: Lundqvist B, Salminen K, Tuominen E, Vanamo J, toim. Hyvinvointivaltio, eläketurva ja kansainvälistymisen haasteet. Helsinki: Eläketurvakeskus, 1995: 59–86.

Palvelevampaan hallintoon. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle julkisen hallinnon uudistamisesta. Helsinki: Valtiovarainministeriö, 1990.

Piirainen V. Vaivashoidosta sosiaaliturvaan. Sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa itsenäisyyden ajalta. Hämeenlinna: Karisto, 1974.

Rajavaara M. Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84, 2007.

Rauhala P-L. Suomalaisen sosiaalilääketieteen eräitä juuria. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 1980; 17 (4): 156–166.

Rauhala P-L. Miten valtio asetti itseään sosiaalihuollon johtoon. Vuoden 1949 Huolto-ohjelmakomitean mietinnön tarkastelua. Janus 1993; 1 (4): 61–71.

Rauhala P-L. Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa? Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis 477, 1996.

Rauhala P-L. Mistä ehkäisevässä sosiaalipolitiikassa on kysymys? Käsitteellistä ja historiallista tarkastelua. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 90, 1998a.

Rauhala P-L. Sosiaaliturvan murrokset. Janus 1998b; 6 (2): 129–132.

Rauhala P-L. Onnettomat, oikeudettomat ja osattomat. Huono-osaisuus virallistulkinnossa. Julkaisussa: Heikkilä M, Karjalainen J, toim. Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 2000: 58–73.

Rauhala P-L. Kunnallisen sosiaalitoimen ja valtion suhde Suomessa. Valtakamppailuja, jännitteitä ja vuorovaikutusta. Yhteiskuntapolitiikka 2001; 66 (4): 301–317.

Rauhala P-L. Child care as an issue of equality and equity. The example of the Nordic countries. Julkaisussa: Scheiwe K, Willekens H, toim. Child care and preschool development in Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009: 142–156.

Satka M. Sota-aika perhekäsitysten ja sukupuolten suhteiden murroksena. Julkaisussa: Haapala P, toim. Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1993: 57–73.

Satka M. Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1995.

Satka M. Looking to the past for the sustainable social work in the future. Julkaisussa: Harrikari T, Rauhala P-L, Virokannas E, toim. Social change and social work. The changing societal conditions of social work in time and place. Farnham: Ashgate, 2014: 193–202.

Sihvo T. Suomalainen sosiaalihuolto: mielikuvat ja todellisuus. Sosiaalihuollituksen väestötiedustelun raportti II. Helsinki: Sosiaalihuollitus, 1990.

Smolander J. Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”. Kansallisen Kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälleenrakennuskaudelta konsensusajan alkuun. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Bibliotheca Historica 63, 2000.

Social insurance and allied services. Report by Sir W. Beveridge. London, 1942.

Tiihonen S, Tiihonen P. Suomen hallintohistoria. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1984.

Urponen K. Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Julkaisussa: Jaakkola J, Pulma P, Satka M, Urponen K, toim. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994: 163–260.

Waris H, Jyrkilä V, Raitasuo K, Siipi J. Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta. Helsinki: Otava, 1952.

Waris H. Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikkaan. Helsinki: WSOY, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 5, 1961.

von Maydell B, Borchardt K, Henke K-D ym. Enabling social Europe. Berlin: Springer, 2006.

Välimäki A-L, Rauhala P-L. Lasten päivähoidon taipuminen yhteiskunnallisiin murroksiin Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 2000; 65 (5): 387–405.

Risto Eräsaari

Onko muutos avoin kysymys?

Onko muutos käsitteenä erehdys?

Ongelman osoittautuminen päiväjärjestyksestä raivattavan ilkeän asian sijasta normaaliin elämänjärjestykseen kuuluvaksi muutokseksi, johon sopeudutaan tai joka vieläpä osoittautuu onnekaaksi käänteeksi, tuntuu kaiken kaikkiaan helpottavalta siirtymältä, joka vauhdittaa ajatusten ja järjestelmien kiertoa ja ruokkii parempien tulevaisuuksien hahmottelua. ”Meidän yhteiskuntamme on luotu muuttumista varten, se on niiden rakenteen ja toiminnan periaate”, totesi Claude Lévi-Strauss (2012, 86). Muutosta ei pidetä ymmärrettävänä, vaan se myös oikeastaan ihmetyttää vähemmän kuin pysyvyys. Ihmiskunta uhanalaistaa itsensä pysyvyydellä? Jos ”asioiden täytyy muuttua koko ajan pysyäkseen samanlaisina” (Žižek 2014, 180), pysyvyys onkin ehkä virheellinen metafora, joka tulisi pikaisesti korvata taantumalla, heikentymisellä tai hajoamisella. Hajoaviakin asioita on parempi ajatella muutoksen kehikossa kuin hajottaa koko käsite.

Tässä kirjoituksessa keskustellaan siitä, kuinka *muutos sijoittuu käsitteellisesti maailmaan*. Kun kysyn, mikä kelpaa muutoksen käsitteeksi, en pyri hankkimaan hyväksyntää erityisille ajattelu- ja toimintatavoille. En väitä, että muutos on salaisuuksien taidetta, mutta en myöskään hyväksy käsitteeksi pelkkää tekniikkaa, jonka yhteydessä ei enää tunneta niitä kysymyksiä, joihin se oli niin erinomainen vastaus. Se voi osoittaa muutoksen välineen (painokoneen) tai oireyhtymän (teollisen vallankumouksen), mutta ne eivät avaa sisältöä. Haluan laajentaa muutoksen käsitteen tulemiseksi ja sen vastakohtan tulemattomuudeksi. Painottamalla tulemista ja jatkuvaa liikettä hankkiudun ainakin jollakin tavalla eroon luonnollisen polveutumisen tai täydellisen sopusuhtaisen vaihdoksen kaltaisista elimellisistä muodonmuutoksista. Tuleminen tulee mielestäni ymmärtää erilaisista saapumisista, liikettä, siirtymistä, ilmestymistä ja tapahtumista, mutta ei pitämistä ja täytymistä koskeviksi käsitteeksi. Entä sitten joksikin muuksi tuleminen? Olisi kohtalokasta nähdä se vain johonkin muotoon tai identifiikaatioon päätyvänä hahmona. Silloinhan jonkin välille tai pariin (Deleuze

2007, 18) päätyvä muutos jäisi tarkastelun ulkopuolelle ja esimerkiksi väärään muodonmuutokseen kiinnittynyt ajankohdan analyysi helposti huomaamatta. Tässä kirjoituksessa ei myöskään jäädä alleviivaamaan muutosta voimavarana. Muutos ei ylipäänsä ole päämäärä, vaan se tai sitä mikä tapahtuu. Kysymykseen ”milloin saavutaan perille?” annetaan vastaukseksi ”pian”.

Nykydynamiikassa painotetaan nopeaa elämäntahtia, akseleraatiota ja elämysten pikasaavuttamista. Samalla puhutaan siitä, että hyvinvointivaltion palvelukset putoavat vauhdista ja asioista ulos jäänyt valtio syytyy ennennäkemättömään reformivimmaan (Rosa 2005). Puhutaan myös tympääntymisestä levottomia sattumia viljelevään muutokseen. Kiinnostus muutoksen selkään nousemisesta näyttää pienentyneen myös sen takia, ettei muutos olekaan sellaista muutosta, joka on muutokseksi ymmärretty, vaan se on mitätöity tekemällä selektiivisten maailmankuvien ja mallinnosten avulla kaikesta muuttuvaa. Informaation ja merkitysten hämärtyminen johdosta epäjatkuvuutta, epävarmuutta ja jopa vaarallisuutta tyrkytetään muutoksen sijaan modernin maailman ymmärryksen käsitteelliseksi lajityypiksi (Nowotny 2016). Se merkitsee, että pluralismi laajenee, kulttuurien ja instituutioiden perusedellytysten vakaana pidetyistä määritelmistä luovutaan, huokoisuuden (*porousness*) ja helposti vaihtuvan (*liquid*) aste ja lajit väkevoistyvät ja uusia varmuuden merkitsijöitä (*markers of certainty*) on yleisen merkityskadon ja julkisten näkymien pois pyyhkiytymisen vuoksi keksittävä menetettyjen tilalle. Muutoksen valon paisumisen ylläpidosta vastaavat säkenöivät muutosprojektit panevat mutkat suoriksi ja integroivat muutosten parametrejä ja imagoiteijöitä omille tukiasemilleen. Ihmisten ajatellaan mielellään pysyttelevän niiden tunnetuksi tekemien lyhyen aikavälin tavoitteiden läheisyydessä. Näin myös helposti käy. Olemmehan aina matkalla seuraavaan välitavoitteeseen, emme sen takana olevaan uuteen. Kun kaikki näyttää silloittamiselta seuraavaan kymmeneen minuuttiin, yhteensitovat päämäärät, harkinta ja neuvottelut saavat kyytiä.

Yleinen muutos (*alteration*) ei ole huononmus eikä parannus, vaan erilaisista eroista eri ajankohtina muodostuva liikkeessä oleva jakamaton kokonaisuus. Elämän muutoksia, vaihteluita ja niiden hallintaa tarkastelevissa sosiaalitieteissä on keksitty mielikuvitusta ruokkiva, muttei kovin kätevä yhteiskunnan sosiaalisen järjestyksen muutoksen käsite. Sitä on vaikea yhdistää aikakauden intellektuaalisiin jännitteisiin. Ei myöskään tiedetä, mikä sosiaalisen järjestyksen merkitys tai ansio on siinä, että ihmiset jatkavat muutoksen tuulia haistelematta käyttökeltottoman paradigman käyttöä siihen asti, kunnes parempi paradigma on yleisesti hyväksytty.

Ylevän ja jalon katkoksella (kesuuralla) jokapäiväisestä erottaneessa saksalaisessa romantiikassa ajateltiin, että valistuksen ja modernisoitumi-

sen myötä traagisesti muuttuvalla maailmalla on ennen muuta poliittinen merkitys. 1800-luvun kansallismieliset sosiaalipoliitikot keksivät ajan merkkejä historiallista taustaa vasten lukemalla, että asiantila voitaisiin korjata valtion paremman puoliskon johtamalla sosiaalipoliittisella järjestyksellä. Sosiaalipoliitikassahan ei ole mitään kultaista leikkausta, ei liioin muotoa, joka ilmaisee tai dokumentoi elämän kehää, vaan sillä on käytösään aina vain historia ja ajankohdan mukaan legitimoitu yhteiskunnallinen myöntymys ja kompromissi. Erityisen mahdollisuuden korjaukselle suo selvien rikkeiden tai virheiden aiheuttama ”paitsio”, jolloin ”toimija” on väärän sijaintinsa vuoksi koskenut palloon ja josta seuraa vapaapotku. Konsensuksen aikakauden kronikassaan Jacques Rancière (2010) epäilee poliittisen nykyjärjestyksen taka-ajatukseksi sitä, että ”laivaa ohjataan ja aallot syleilevät sitä luonnollisessa ja rauhanomaisessa kasvun liikkeessä”.

Muutos merkitsee muutakin kuin koettua tulemistä. Pyhän muutoksen *odotus* tarkoittaa katseen suuntaamista toiseen maailmaan, eteenpäinmenon *haaste* toivon, tiedollinen *solmu* asian moniselitteisyyteen, elitistinen *ehdotus* muutosnäköalan kohottamista yleisön yläpuolelle. Yrity maailman *muutoskritiikissä* sanotaan, ettei pidä tuijottaa organisaation hiipumiseen, vaan on löydettävä muutoksen tunnistamisen paljastama sisäinen jatkuvuus ja voitettava *jälkeen jäämisen* pelko. Muutokseen mukautumisessa suostutaan uusiin tai korjailtuihin olosuhteisiin. Harvemmin sen sijaan pohditaan paikallistoiminnan rohkeaa muutoskritiikkiä, joka (hyväksi) käytettävyydestä saavutetun torjuntavoiton ansiosta ylpeilee avaamastaan jäljelle jäämisen mielikuvasta. Muutoksessa on jotain salaperäistä, jonka vaikutukset ovat enemmän kuin sen syyt. Kausaalisuus ei näin ollen palaudu *syylisten* ja vastuullisten etsimiseksi.

Onko suunnan kääntymisessä ylämäestä alamäeksi kyse käänteestä, joka kertoo todellisuuden *ilmenemisestä* meille, muttei ehkä ollenkaan todellisuuden itsensä olotilasta? Onko kyse elementaarista muutoksesta vaiko myös sen kehyksen muutoksesta, jonka perusteella teemme selkoa maailmasta, jossa elämme ja toimimme? Voiko olla kyse myös kehyksen tukena olevan tai sitä pystyssä pitävän humanisuuden pirstoutumisesta? Miten varmistutaan siitä, onko kyse radikaalin *katkoksen* tuomista hyvistä uutisista ja uusista energioista vai naamiaisten kaltaisesta, itävaltalaiskirjailija Robert Musilin paralleeliaksiomaksi kutsumasta, pelkäksi haluttujen asioiden paikkansa pitämiseksi paljastuneesta muutoksesta? Mistä tiedetään, että muutokseen kätkeytyykin *vertikaali* jännite, joka suuntaa tulemisen status quon yläpuolelle ja suojaa tulemistä liian nopealta tyytymiseltä siihen mitä on? Miten esitellään sellainen muutoksen *periaatteen* muutos, joka antaa perustan uuden järjestyksen hyväksi tekeväälle välttämättömyydelle? Milloin pitkille ajanjaksoille ominaisten marginaalisten muutosten

keskelle äkkiä ilmaantuukin suuri joukko uusia lajeja, jotka syrjäyttävät vanhat lajit, ja koko *biootoppi* muotoutuu uudelleen? Milloin on kyse muutostapahtumasta, joka ei mitenkään kerro tulostaan vaan aina yllättää meidät *armollaan*, miten valppaina sitä sitten odotammekaan? Pitääkö olla tyytymättä välittömään maailmaan, kurkottaa tuonpuoleiseen ja tavoitella asioita maallisen ylittävän *enkelin* hahmon välityksellä, mitä on hieman siinä pitkämielisyydessä, jolla 1900-luvun silminnäkijänä pidetty suurten linjojen valokuvaaja Henry Cartier-Bresson näkee ensin ”sommitelman”, odottaa sitten jotain tapahtuvaksi ja *satojen kuviensa kautta päätös päätökseltä kuin enkeli lähestyy sitä mitä aavistaa? Kuinka kauan kestää ikuisuus* ja ovatko unelmat ikuisia?

Toisinaan muutokseen kytkeytyvää tutkimattomuutta, tietämättömyyttä, käsittämättömyyttä ja harkitsemattomuutta voidaan pitää sattuman kontrollointia sekä toisin tekemistä ja näkemistä merkitsevän *käänteisen kontingenssin* ilmentyminä (Eräsaari 2015), jonkin olemassaolona ilman muodollista välttämättömyyttä. Kontingenssitietoisuutta tarvitaan monessa yhteydessä. Interaktiossa kumpikin tietää, että kumpikin tietää, että toinen voi toimia toisin. Vähemmän ankarassa mielessä kaikkia ohikiihtäviä (*ephemeral*) asioita voi pitää kontingenteina. Englannin kielessä ei oikein uskalleta päättää, onko satunnainen tekijä jostakin riippuva (*contingent upon*) vai tarjoaako se todella tilaisuuden (*contingency*) johonkin. Toisinaan muutosta manipuloidaan temaattisella anarkialla, jonka avulla pyritään eroon yksinkertaistavasti asiat huonolla tolalla säilyttävästä sektorisesta historiasta. Kaiken kaikkiaan muutos on sivilisaation kehitykselle tunnusomainen ihmismielen aluevaltaus, mutta ei vielä edistyvä ominaisuus. Pohdinnat historiallisista muutoksista vanhenevat nopeasti. Muutosaiheet, joihin päästään käsiksi keskustelemalla, vaikuttavat sosiaaliseen järjestykseen enemmän kuin vakavan tiedonetsinnän nojalla saavutetut muutosaiheet. Muutos on kaiken keskellä, mutta sillä ei ole taivaallista keskusta.

Miten päästä muutoksen mekanismien jäljille?

Usko tai elämys on *astinlauta* uusiin kokemuksiin, hallinta taattuun järjestykseen ja kriitiikki rakenteiden ja perustelujen syvempään ymmärrykseen. *Jalansija* on käsite, jolla Erving Goffman (2012, 265–266) lokeroi minän sisäistä asennoitumista puhetilanteeseen omakohtaisessa muutoksessa. Sen vastakohtia ovat jalansijansa naamioiva laite, tyhjän tilan operaatioilleen paljastava design, sisältönsä salaava systeemi tai lavastuksensa materialisoiva infrastruktuuri. Intellektuaalisesti ja historiallisesti muuttuville olosuhteille ominaisten jännitteiden taustalla vaikuttavien ajatusten ja tapahtumaketju-

jen esille saamiseksi eivät kuitenkaan pelkät askelmerkit riitä. Pitemmälle kurottaa ranskalainen antropologi Louis Dumont, joka puhumalla muutoksen *käyttöaineesta (ferment)* paljastaa kysymysjoukon, josta ei heti eikä ehkä hetken kuluttuakaan näe, miten se liittyy muutokseen (Robbins ja Siikala 2014; Dumont 1980). Dumontin hypoteesi tuo esille ensi kuulemalta yllättävän ajatuksen, jonka mukaan *yksilöllisyys on* muutoksen käyttöaine – ei tekniikka, järjen ylivalta tai muu sellainen. Yksilöllisyys ei kuitenkaan ole megatoimijuutta. Yksilöllisyydellä ei liioin ole kovin paljon tekemistä sen egosentrismiksi kutsutun kognitiivisen tilan kanssa, jossa yksilö ei ole tietoinen muusta näkökulmasta maailmaan kuin omastaan. Yksilöllisyys ei ylipäänsä ole sama kuin muutoksen, uuden järjestyksen tai vanhan järjestyksen menettämisen syy. Pysyvyys ja muutos, singulaarinen ja kollektiivinen ovat vastakkaisia ominaisuuksia meissä jokaisessa. Dumontin arvoitus ei loihdi esiin uutta taikasanaa, vaan suuntaa kiinnostuksen siihen, kuinka uskonnon piirissä satojen vuosien kuluessa yksilöllinen sielu irrotettiin kollektiivisen pappouden kahleista pelastamalla tämä Jumalan puhuteltavaksi olioksi. ”Tahdon että olet” (Niku 2010) on voimaannuttavaa puhuttelua, jolla ihmiselle tunnustetaan oma arvo ja oma sisäinen maailma, sellainen, joka on myös taivuteltavissa tottelevaisuuteen ja kuuliaisuuteen. Jumalallisessa puheessa ei voi olla kolmatta henkilöä, kuten Ludwig Wittgenstein on oivaltanut: ”Et voi kuulla Jumalan puhuvan kenellekään toiselle. Voit kuulla Häntä vain kun Hän puhuu sinulle” (ks. Engdahl 2013, 206).

Muutoksen käyttöaine tuntuu kuin tuntuukin käyttökelpoiselta idealta, voihan kulttuuria pitää sosiaalisen elämän ja tietoa oppimisen käyttöaineena. Mutta mitä sen yksilöpositio kätkee sisälleen, miten siihen liittyvät kulttuuriset mallit ja niiden rajoitukset? Mihin tahtomiseen ja tottelemiseen ja miten olemiseen ja toimimiseen uskonto puhuttelee? Miten uskoa tavoitellaan maallisesta käsin? Vaikka kuinka korostettaisiin *yksilölle* ominaisia valintoja, kohtaamisia ja itsestä huolehtimista, tahtoa ja lujuuutta, yksilöt eivät kuitenkaan koskaan ole ”itsejä” samalla tavalla kuin organismit, eivät tiedä miten kehittyä parhaaksi versioksi itsestään, eivät menesty pelkällä minätyksellä eivätkä ohjaudu hyvää tekevän keskuksen nojalla.

Eteneminen ei määrittele aikaa. Se määrittelee muutoksen ilmentämän tulemisen osat toisiaan seuraaviksi, sikäli kuin ne määrittyvät ajassa. Jos asiat eivät erottuisi ajallisesti, ei olisi satunnaisia aikaeroja, ei juonta eikä mitään mistä kirjoittaisi romaanin. Asiat tulevat erilaisissa ajoissa, mutta samalla ne myös ovat yhtäaikaista, jos ne pysyvät jossakin ajassa. Kaikki aika ei ole aikataulutettua aikaa. On myös siitä ulos joutumisen aikaa, niin sanottua ajatonta aikaa, kehon aikaa ja ajattelun aikaa. Aika on siis ehkä käsitteenä erehdys, tuli yksinkertaisia järjestyksiä pilkannut Jorge Luis Borges huomauttaneeksi. Aikaa ei voi määritellä etenemisen mukaan eikä se voi

toimia pelkkänä järjestelijänä, joka sitoo heterogeeniset asetukset – toimit, olosuhteet, yllätykset – yhteen. Vaikka aika on abstraktio, josta ei ole helppo saada kiinni, ja vaikka muutoksen vauhti uhkaa tehdä historian kullusta käsittämättömän, on olemassa myös sopimuksenvarainen menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden yhdistävä kokonaisuus, ja niiden suhteista ja niitä kantavista prosesseista muodostetaan käytännöllisen muutoksen konfiguraatioita. Aiemmin mainittu sosiaalinen järjestys on juuri tällainen: siinä yhdistyvät arvo- ja aika-aspektit, käyppyy ja kesto, legitimiteetti ja odotusten ristiriidattomuus. Pysyvyys, eteneminen ja samanaikainen ovat erilaisia ajan muotoja ja suhteita. Aika välähtää silloin kestossa, sarjoissa ja jaksoissa. Käytännöllinen aika yhdistää yksittäisiä objekteja ja tapahtumia. Yhteiskunnallisen ajan, sen rytmien, luokittelujen ja lajien jäsentämisessä työajalla on monopoliasema. Lisäksi sen vaatimat järjestelyt toimivat usein tilallisen järjestyksen jatkuvan ominaislaadun (kaupunki, arkkitehtuuri) luurankona. Kaiken kaikkiaan *muutos*, *yksilöllisyys* ja *aika* vetävät ristivalotuksillaan puoleensa turvallisuuden, toimijuuden, tilaisuuden suhteiden ja olotilojen ideoita.

Onko muutoksella viitekohta?

Se, että Dumont pitää oman arvon ja sisäisen maailman asioihin viittaavaa yksilöllisyyttä muutoksen käyttöaineena, ei oikeastaan ole kovin yllättävää. Eihän edes vapaaehtoisesti subjektiivisuudesta luopuvasta ajattelusta (Hegel) tai maallisen elämämaailman tuonpuoleiselle avaamasta uskonnosta tule yksilötöntä. Ajattelulle ja käsittämiselle subjektiviteetin luova henki avautuu yksilöllisenä. Max Weber on lisäksi kertonut, minkälaista jälkeä protestanttinen etiikka on työelämän käyttöaineena ja kapitalismin hengen luojana saanut aikaan. Tämä sopii hyvin ”hierarkkista oppositiota” painottavan Dumontin ajattelun yhteyteen. Sehän tarkoittaa, että yhteiskunta koostuu monista järjestelmistä, mutta milloin uskonto, milloin talous ja milloin taas politiikka *edustaa* näiden alojen yhtenäisyyttä (Kaube 2014, 375). Silti yksilöllisyys on yhä arvoitus. Jos ”Jumala loi ruoat, saatana mausteet”, kuten James Joyce sanoo *Odyssseuksessa*, mikä sitten on ratkaiseva käyttöaine? ”Pikemminkin kuin ainutkertainen ja kykenevöittävä sosiaalisen elämän periaate, yksilöllistyminen on vakuuttava muutoksen käyttöaine”, Dumont (1994, 16) täsmentää. Kyse ei ole mistä tahansa kyvyistä ja taidoista tai niiden puutteesta. Ei ylipäänsä siitä, alkoiko maailma ilman ihmistä ja päättykö ilman tätä. Ei ihmisestä moottorina eikä ihmisenä. Lisäksi intellektuaalisesti ja historiallisesti muuttuvissa olosuhteissa on erityisiä yksilöllisen ja kollektiivisen suhteisiin liittyviä jännite-eroja

(Lévi-Strauss 2012, 88), joiden muodostamien sosiaalisten hierarkioiden vaikutusyhteyksiä on hankala tiivistää joksikin muuttumisiksi. Parempi on puhua kulttuurisista muodonmuutoksista eli metamorfooseista. Aikalaiset eivät usein pääse niihin käsiksi, tuskastuvat niihin ja pyrkivät niiden tuolle puolen. Juuri näin taisi käydä Robert Musilille, joka toi hämmästeltyväksi modernin neron, insinöörin, joka on ”mies vailla ominaisuuksia” ja joka pystyy melkein mihin vain. Tällä ei ole ominaisuuksia eikä tämä antaudu toimintaan, vaan asiat tapahtuvat mielivaltaisesti, todellisuuteen ilmaantuu uusia mahdollisuuksia ja maailmaa muokkaavat ”Jumalan vielä havahtumattomat tarkoitukset” (Musil 1980, 15). Mahdollistumisella (kontingenssilla) oli niin kohtalokas vaikutus kolmiosaiseksi tarkoitettujen teoksen kerrontarakenteeseen, että romaanin saattaminen loppuun ei ollut enää esteettisesti mahdollista.

Käyttöaine on pidettävä erossa voimasta, liikevoimasta, funktionaalisen differentioitumisen synnyttämästä erikoisesta imuvoimastakin. Sen kohdalla pitäisi ehkä puhua entsyymistä tai katalyytista, joka kohteen kanssa vuorovaikutuksia muodostamalla pakottaa substraatin kohti siirtymätilaa. Emme tiedä, mitä Dumont käyttöainekäsitteellä oikein vaati, emme liioin tiedä, ajatteliko hän heikkoa vai vahvaa käyttöainetta, emme edes tiedä, oliko se päähänpisto vai omaa työtä suuntaava tutkimushypoteesi. Tulkitseen sen regulatiiviseksi hypoteesiksi, joka kytkeytyy kirkon ja uskonnon pitkän aikavälin kehityslinjoihin. Samantapainen, suurien tulkintalinjojen kehittelyn avulla uutta näköalaa nykyilmiöihin tavoitteleva tarkastelu on tuttua ns. *multiple modernity* -keskusteluissa. Moderneja sivilisaatioita tutkittaessa on paneuduttu muutoksen syviin yhteyksiin, potentiaaleihin ja niiden rajoihin, karismaan ja rutiiniin, kulttuuriin ja luottamukseen. Erityisen tarkastelun kohteena on ollut niin sanotulle akselisivilisaatiolle ominainen jyrkkä erotelu työnjaon ja karismaattisten piirteiden välillä: kulttuurisia näköpiirejä ei koskaan koteloitu rakenteisiin, vaan ne kehkeytyvät autonomisten kulttuuristen piirien yksilöiden ja ryhmien vaikutuksesta. Autonomisilla kulttuurisilla eliiteillä ei ollut yhtymäkohtia vain valtavirrasta erossa pysytteleviin uskontokuntiin vaan myös sielun yksilöllisyyteen. Monen modernin muutoksen käsitteen (*multiple modernity*) avaintee on se, että ihmiskunnan käännekohta akseliaikana (800–200 eaa.) tarkoitti transsendentaalisen ja maallisen välisen kuilun umpeen kuromista, joka tässä voidaan pelkistää kumoukselliseksi käännteiksi, joissa uskottiin ihmisen tietoisien tajunnan kykyyn käsittää transsendentaalisten ja utooppisten näköalojen maallisia järjestyksiä. Tästä ovat keskustelleet teologiassa Karen Armstrong ja sosiologiassa Johann Arnason ja Shmuel Eisenstadt. Valistusta on pidetty toisena akseliaikana ja meidän aikaamme (joissakin keskusteluissa) kolmantena.

Realismin kirjallisuudessa saatettiin vielä ihmetellä sitä, kuinka yhteiskunta tekee ihmisestä ”yhtä monta erilaista ihmistä kuin on muunnoksia eläinmaailmassa” (Auerbach 1992, 505). Surrealistit vastustavat äänekkäästi ihmisten silpomista ja vaativat, että ”yhteiskunnan on sopeuduttava ihmiseen äärimmäisyyksiin saakka” (Breton 1996, 11). Yksilöllisyyden muodot ja ilmaukset eivät ole olemassa olevaan tehtäviä lisäyksiä tai vähennyksiä, koristuksia tai puutteita, vaan ne synnyttävät uusia muodostelmia. Koska yhteiskunta *ei voi*, mutta ihmiskunta *voi* olla kokonaisena ihmisessä, humaaneilla kehyksillä ja jalansijoilla (human condition) on aina ollut erityinen sivilisatorinen tehtävä. Kun käsite ihmisyyys yhdistettiin 1700-luvulla samoihin aikoihin keksittyyn julkisuuden käsitteeseen, se tuntui saavan sellaisen merkityksen, ”että kaikki pyrkivät kaikkien puheille”, kuten Horace Engdahl (2013, 268) asian tiivistää, mutta ”kaikki eivät olleet tervetulleita, ja siksi laadittiin ihmisoikeuksien julistuksia”. Ihmisyykeskustelua on nykyään käyty monilla rintamilla pyrkimällä muun muassa muiden kulttuurien suuntaan avautumisen vuoksi välttämään liiallista yksiselitteisyyttä sekä osoittamaan avarasti, minkälaiseksi maailma ja sen muuttaminen käsitetään. Omasta itsestä vaikeneminen on vihdoin pysäytetty myös sosiaalivaltion kulttuurista kasvupohjaa ruotivassa keskustelussa (Clarke 2015). Monimutkaisuus vähenee ja ongelmien korjailu siirtyy tapahtumakulkujen sisään.

Tuovatko arvot syvyyttä muutoksen tarkasteluun?

Yksilökeskeisen ajattelun näkyvät alkupisteet voi nähdä 1600-luvun järjestyksenpidon ja yksilönvapauden kiistoissa levottomuudeksi luonnehditusta ihmisen ominaislaadusta. Thomas Hobbes ajatteli, että ihmiset ovat levottomia, koska heillä ei ole mitään tekemistä. Sivilisaation saavutusten ajateltiin pitävän levottomuudet aisoissa. Itsetietoinen, itsensä tunnistava ja itsepäinen yksilöllisyys oli keksitty aiemmin Italiassa. Kantin järkevä yksilö, Humboldtin kontingenssin ja hengen sekä Baudelairen modernin ja ikuisuuden välisessä jännitteessä tietään etsivä yksilö ja Polanyin korostama markkinataloudelle muokattu egoistinen yksilö sekä Barthesin esittämä kapitalismin katalysoiva tuhoisa yksilöllisyys ovat jo ”yhteiskuntaan naulattuja eläviä nauloja” (Tranströmer). Sielu vai kollektiivi? Sivistäminen (*bildung*) vai yhteiskunnan terapointi? Vastaamattomat kysymykset vai yleisesti hyväksyttävissä oleva tiedollinen ja moraalinen arviointiperusta? Kyseessä on joukko kiistoja, joissa henki ja tietoisuus ovat yhä lähempänä toisiaan. Yhdistelmästä tulee mieleen englannin mieli (*mind*). Usein muutos ja edistys kuitenkin myös ymmärretään rajojen ylittämiseksi. Mutta missä ovat rajat?

Miten ne erottuvat ulospäin? Miten ne ilmaistaan? Sellaista *arvon yleiskäsittettä*, jonka nojalla tämä muunnettaisiin avoimeksi keskusteluksi, ei voida osoittaa, mutta siitä keskustellaan.

Etnografinen arvokäsite viittaa siihen, miten ja missä asiat ovat. Se yhdistyy tilanteen parantamiseen pyrkivään osallisuuteen, asioiden uudelleen kuvaukseen, kollektiivisen mielen aavistukseen sekä mahdollisuuden työskennellä eri tavoin uhkaavien ja aavistettujen kysymysten parissa. Yleisten asioiden dokumentointi ja metapoliittiset yhteenvedot eivät kuitenkaan voi tukeutua metainduktioon. Vuosisadan alussa – esimerkiksi Georg Simmelin vuonna 1907 julkaisemassa teoksessa *Schopenhauer und Nietzsche* – arvoja käsiteltiin kärsimyksiä, ideaaleja ja toiveita kommunikoivina tunteina, joista Marcel Proustkin (2007, 297) puhui huomauttaessaan, että ”ominaisuuksien arvot ja yhteiskunnalliset asemat, kaikki, mikä tuntuu mahdottomalta, joutuu jatkuvaan käsittelyyn”. Mutta todellisen predikaatiksi muuttaneessa nykytodellisuudessa jokin on tai ei ole. Tavallista todellisuutta todellisemmaksi kuvittelemamme arvojen merkitysmaailma on havaintojen ja yleistysten tavoittamattomissa.

Holistinen arvottaminen on tarpeen, kun on tiedettävä, mistä kaikista eroista asiayhteys koostuu tai mitä eroja sen esityksessä on painotettava. Siihen on normatiiviseen järjestykseen tukeutuvassa yhteiskunnallisessa järjestyksessä nojaututtava, vaikkei sitä niin sanotusti olisikaan ja vaikkei erityisestä keskinäisestä hyväksyttävyydestä olisi tietoaakaan. Jos ero on tärkeä osa asiaa, niin tärkeä, että se tuottaa asian, mikä on suurin piirtein sama kuin että asia ei ole ymmärrettävissä ilman siinä jo olevaa eroa, tulkinnalta vaaditaan erityistä arvostelukykä. Yleistä hyvää tekevästä oikeudenmukaisuudesta erottuvaa positiivista piittaamattomuuden etiikkaa tarvitaan häpeää tuottavan toisenlaisuuden kohtaamisessa. Siviilirohkeaan asioihin puuttumiseen on syytä kannustaa, kun vastustetaan tyrannimaista sortoa. Kulttuuristen hierarkioiden välillä on huomattavia kulttuurisia eroja. Indifferenssin etiikkaa ei aina ymmärretä eikä kansalaistottelemattomuutta suvaita. Suurista kulttuurisista eroista johtuen mielialaongelmista tulee epistemologisia, globaalin suvaitsevaisuuden seuralaiseksi kohonnutta epämääräisyyden laajenemista on pakko seurata hammasta purren ja aitojen vaihtoehtojen puuttuessa spekulatiivisiin mahdollisuuksiinkin tekee mieli suhtautua kunnioituksella.

Euroopassa kavahdetaan ääriyksilöllisyyttä korostavan amerikkalaisfilosofin Robert Nozickin puhetta ”suostuvaisten aikuisten välisestä kapitalistisista teoista”, ymmärretään ranskalaishistorioitsijaa Fernand Braudelia, jonka mukaan sanaa kapitalisti ei ”koskaan käytetä ystävällismielisesti” ja ehkä kummastellaan, mihin kanadalaisfilosofi C. B. MacPhersonin esittämää yksityisomisteisten tavaroiden tuotannon ja vaihdon mallille tun-

nusomaista ”possessiivista individualismia” oikeastaan tarvitaan. Mikään ei rajoita äärettömän (singulaarisen) yksilöllisyyden pääsyä kosketuksiin muutoksen kanssa. Se lähtee omille teilleen. Saavutettu muutos viittaa ulkopuolelleen. Tuleminen kyseenalaistaa oman tapahtumallisuutensa. Tämän tapaisissa asioissa piilee muutoksen saavuttamattomuus. Omat hatarat käsitykset voivat toki ruokkia sekä onnistumisen että epäonnistumisen tunnetta, mutta – kuten historianfilosofi R. G. Collingwood osuvasti huomauttaa – niille ”ei voi olla mitään tekniikkaa”. Simmelin ajatus yksilöllisyydestä näennäisesti hajottavana voimana, joka kuitenkin on perustana koko sosialisaatiomuodolle, on dumontilaista muutosainetta. Myöhempi keskustelu representoidun kohteellisuuden ja singulaarisen käsityksellisyyden sekä *moniarvoisuuden* (plurality) ja *arvomoninaisuuden* (multiplicity) erotteiluista jatkaa näitä keskusteluja, kuten muun muassa Dumontin aikalaisten teokset – Nelson Goodmanin *Ways of worldmaking*, Howard Beckerin *Art worlds* ja Mary Douglasin *How institutions think?* – osoittavat.

Kaikissa kulttuureissa tunnetaan yksilösubjektin kyky toimia eri tavoin suhteessa toisiin, mutta Dumontin erityinen keksintö on vastakohtien ominaisuudet ympäröivä tiivistys, joka suoritetaan *hierarkian* käsitteen avulla. Hierarkia on tapa kertoa, mitä tulee ihmiskuvien, lajiominaisuuksien, yleisten periaatteiden, demokratian pelisääntöjen, kansalaisuuden tai ideologian nojalla tarkasteltujen olosuhteiden väliin. Keskiössä on silloin arvon käsite, jonka viitekohtana on *se*, mitä pidetään tärkeänä elämässä, se mitä tulee tehdä ja mitä on tavoiteltava. Pelkkiä taipumuksia, orientaatioita, panoksia tai attribuutteja kantavia kulttuurisia arvoja ne eivät siis ole. Arvot sijaitsevat hierarkiassa, jonka nojalla ne strukturoivat kulttuurin elementtien välisiä suhteita. Arvoja ja ideoita koskevia oppirakennelmia Dumont taas kutsuu ideologioiksi. Sosiaalipolitiikka on ideologia siinä missä individualismikin. Kumpaakaan ei normatiivisiin odotuksiin tukeutuvissa demokratioissa päästetä utopiaksi, vaan kumpaankin sisällytetään erilaisia ihmisten keskinäisen pysyvyyden pitelemisessä tarvittavia holistisia elementtejä. Arvoetnografian keinoin (Graeber 2001; Otto ja Willerslev 2013) muodostettu ”arvolokero” avaa tietynlaisen ”kriittisen ystävyuden” asenteen, jonka avulla kosketellaan oikeellisuudentunnon *aavistelevia kysymyksenasetteluja* (*foreshadowed questions*). Hierarkkinen määräysvalta *absorboi* vastakohtansa. Absorbointi on hierarkian salainen ase: se imee, sitoo, pidättää asian itsellään, jotta voi konstruoida sen, tehdä sitä koskevia päätöksiä, sitoa irrallaan olevan, varmistaa operaatiokyvyn, torjua yllättävän, järjestää turvattomuuden, muuttaa muutoksen olomuotoa ja siirtää sen toiseen paikkaan. Jyrkät hierarkiat tarvitsevat turvasäilöjä. Riittäväillä hierarkioilla säädellään yksilöllisten mahdollisuuksien toteutumisehtoja.

Dominoivat ideat käsittävät eli sulkevat piiriinsä vastakohtansa: koheesio eroosion, yhteenkuuluvuus erillisyyden, inklusio eksklusioon. Mitä enemmän vastavuoroisuutta tarkkuutetaan – esimerkiksi siten, ettei se tarkoita vain, mitä *heille* pitäisi tehdä tai mitä meidän pitäisi tehdä *heille* eikä rajoitu *heidän ongelmansa* korjaamiseen, vaan koskee sitä, mitä *meidän* pitäisi tehdä yhteiselle ongelmalle – sitä epäselvemmiksi ja hankalammiksi hierarkiat käyvät. Tiedämme kyllä, että herkkyyttä tarkoittavan responsiivisuuden vastakohta on karheus, epäitsekkyyteen viittaavan altruismin vastakohta on itsekkyyden ja molemminpuolisen auttamisen vastakohta on yksipuolinen auttaminen. Ne eivät vain edusta vastakohtaansa tietyssä kontekstissa, vaan ne myös asettavat sen perustan, jonka nojalla vastakohta (esim. suhteellinen köyhyys) voi olla, tapahtua tai tulla esiin. Arvostettujen asioiden yläpäässä olevat asiat – sellaiset kuten vapaus ja yksilölliset erot – on kirjoitettu taidokkaammin ja yksityiskohtaisemmin kuin vähemmän arvostetut asiat, kuten tulojen tasa-arvo tai keskinäinen solidaarisuus. Jälkimmäisiä ei normatiivisessa demokratiassa päästetä hierarkkista erottelukykä uhkaavaan ristiriitaan edellisten kanssa. Lisäksi vähemmän arvostetut asiat saavat tyytyä vähemmän arvostettuihin konteksteihin. Yksilöllisille eroille suojele mahdollisuuksien tasa-arvo pääsee vaivatta esille ja se voidaan kiinnittää monenlaisiin yhteyksiin ja valintoihin, kun taas lopputuloksen tasa-arvo näyttää pääsevän esille vain dominoivien arvojen valtapiiriin ulkopuolella kodin, perheen ja hoivan alueella (Robbins 1994).

Muutoksen Jumala

Uskonnoilta saadaan vaikeiden asioiden keskelle pääsemisessä hyödyllistä esihahmotusta (*prefiguration*) sekä kulloinkin asianmukaisiin toimiin ryhtymisen oikeutusta (*legitimaatiota*). Silloin tapahtuu ihmeitä: elämismaa ilma avataan tuonpuoleiselle, yhteiskuntaa hahmotetaan kokonaisuutena ja generoidaan kaikenlaista sellaista toimintaa, jota tavanomainen toiminnan virittely kyllä pohjustaa ja jonka tärkeyttä se korostaakin mutta jonka ratkaisevat ajatukset, tunteet ja perustelut jäävät avoimiksi (Dumont 1989, 93). Uskonto suo uskoville edun. Maallistuminen kuitenkin raivaa tilaa edun suhteen ambivalentille yksilöllisyydelle. Uusliberalismiin yhtyessään se pyrkii yksilöllisenä arvostelu- ja tahtotoimintana synnyttämään jotain, jonka me jaamme, mutta tuleekin keksineeksi jotain, joka dynaamisesti ja kaikin meidät. Vallitsee jopa sellainen tunne (Joas 2015, 48), että ”kristinusko on palautumattomasti häviämässä eikä sillä ylipäänsä enää ole mitään tulevaisuutta”, ja sellainen epäily, ettei se ”modernissa” pysy elinkelpoisena.

Yhteiskuntaa halkovia *sosiaalisia* kysymyksiä ei oikein voi ajatella, ellei tehdä erottelua maailmansisäisyyden ja maailmanulkoisuuden välillä. Maailmassa olemista koskevien kysymysten erityisiä materiaalisia ja poliittisia ehtoja voidaan täsmentää vetoamalla siihen ulkomaailmalliseen elämissä maailmaan, jota koskeva lupaus tai ratkaisuehdotus todellistuu yhteiskunnan toiminnassa. Samalla kuitenkin sisäisen ja ulkoisen muodostamaa hierarkiaa tarvitaan kysymyksen järjestelyä täydentävän ajattelun terävöittämiseksi. Dumont tuntuu sanovan, että syvällinen käänne pyhän ja maallisen välisessä suhteessa tekee erityisen sosiaalisen kysymyksen mahdolliseksi. Pyhä sanoo hallitsevansa maailmaa kirkon välityksellä, ja kirkosta tulee sellainen sisämaailmallinen tekijä, jota ei ennen ole ollut. Koska tämä on todellinen muutos, jonka kanssa on elettävä, eikä ”kehittämishaaste”, jota ei ole pakko ottaa vastaan tai jota voi matkan varrella painottaa toisin, pyhä ja maailmallinen on ymmärrettävä myös yhdessä. Silloin niiden ero siirretään sellaiselle sekundääriselle tasolle, jolla ne eivät näytä erottuvan toisistaan luonteensa vaan vain *asteensa* puolesta. Dumont tiivistää, että näin muodostuu henkisen ja ajallisen välinen ero. Koska ne toimivat samoilla kentillä, on puhuttava henkisistä ja ajallisista muutostekijöistä. Henkistä pidetään kuitenkin ajallista mahtavampana vieläpä itse ajallisellakin tasolla, ikään kuin henkinen olisi etevämpää ja vaikuttavampaa, suuremmaksi vallaksi kohotettua ajallisuutta, eräänlaista isolla kirveellä veistettyä robustia aikaa.

Kun kristillinen yksilöllisyys tulee maailmaan, kirkosta tulee maailmallisempi, politiikka pyrkii absoluuttisiin ja universaaleihin arvoihin, kirkko siunaa asioita uudella tavalla eikä absoluuttisen arvojen kantajana toimiva valtio – siis sen parempi puolisko – ole osannut eikä ehkä vieläkään osaa olla muuta kuin toinen kirkko. Se ei osaa koostua niistä erilaisista tehtävistä ja järjestyksistä, joista se koostuu ja joita se todellisuudessa ihmisten kanssa tekee, vaan sen on muodostuttava *yksiköiksi* käsitetyistä yksilöistä. Tämä prosessi jatkuu yhä, miksei jatkuisi. Yksilöllisyyden tunnusmerkkeihin kuuluu Lutherin, Calvinin, eri laukojen ja valistuksen myötä maailmansisäisen yksilön yksilöllisille arvoille luovutettu rajoitukseton toimiala. Tämähän on lähellä sitä, mitä on kutsuttu maailmansisäiseksi asketismiksi (Weber). Ulkomaailmallisen viitekohtana on yksilön tahto, kun taas sisämaailmallisuuteen kuuluu omaan sisäiseen individuaatioonsa ja jakamattomuuteensa kiinnittyvä, miltei havaitsematon ja vain hetkittäin ilmi käyvä yksilöllisyys. Näiden kahden yksilöllisyyden muodon rinnakkaiselon perusteella voidaan aavistella, ettei maailman suuressa muutoksessa ole mitään suoraa holismista moderniin individualismiin johtavaa maallistumisen valtatietä eikä individualismi suinkaan vallitse, hallitse tai villitse ilman ristiriitoja ja rajoituksia. Yksilöllisyys on tietyllä tavalla käyttöaine, joka laukaisee muutoksia. Holismin ja individualismin välinen erottelu ei ole sitä paitsi mah-

dollinen ilman maailmansisäistä individualismia, sillä maailmansisäisyyden ja maailmanulkoisuuden erottelussa ulkomaailma ei asetu vastakkain holismin kanssa ainakaan samalla tavalla kuin maailmansisäisyys. Oikeastaan maailmanulkoinen individualismi on holismin hierarkkinen, yhteiskunnan yläpuolelle asettava vastakohta. Se jättää yhteiskunnan silleen, kun taas maailmansisäinen individualismi kieltää tai kieltäytyy tunnustamasta holistista yhteiskuntaa tai asettuu sen tilalle (Dumont 1989, 121).

Dumont korostaa, että oikeudenmukaisuuden ideologian alana on *käytäntö, ei sosiaaliset olosuhteet*. Oikeudenmukaisuutta tavoittelevassa prosessissa vallitsee alituinen käytännön ja olosuhteiden välinen jännite. Käytäntö on eriarvoisuuden puuttuvan, vallitsevaan tilanteeseen muutosta tavoittelevan toiminnan toimeenpanoalue. Olosuhteet taas on se autonominen elämänalue, jolla ulkoinen ja sisäinen maailma kohtaavat toisensa. Holismiin tukeutuva käytäntö organisoii todellisuutta, kun taas individualismille pelivaraa jättävät olosuhteet eivät korvaa eivätkä tule toimeen ilman holismia. Käytäntö tukeutuu yhteiskuntaan yksikkönä ja panee siinä toimivan kokemaan ”yhteiskunnan minussa”. Se on *ipso facto* ylempänä kuin *yhteiskunta* moninaisuutena, josta löytyvät jo periaatteellisesti epävarmasti määriteltävät, keskenään vertautumattomat singulaariset toimijat ja jossa yksilöllisyyden merkitys, ”minä itse”, on suuri.

Solidarismissa ei enää ole asetelmaa minä ja muut, vaan – kuten Marcel Mauss sanoo – ”olen eräs heistä” ja meillä kaikilla on yhteiset ongelmamme. Keskimääräisiin kykyihin ja kompetensseihin turvaututaan normatiiviselle demokratialle ominaisista ja pelivaralle vain vähän tilaa jättävistä käytännöllisistä syistä, kun taas yksilöllisyyden piirissä hiljaisella tiedolla, näkymättömillä tavoilla, kulttuurisella moninaisuudella, tietämättömyydellä, epäyhtenäiseksi käyneellä todellisuudella on luovuttamaton merkitys.

Yksilöllistyneen tiedon, taidon, uskomisen ja toivomisen kuvaamisessa käytetään *kollektiivisingulaarin* käsitettä (Koselleck 2004, 194–195). Kollektiiviin luottaville professionille tämä singulaarin irtiotto aiheuttaa tietynlaista paniikkia. Se löytää sosiaalialalle sekä koulutukseen ja kasvatukseen sijoittuvassa omassa toiminnassaan huolestuttavan kielenkäytön köyhtymisen, ei vain juridiikasta ja hallinnosta johtuvaa kömpelöä kapulakieltä, vaan voimavarojen tunnistamisessa ja tulkinnassa kelvotonta kommunikaatiota. Mahtihorisonin kuihtumista ja tyhjenemistä sille itselle tärkeistä auttamiseen auttavista inhimillisistä voimavaroista on Niklas Luhmann (1997) kutsunut ylidokumentoiduksi yhteiskunnaksi. Vaatimaton kiteytys laajakantoiselle muutokselle. Sosiaalinen kysymyksenkin oli Dumontin (1994, 61) mukaan erityisen probleemakansakunnan erityistä ratkaisuyritystä vaativa ongelma, jota oli tehtävä ymmärrettäväksi erityisen eettis-siveellisen väli-

rakennelman, toisin sanoen yksilökansalaisten ja olosuhteiden väliin tulevan *artefaktin*, avulla. Ne asiat, jotka dumontilaisen hierarkkiseen kont-rastiajatteluun nojautuvan tulkinnan mukaan asettuvat eri tasoille, onkin tuotava käytännön alueelle toistensa yhteyteen erityisen vaikeaselkoisen ja demokratian kannalta epäselvän välirakennelman avulla. Se, mikä on ajateltu vertailuperiaatteella hierarkkisesti järjestyneeksi arvokonstrastiksi, järjestetään samanarvoisuutta yhdellä tasolla merkitseväksi normatiiviseksi ulottuvuudeksi. Tavoiteltava arvo (*value*) on eri asia kuin jonkin arvoisuus (*worth*), mutta yhdessä ne muodostavat (välirakennelman kriittiseksi kapasiteetiksi asettumisen kautta) suuren suosion saaneessa justifikaatiososiologiassa (Thévenot 2011) kaikkien arvojen vertailtavuutta ja käytännöllistä neuvoteltavuutta (kompromissia) palvelevan asetelman, josta kirjoituksen lopussa hiukan lisää.

Muutoksen kesyttäminen

Yksilöllisyys on tulemista vailla vertaa. Se on aina jo matkalla, joten sille on absurdia toivottaa ”hyvää matkaa” – *”Not fare well, but fare forward, voyagers”*, kuten T. S. Eliot kirjoitti. Vaikka sitä ei aidosti ole olemassakaan, sillä silti on tietty katoamattomasti olemassa oleva arvo, joka myös antaa muuttuville kohteille ja niitä tutkiville tahoille erityisen muistutuksen. Yksilön muotokuvassa korostetaan aina joitakin piirteitä ja joihinkin toisiin ei kiinnitetä mitään huomiota. Hegelin estetiikan luennoissa mainitaan, että onnistuneessa muotokuvassa yksilö on elävän näköisempi kuin todellinen yksilö. Simmelin sosiologinen silmä näkee tuntomerkkien ja niiden ylimerkinnän sekaisinmenon toisin. ”Vaikka ihmisen esittämisessä on menty näin yksipuoliseen liioitteluun, tarkoituksena on tuoda esille, että oikeastaan olet todellisuudessa sellainen, jollaiselta halutussa epätodellisuudessa näytät” (Steinfeld 2015, 37). Kulttuureilla on kuitenkin karikatyyriakin ihmeellisemmät hierarkiansa. Dumont (1986, 131) liioittelee ja dramatisoi kahden erilaisen kulttuurisen muutoskehityksen mahdollisuutta näin: ranskalaisen ajattelutavan mukaan ”olen luonteeltani ihminen ja sattumalta ranskalainen”, kun taas saksalaisen ajattelutavan mukaan ”olen perusolemukseltani saksalainen ja ihminen saksalaisuuteni nojalla”. Ehkä tämä voidaan ymmärtää myös historiallisten tilanteiden ristiriitaisuuksien kautta siten, että edellisessä aktivoidaan välittömään toimintaan, kun taas Rhein-joen toisella puolella tukeudutaan turvallisen etäisyyden päästä muodostettaviin, usein uudestaan alusta aloittamista muistuttaviin käsityksiin. Vallankumouksen kulttuuria ja universalismia kammoksuttiin. Mistä kaikki uutuudet oikein sikiävät? Mitään ylärajaa sille, kuinka paljon muutoksia voi olla olemassa ja

kuinka monella tavalla yksilö on kuvattavissa, ei voida asettaa, mutta miksi jokin on *erilaista* sillä perusteella, että se on uutta tai että se on muuttunut muuksi? Yleinen käsityksen mukaan uutuuksia, muutoksia ja *erilaisuuksia* on paljon, koska modernissa yhteiskunnassa matkat ovat lyhyitä, asioiden hahmot epämääräisiä ja täynnä yllätyksiä. Ehkä on tultu sokeaksi sille, mikä pysyy samana tai muuttuu tuskin lainkaan? Ehkä tiedon rakennetta vain on muutettu odotusmurtumien mukana? Pitääkö ajatella, että kaiken muuttuessa mikään ei muutu vai minkään muuttumattomuudessa kaikki muuttuu? Performatiiviseen esittämiseen erikoistuneen selektiivisen maailmankuvan omaksumisen vaikutusta muutostuokseen ei voi olla huomaamatta. Nykyisyys ymmärrettiin 1800-luvulla jatkuvana siirtymänä uuteen, mikä antoi aiheen humanismin suurille kertomuksille. ”Edistys vapautietoisuudessa” oli Hegelin mukaan vakaata, mutta kankeaa ja tapahtuu järjen viekkouden voimalla toimijoiden selän takana, mutta jatkuuko sama 200 vuotta Hegelin jälkeen? Saksalaisten romantikkojen käyttämänä *Zeitgeist* kuului niiden harvojen saksan sanojen joukkoon, jotka päätyivät englannin kieleen. Vuonna 1831 John Stuart Mill laati artikkelisarjan *The Spirit of the Age*, jossa *Zeitgeistia* kutsuttiin olennaiseksi muutoksen aikauteen kuuluvaksi käsitteeksi. Suurten vallankumousten aikana painottui historian kulun äkillinen muutos, mutta meidän aikanamme mitään yhteistä *Zeitgeistia* ei ole. ”Mun juttua” tai laajemmin ”ihmisten juttua” (*business of people*) ei voi pitää sellaisten kulttuuristen ajattelutapojen ja olosuhteiden yksilöllisen elämäntunteen koosteena, jota vuosisadan vaihteen saksalaisantropologi Leo Frobenius nimitti paideumaksi. Se jäsenyy pikemminkin maailmanyhteiskunnan *singulaarisuuden* kohtaaman *monikollisuuden* kautta. Uskontokin, joka kerran oli peruskokemuksen ja yleismaailmallisen asiasäällön antava luonnollinen uskonto, nähdään nyt enemmän pakettina. Kun arkisesti kysytään, ”meinaako se hajota”, niin samalla jo ajatellaan, että ”kyllä se kestää ja kestääköön, kun on uskonnoksi ruvennut”.

Uskonto – samoin kuin tiede ja taide – on *heikosti monikollinen* kategoria, Rudolf Stichweh (2015, 2016) painottaa. Se pysyy kollektiivina koossa eikä pirstaloidu taivaalle kuin metsästäjän hauliryöppy. Mutta yksilöllisessä käytössä – *singulaarisessa* muodossa – se on *vahvasti monikollista*. Heikon ja vahvan monikollisuuden jännitteet tuovat mieleen holismin ja individualismin kulttuuriset hybridimuodostelmat. Heikosti monikollisessa maailmassa asiat ja ilmiöt ovat väestötasoisia, kollektiivisia, jaettuina. Kun pitkälle differentioitunut kulttuurinen konteksti lyö todella itsensä läpi, uskonto ei ole yleinen kommunikoinnin medium, tiede yleinen tiedollinen instanssi eikä taide yleinen esteettinen side, vaan niitä koskeville merkityksille sekä niitä pohjustaville käsityksille ja perusteluille on luotava uusi käsite.

Kollektiivisingulaari on se käsite, joka kokoaa yhteen yksittäisiä historian, väestön, uskonnon, tieteen ja taiteen kategorioita (Koselleck 2004, 194–195). Kollektiivisingulaareja – erilaisia tapoja olla yksilö, persoona, köyhä, kipeä, koditon, yksinäinen jne. – ei voi rationalisoida ja standardisoida ennen kuin tuntee niiden järjestäytymistä, identiteettejä, eroja ja paikkaa kokonaisrakenteessa eikä niiden elämän, muutoksen, luonnon, tulemisen jne. tunnistaminen, ymmärrys ja esittäminen ylipäänsä ole mahdollista kuin osittain ja välähdyksenomaisesti. Herää kysymys, miten eri kategoriat osataan pitää erossa toisistaan, mitkä kategoriat eivät mene toistensa kanssa päällekkäin ja mitkä kategoriat taas virkavallan komennosta ja järjen äänestä piittaamatta antautuvatkin toistensa kutsulle ja lopulta toisilleen. Samalla se, mikä on totta, kunnioitettavaa, oikeaa, puhdasta, rakastettavaa, kaunista jne., saa rinnalleen sen, minkä määrittäminen on jo periaatteellisesti epävarmaa, mikä yksinkertaisesti on vain hyvää ja ansaitsee kiitoksen. Mukaan lukemisen, yhteen sopimisen ja yhteen koostamisen hierarkiat tarvitsevat uusia esittämisen muotoja. Suuren hierarkiansa menettäneen maailmanuskonnon rinnalle on muodostumassa erilaisista haarautumista, missioista ja medioista muodostettuja ryhmiä.

Tieteen ja taiteen piirissä monimutkaisiin ongelmiin saatetaan saada apua erikoistumisen ja asiantuntijatiedon keinoin, mutta uskonto ei oikein voi specialisoitua. Se hajaantuu jakautumalla osiin ja eriytyessä alueellisesti, esiintymällä uusilla aloilla usein ilmeinen samalla kuitenkin pysyen potentiaalisesti specialisoitumattomassa perusasussaan kullakin paikallaan. Se on väistämättä tekemisissä toiseuden ja yllättävän kanssa. Kun sanotaan, että uskonto on kansan omatunto, sillä tarkoitetaan sosiaalisuuden ja uskonnollisuuden perusluonteista sukulaisuutta: vieraus, köyhyys, syrjäytyneisyys terävöityy psyyken pystyssä pysymistä koskeviksi, jumalalliseksi tai kristillisen ideaalitietoisuuden avulla kohdattaviksikin asioiksi, jolloin uskonto on maallisen differentiaation tuolla puolen. Toiseuden asiasisältö tuo kuitenkin esiin eriytetyn uskontokäsitteen tarpeen: yhtäältä on kohdattava rajallinen erillisuus, kaikki se, mitä vahinkoa ongelmat elämämaailmassa saavat aikaan, mutta toisaalta on myös kohdattava asiasisältö, jonka nojalla uhri tuodaan jumalalliseen yhteyteen. Kokemuksellisesti nämä kaksi – eräällä tavalla myös ero sen välillä, mikä synnyttää ongelman ja minkä nojalla se tuodaan hyvinvointivaltion ratkaistavaksi – poikkeavat radikaalisti toisistaan. Yhtäällä painotetaan ihmisarvoa ja inhimillistä olemassaoloa. Toisaalla otetaan kantaa puhtaasti materiaalsiin prosesseihin.

Onko puhuttava vetämistä ja järjestämistä tarkoittavalla verbillä *pull* vai työntämistä ja eteenpäin sysäämistä tarkoittavalla verbillä *push*? Jokainen yritys koota ihmiset positiivisen idean ympärille ja määritellä ihminen tätä organisoivan projektin kautta joutuu tekemisiin ilmenemistä, olemassaoloa

sekä samankaltaisuuden ja erilaisuuden asteita nimeävien metarakenteiden kanssa. Singulaarit uskomukset ja käsitykset eivät saa nauttia yhteisöllisen tuen ja turvan suojaa. Siksi uskonnon nykyprofiilissa erilaiset vakuuttavuuden oireyhtymät ovat erityisen näkyvillä, mutta opinkappaleiden kaanon ja itse uskominen ovat erossa toisistaan. Myös uskonnon ja moraalien suhde on muuttunut: uskonto ei enää toimi kommunitaristisena siteenä, mutta tämä ei johdu moraalisen puhutteluvoiman vähenemisestä. Uskonto ja moraalit ovat oikeastaan aina olleet erossa toisistaan (Luhmann 1992). Moraalista – toisin kuin oikeudesta, taiteesta tai terveydestä – ei ole koskaan tullut erityistä järjestelmää eikä sen ehdoille ja kunnioittamiselle ole valvovaa yläjärjestelmää. Ehkä juuri tämän johdosta vallitsee ”moraalin ja uskonnon tilustensekaus” (*Gemengelage von Moral und Religion*), joka ei ole koskaan täysin purkautunut (Stichweh 2015).

Muutoksen jatko, lopuke ja muutostulkinta?

Silloin kun ihmiset eivät tienneet, mitä heidän kylänsä tai asumuksensa ulkopuolella tapahtuu, ja elettiin suullisen tradition aikaa, he olivat sellaisen meidän ajallemme vieraan tunteen vallassa, että maailma on hyväksyttävä paikka ja yksityinen ja yhteinen on kutakuinkin sama. Miten löytää uudestaan hengen ja maailman välinen yhteys? Epävarmuutta pidetään pahan aiheuttajana. Ihminen on aina myöhässä. Julmaa rääkkiä koko elämä. Tätä ilmentävä lause Hamletista, ”Thus bad begins and worse remains behind”, tarkoittaa oikeastaan, että paha voi jäädä taakse, mutta vielä pahempi väijyy verhon takana, tai että kaikkea ei suinkaan ole korjattu, vaan tuho häilyy yhä lähellä (Yeats: ”After us the Savage God”). Vaikka muutosta voi odottaa valppaana, se yllättää liennytyksellään, onnekaalla käännteellään, armollaan, tilannekohtaisella joustollaan, valinnaisilla optioillaan, päätösvalikollaan, uskon hypyillään ja ennakoimattomilla nyansseillaan. Se ei parane pohtimalla, syleilevällä löpörtelyllä tai kriisiä rakastamalla vaan tulee tulkituksi astumalla muutokseen, kuuntelemalla muutosta, lukemalla sen eleet ja omaksumalla prometeaaninen, tulevaan valmistautuva asenne.

Perspektiivi on erityinen maailmaan projisioitu ja sen merkitystä tavoitteleva, omaa käsitystä rakenteistava ymmärtämisen apuneuvo, johon yhdistyy kätkeytyjä syvyyksiä, kuviteltuja tiloja ja harhailevia ajatuskulkujia. Yksi maailma josta voidaan antaa monta kuvausta, vai yksi maailma josta ei voida antaa vain yhdenlaista kuvausta? Lehdistön käsissä on epävarmuuden maineen ja näkyvyyden sepitelmien suunnaton muokkauskoneisto, taiteella on reuna-alueiden syventämisen missio ja sosiaalitiede yrittää parhaansa mukaan tehdä selkoa, mistä puhutaan, kun puhutaan epävar-

muudesta. Silloin kun ollaan kroonisesti myöhässä eikä tarinasta enää tule mitään tai siihen ei löydetä kaivattuja uusia piirteitä, romaanit alkavat viihättää, koska niissä tarina tulee kerrottua perin juurin, henkilöt periytyvät sukupolvelta toiselle, hengähdystauot ja lepohekjet ovat etäällä raivoavan riidan pajatuksesta.

Tunnetuksi metaforaksi on tullut kiinteän paikalle astuvan nestemäisen etabloituminen modernin ajan avainmetaforaksi (vrt. Zygmunt Bauman: *likvidi moderni*). Nestemäinenhän viittaa mukautuvaan, vastarintaa tekevän ympäröintiin, tämän pehmentämiseen tai mukaan tempaamiseen. Kiinteä taas vertautuu peräänantamattomuuteen. Se vaarantuu modernissa, sen johdosta on varauduttava nykyajan kutistumisen ongelmiin, helposti ilmaantuviin säröihin, säröistä keksittyihin railoihin ja niistä aiheutuviin vaikeuksiin. Huokoistuminen kuvaa olemisen rytmin (Lindberg 2009) suhteita maailmaan. Joillekin on ominaista hajottaminen ja jakaminen, toisille taas yhdistäminen ja kokoonpano; joillekin uskollisuus kehitystä kohtaan, joillekin toisille taas reaktio sitä vastaan; joillekin rauhoittuva sosiaalisuus, joillekin toisille eriytyvä levottomuus; joillekin dramaattinen paikattomuutta huokuva optimismi, joillekin toisille käänteentekeviä tapahtumia kohtaava ja niiden seurauksia tunnusteleva mahdollisuus. Ei ole objektivisia keinoja, joiden avulla löydetään yksittäisten tapahtumien merkitys. Ei ole yleistä viitepistettä sille, mistä tai miten puhutaan. Ei ole reagointitapaa, joka on erilaisten interventoiden, nimeämistoimien ja pakkokeinojen yllä. On kyllä olemassa olosuhteet, joissa voi tietää ja tuntea olevansa, mutta niitä itseään ei voi kauttaaltaan tietää tai tuntea, ei etenkin erityistä tunnun rakennetta (*structure of feeling*), asia, jota mobiilista privatisoitumisesta 1980-luvulla puhunut kriitikko Raymond Williams piti outona, ilkeänä ja ennen kaikkea rumana ilmiönä.

Asioita on tarkasteltava läheltä, niin läheltä, että puhutaan jo oman elämänsä tarinan menettämisestä eikä vain liitoksissaan natisevan maailman sorvausjätteistä (*spinoff*). Kun vaikeudet ovat lisääntyneet ja asioiden yhteen sovittamisessa kohdataan suuria ongelmia, puhutaan yhteisten merkitysten kadottamisesta, kustannusten karkaamisesta, mukavuusalueen kutistumisesta, järjestelmiä tuhoavasta säästämisestä, jatkuvan muutoksen lamauttavista vaikutuksista jne. ”Tahton että olet” on voitava sulkea siipiensä suojaan ankean vaatimuksen, joka vaatii, että ”Sinun täytyy muuttaa elämäsi!” (Sloterdijk 2012). Tämäkin kutsu on jumalallisen puheen tavoin suunnattu kaikille eikä kenellekään. Se muutoksen ”käyminen” yksilöllisyydellä, jonka historiallisista prosesseista tässä on keskusteltu, ei jokapäiväisessä elämässä kelpaa kenellekään. Muutos on päälle päätteeksi erilaisten kerrostumien ajallisuutta rikkovien tapausten, jatkuvan ja pysähtyneen ajan sekvenssien ja kertomuksiin valittujen relevanttien tekijöiden ja ajallisten täsmennysten

ja luonnossa peräkkäisyyden kaltaisen vähittäisen muuttumisen muodostama kokonaisuus. Kun muutos on paljastanut ikävät puolensa tai kauhistuttavat piirteensä, *vastamuutos* valtaa alaa. ”Kaikkialla näkyvistä muutoksista” sen sijaan puhutaan vain historiallisissa romaaneissa. Vastamuutos saa kannatusta ja sillä on myös sanottavaa, mutta usein sitä vaivaa moralisointi, josta se ei itse valitettavasti ole tietoinen: se tuijottaa moraalien ja tapojen rappiota ja suurten sosio-kulttuuristen muutosten aiheuttamaa hävitystä tai se ajautuu ”syvälle tuntemattomaan etsimään uutta” (Baudelaire) tai tavoittelemaan kysymystä siihen vastaukseen, joka elämä on.

”Yksilöllisyys muutoksen käyttöaineena” on regulatiivinen idea ja rakenteellinen ominaisuus, jonka avulla on puhkaistu uusia selvittämättömiä alueita tavanomaisten muutosoletusten hämmennykseksi. Nykyään ajatellaan, että kaikki on jo tehty, mutta tärkeintä on silti se, mitä ei vielä ole, se mikä on tulossa. Muutoksen keskelle patistettua tämä hämmentää: muutos lähettää signaalin, että asiat voivat olla toisin, se tunkeutuu kaikkialle, se on kirjoitettu elämän käsikirjoitukseen, sillä on yleismaailmallinen konteksti, sen tulema on jo täällä. On turha kysyä, miksi jotain tapahtuu, tulee kysyä, mitä tapahtuu, tulee välttää ennakointi ja ymmärtää performatiivisuutena näyttäytyvä odottamattoman paluu, viekkaat lupaukset, avoin ratkaisemattomuus, yksilöllisesti tarkkuutetut lupaukset ja niiden muutosindikaattoreiden oma dynamiikka (Nowotny 2016). Seismografit ennakoivat järjestyksiä ja barometrit kartoittavat näkemyksiä ja suhtautumisia, mutta tulemiseksi ymmärretty muutos ei koskaan kohtaa sitä muutostekijöistä yhteen tiivistettyä kriittistä massaa, joka tarvitaan muutosketjun ylläpitämiseen ja hallitsemiseen ”kokonaistaideteoksena”.

Yksilöllisyyden problematiikan yleistynyt projisointi romanttisesta yksilöllisyydestä *mielen* kategoriaan ei tunnu vain yhdistävän sielua ja luonnetta, vaan viittaa tietoisuudeksi tiivistyvään ajatteluun ja käsitteelliseen toimintaan. Tämä yksilöllisyyden laajentunut merkitys ei vain heijastele sisäistä merkitystä ja toimi mielentilojen säiliönä, vaan se aktivoi samalla tarkoitukseen ja merkitykseen. Mielellä on sellainen kollektiivisingulaarinen ominaislaatu, että sen yhteyteen sopivat periaatteessa mitkä tahansa mielenliikkeet. Voidaan puhua myös raskaista oletuksista vapaista mielikuvista. Mielikuvaa tarvitaan silloin, kun mahdollisuudet tuntuvat aukenevan pelissä tai itse peli on ainoa muutoksen mahdollisuus. Parempi ajatella, että jokin on jotain muuta ja pakottaa itsensä ajattelemaan tällä uudella tavalla kuin antaa kertoa itselleen, että nykyisyyden harhailevan totaliteetin ja kokonaisvaltaisen täydellisyyshakuisuuden välillä vallitsee sovittamaton yhteensopimattomuus. Jos kerran eri osat sulautuvat yhteen ja jos saadaan aikaan *tapahtumista*, niin yksilön onkin seurattava maailman omana ymmärrettävyytenään tarjoilemaa muutoksen parodiointia.

Yksilö on oman itsensä vapaa taiteilija, suvereeni, villi, vapaa, yksityinen, liikkuva, jakamaton (*in-dividual*), taho, joka on irti ja voi tehdä hurjia ja myös olla vaarallinen itselleen ja muille. Tällä on enemmän tilaa kuin aikaa, tämän on mentävä yleisesti pää edellä uuteen ja erityisesti ”kieli edellä tulevaisuuteen” (Harry Forsblom), hallittava pluralismin oikut ja kyettävä asioiden ja ilmiöiden simultaanihakemuksiin. Vaikka ihmiset pitävät ”hiitaista asioista, ja niissä miten ne toistuvat” (Paavo Haavikko) ja haluavat kaikessa rauhassa katsoa televisiota ja nukkua ja kohottavat hidastelun hyveeksi, tällainen antaa vain vähän vihjeitä sosiaalisiin verkostoihin nojautuvan ja tyhjään malleja suunnittelevan designyhteiskunnan organisoinnille, eivätkä elämismaailmalliset arviointiperusteet, tunneskaalat ja makukulttuurit voi tulla yleisen integroinnin ohjenuoraksi (Baecker 2015). Yksilön on askarreltava oma elämänsä, oltava kauhistumatta riidan ja sopusoinnun, ymmärryksen ja tahdon, optimismin ja tragedian ikuisesta kiertoliikkeestä ja löydettävä ”muutosturvansa”, maailmansa ja käsitteellisyytensä ihmisymmärryksen yli- ja uhmamielen tämänpuoleisista reaalikäytännöistä tulemalla henkilökohtaista keskittietä omaksi itsekseen ja pyrkimällä oman elämäntapansa muutokseen.

Tämän vuosisadan kielelle käännettynä Adam Smithin ”sentimenttien teorian” pyrkimys auttaa meitä neuvottelemaan kapitalistisen voitontavoittelun ja yksilöllisen onnellisuuden välillä tuntuu ikävyyttävältä. Efektii-visiksi altruismiksi kutsutaan nykyään suunnattomien eriarvoisuuksien mahdollistamaa ideaalia tehdä yksilöllisen toiminnan pienillä kustannuksilla paljon hyvää. Kyse ei lopulta ole sisällöllisen totuuden ilmoittamisesta, vaan metaforasta, jolla ymmärretään todellisuutta, maailmaa ja itseämme. Ovatko asioiden sisäiset ominaisuudet tiivistyneet niiden ulkoneviin rastereihin? Mainosrahoitteinen yhteisöpalvelu Facebook on patistanut uudenlaiseen, valtavia uusia elämänarkistoja generoivaan elämällisyyteen (*lifeness*) ja korokkeisuuteen (*platformativity*), jolla on yhtymäkohtia päätymättömänä itseparannuksena (*wellness*) tunnettuun elämäntapamuutosbisnekseen. Yksilöllisyys näkyy myös itse aiheutettujen muutosten, sairauksien ja vikojen kohoamisessa manipulatiiviseen julkisuuteen. Kaukana ei ole ajatus siitä, että teknologioin kehystetystä yksilöllisyydestä on tullut asteittain etenevistä päätöksistä, laskemien teosta, aineiston käsittelystä ja päättelystä sekä itse päätettävyyden mekanismeista muodostuva *algoritmi*. Silloin tällöin kohotetaan tosin myös esiin simmeliläiselle yksilön kehitykselle kaupunkilaisessa elämänmuodon piirissä jatkoa lupaava ”urban brain”, joka ei käyttäydykään edellä mainittujen plastisten odotusten mukaisesti, panee vastaan ja antaa toivoa. Muutos on oikeastaan opettavana kokemuksena tarjoiltu vaikea läksy: sen tunnustelua, mitä voin tietää ja mitä minun pitäisi tehdä, millä turva- ja suojoitoimilla hyökkäävä muutos

kesytetään ja miten väistää muutoksen perilletulon tai määränpään saavuttamisen harha-ajatus. Loppuun saattamisesta (finalisaatiosta) ja valmiiksi tehdystä sulkeutumasta (*closure*) kyllä puhutaan, mutta se ei tarkoita aikajännitteen purkautumista, kokemusten saavuttamista, maailman oikein näkemistä tai määränpään loistamista silmien edessä. Kadenssiksi kutsuttu sointukimppu sävellyksen lopussa taas on pelkkää estetiikkaa. Soitto on kuitenkin ennemmin tai myöhemmin lopetettava. Kyse on vain siitä, miten se tehdään tyylikkäästi.

”Kaikki voisi olla toisin – mutta oikeastaan en voi muuttaa mitään” (Alles könnte anders sein – und fast nichts kann ich ändern) ei ole vain Niklas Luhmannille tunnusomainen kärjistetty väite vaan myös hyödyllinen muutostulkinta. Se ei tosin vastaa muutoksen tekemisen tarpeellisuutta koskevaan kysymykseen. Se tekee kysymyksen ymmärrettävämmäksi jättämällä toteamuksen kummankin puolen vastaamatta. ”Kaikki voisi olla toisin” tarkoittaa, ettei ole mahdotonta, että olosuhteet olisivat toisin. ”En voi muuttaa mitään” sanoo, ettei minulle ole mahdollista muuttaa olosuhteita toisenlaisiksi. Ensiksi mainittu sanoo jotain olotilan ei-välttämättömyydestä. Toinen sanoo jotain yksilön toimintamahdollisuuksista. Maailman toisin olemisesta ei seuraa muutoksen ajateltavuus eikä yksilön muuttamiskyvyttömyys sulje sitä pois. Kaksoislause avaa kysymyksen erottamalla ajattelutavat toisistaan. Muutoksen mahdollisuus on välitilassa – maailman totuudenkaltaisuuden ja yksilön totuudenkaltaisuuden välissä. Muutos on ajateltavissa, jos näiden välissä on jotain, jotain jota ensimmäinen eikä toinen ei determiinoi ja joka siis hivuttautuu kummankin, maailman ja yksilön yli. Onko sellaista olemassa?

PS.

Olemmeko valmiita hyväksymään sen, että jyrkevä teos ”Organisaation tehtävät ja tavoitteet” yhtenä kauniina päivänä julkaistaan pikkukirjasena ”Katoamisen estetiikka”? Pienen kohun nostattanut teos *De la justification* kertoo, ettei kysymys ole tuulesta temmattu. Kahden ranskalaisen yhteiskuntatieteilijän, Luc Boltanskin ja Laurent Thévenot’n, vuonna 1991 yhdessä julkaisema sosiologinen tutkimus *On justification* (tällä nimellä se ilmestyi englanniksi) synnytti laajan keskustelun ja käännettiin monille kielille. Tosiasiassa *De la justification* on toinen laitos kirjasta, joka oli Ranskassa julkaistu neljä vuotta aikaisemmin toisella nimellä. Toisen laitoksen laajassa esipuheessa (How we wrote this book) kerrotaan teoksen alkuperästä muttei mainita, että se on 1987 jo kertaalleen ilmestynyt. Ensimmäinen laitos ilmestyi nimellä *Les économies de la grandeur* (Presesses Universitai-

res de France). Neljä vuotta myöhemmin nimellä *De la justification* (Gallimard) ilmestyneessä toisessa laitoksessa aikaisempi otsake *Les économies de la grandeur* on vaihtunut pienellä painetuksi alaotsakkeeksi (Economies of worth). Vertailu vuoden 1987 laitoksen (jota nykyään ei tunne kukaan) ja vuoden 1991 laitoksen (josta on tullut kansainvälinen teoriaklassikko) välillä tehnyt Bruno Auerbach (ks. Spoerhase 2015) tarjoaa ainutlaatuista ”käyttöainetta” muutoksen ihmettelylle. Sekä kansi että sisältö ovat muuttuneet, sitaattien määrä pienentynyt, viitteiden määrä on vähentynyt, ensimmäisen laitoksen sivukohtaiset alaviitteet on muutettu takaviitteiksi, liitteet ja sisällysluettelo on laadittu suuren yleisön maun mukaisesti ja akateemisesta tekstistä on tullut laajemmalle akateemiselle yleisölle suunnattu itsenäinen essee. Uudelleenmuokattu syntaksi, käsitteistön ja terminologian muuttaminen arkipäiväisemmäksi sekä tekijäkollektiivi Boltanski ja Thévenot’n hajauttaminen toisen persoonan monikoksi ja kollektiivin argumenttien eriyttäminen singulaaristen positioiden argumenteiksi kertovat ehkä eniten. Kyse ei ole vain julkaisuhierarkian huipulla häärivän publistiikan panoksesta tieteen kielen (pahan elitismin) yksinkertaistamiseksi eikä luennan helpottamisestakaan vaan kokonaan uudesta luenta-asetelmasta. Boltanski ja Thévenot eivät puhu alaansa reflektioivina sosiologeina vaan itsenäisinä omia ajatuksiaan kehittävinä ajattelijoina. Alakohtaisen terminologian korvaaminen omalla arkipäiväisyyttä tavoittelevalla kielellä tuo mukaan konventionaalistuneita lisämerkityksiä. Tästä ei ole pitkä matka eksegeettiseen luentaan (Spoerhase 2015, 45): lukijalta vaaditaan suurempaa konstruktivistista omaa panosta – teksti on vaikea, mutta tätä tekstiä kannattaa opiskella! Teoksesta on tullut potentiaalisesti kaikille suunnattu ”oikeutukseksi” nimetty kirja, joka on laadittu miellyttäväksi ja palkitsevaksi ja joka palkitsee nimenomaan avaamalla koko sosiaalisen maailman. Mutta onko kustantajalla lupa mullistaa tällä tavoin yhteiskuntatieteellistä esitystä? Pitääkö lukijoiden itse ottaa selvälle, onko kevennys kirjoittajan vai kustantajan työtä? Miten päästä irti kahden kirjaversioon pannasta ja nauttia kahden muutostulkinnan ihanuudesta?

Lähteet

- Auerbach E. Mimesis. Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992 [1942–1949].
- Baecker D. Designvertrauen. Ungewissheitsabsorption in der nächsten Gesellschaft. Merkur 2015; 799: 89–97.
- Boltanski L, Thévenot L. De la justification les économies de la grandeur. Paris: Gallimard, 1991 [1987].

Breton A. Surrealismin manifesti. Helsinki: Taide, 1996 [1924].

Clarke J. Kulttuuri, kulttuurintutkimus ja hyvinvointivaltiot? Julkaisussa: Autto J, Nygård M, toim. Hyvinvointivaltion kulttuuritutkimus. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 2015: 42–70.

Deleuze G. Kriittisiä ja kliinisiä esseitä. Helsinki: Tutkijaliitto, 2007 [1993].

Dumont L. Homo Hierarchicus. The caste system and its implications. Chicago, IL: Chicago University Press, 1980 [1966].

Dumont L. Essays on individualism. Modern ideology in anthropological perspective. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1986.

Dumont L. A modified view of our origins. The Christian beginnings of modern individualism. Julkaisussa: Carrithers M, Collins S, Lukes S, toim. The category of the person. Cambridge: Cambridge University Press, 1989: 93–122.

Dumont L. German Ideology. From France to Germany and back. Chicago, IL: Chicago University Press, 1994.

Engdahl H. Sen jälkeen savuke. Helsinki: Siltala, 2013 [1999].

Eräsaari R. Kontingenssin käsite. Tieteessä tapahtuu 2015; 33 (5): 9–14.

Goffman E. Vuorovaikutuksen sosiologia. Tampere: Vastapaino, 2012 [1955–1982].

Graeber D. Toward an anthropological theory of value. New York, NY: Palgrave, 2001.

Joas H. Christiansierung. Wann glauben Religionen an sich selbst? Julkaisussa: Kaube J, Laakmann, J, Hrsg. Das Lexikon der offenen Fragen. Stuttgart: Metzler, 2015: 48–49.

Kaube J. Max Weber. Ein Leben zwischen den Epochen. Hamburg: Rowohlt, 2014.

Koselleck R. Futures past. On semantics of historical time. New York, NY: Columbia University Press, 2004 [1979].

Lévi-Strauss C. Anthropologie in der modernen Welt. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2012.

Lindberg S. Olemisen rytmi. Julkaisussa: Hirvonen A, Lindberg S, toim. Mikä mimesis? Philippe Lacoue-Labarthen filosofinen teatteri. Helsinki: Tutkijaliitto, 2009: 19–37.

Luhmann N. Die Wissenschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.

Luhmann N. Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.

Musil R. Mies vailla ominaisuuksia. Porvoo: WSOY, 1980 [1930–1943].

Niku A. ”Tahdon että olet.” Huoli ja rakkaus Heideggerin ajattelussa. Tiede & edistys 2010; 35 (2): 141–158.

Nowotny H. The cunning of uncertainty. Cambridge: Polity Press, 2016.

Otto T, Willerselev R. Introduction: “Value as theory”. Comparison, cultural critique and guerilla ethnographic theory. Journal of Ethnographic Theory 2013; 3 (1): 1–20.

Proust M. Kadonnutta aikaa etsimässä. Jälleenlöydetty aika. Helsinki: Otava, 2007 [1913–1927].

Rancière J. *Chronicles of consensual times*. London: Continuum, 2015 [2010].

Robbins J. Equality as a value. Ideology in Dumont, Melanesia and the West. *Social Analysis* 1994; 36: 21–69.

Robbins J, Siikala J. Hierarchy and hybridity. Toward a Dumontian approach to contemporary cultural change. *Anthropological Theory* 2014; 14 (2): 121–132.

Rosa H. *Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005.

Sloterdijk P. *Du mußt dein Leben ändern*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2012.

Spoerhase C. Welche Rolle spielt die Form in den Geisteswissenschaften? Julkaisussa: Kaube J, Laakmann J, Hrsg. *Das Lexikon der offenen Fragen*. Stuttgart: Metzler, 2015: 42–45.

Steinfeld T. Karikatur. *Merkur* 2015; 798: 36–45.

Stichweh R. Religion als globale Kategorie. *Merkur* 2015; 792: 43–52.

Stichweh R. Die Rolle des Zufalls in den Funktionssystemen der Weltgesellschaft. Julkaisussa: Böhme H, Röcke W, Stephan UCA, toim. *Contingentia. Transformationen des Zufalls*. Berlin: De Gruyter, 2016: 173–185.

Thévenot L. Oikeutettavuuden rajat. Yhteiselämää koossa pitävät sidokset ja niiden väärinkäyttö. *Sosiologia* 2011; 48 (1): 7–21.

Žižek S. *Event. Philosophy in transit*. London: Penguin, 2014.

Kirjoittajat

Risto Eräsaari, VTT
professori, emeritus
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Ilse Julkunen, VTT
professori, Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Laura Kalliomaa-Puha, OTT
apulaisprofessori, Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
etunimi.sukunimi@uta.fi

Aulikki Kananoja, YM, MSS
Ylisosiaalineuvos
ylisosiaalineuvos@gmail.com

Tuija Kotiranta, YTT, dosentti
yliopistonlehtori, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian
laitos
etunimi.m.sukunimi@jyu.fi

Mikko Mäntysaari, YTT
professori, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
etunimi.sukunimi@jyu.fi

Marketta Rajavaara, VTT
professori, Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Pirkko-Liisa Rauhala, YTT, dosentti
yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Sari Rissanen, YTT, TtL
professori, Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden laitos
etunimi.sukunimi@uef.fi

Miia Saarikallio-Torp, KTM
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Mirja Satka, YTT, FL
professori, Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Päivi Tillman, VTL
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Annamari Tuulio-Henriksson, FT, dosentti
tutkimusprofessori, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Minna Ylikännö, VTT
ma. professori, Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
johtava tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Harkittu, tutkittu, avoin

Marketta Rajavaaran juhlakirja

Mitkä ovat lähtökohdat suomalaisen hyvinvointipolitiikan ja sosiaalityön kehittämiseksi? Onko tiedolla vielä merkitystä päätöksiä harkittaessa, vai onko usko tiedon voimaan alkanut rapautua?

Ymmärretäänkö opetuksen ja asiantuntijatoiminnan merkitys, kun palvelujärjestelmää kehitetään? Kuka ottaa vastuun, jos tieto ei enää ole valtaa? Onko päätöksenteko näkyvää? Saadaanko koskaan tietää, mihin päätöksenteko ja sen seuraukset lopulta perustuvat?

Tämän kirjan kirjoittajat paneutuvat näihin kysymyksiin, joita tutkien myös professori Marketta Rajavaara on luonut monipuolista uraansa. Rajavaara on jakanut tietoa niin sosiaali- ja terveysalan päättäjille, kehittäjille, suunnittelijoille ja asiantuntijoille kuin hyvinvointivaltion palvelukseen valmistuville opiskelijoillekin. Kansalaisten odotusten ja palvelutarpeiden muutokset, sote-uudistus, sosiaaliturvan talouden rajat sekä tutkimus- ja koulutusleikkaukset ovat tehneet hyvinvointipolitiikan ja sosiaalityön tieto-ohjautuvuuden kysymykset suorastaan päivänpolttaviksi.

KELAN TUTKIMUS

julkaisut@kela.fi

www.kela.fi/tutkimus

www.fpa.fi/forskning

www.kela.fi/research

ISBN 978-952-284-014-1 (nid.)

ISBN 978-952-284-015-8 (pdf)

ISBN 978-952-284-014-1

9 789522 840141